

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Національна поліція України
Департамент забезпечення діяльності
Голови Національної поліції України

**Дніпровський державний університет
внутрішніх справ**

**ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ
ШЛЯХОМ ФОРМУВАННЯ НОВІТНЬОГО НАУКОВОГО
НАПРЯМУ У СФЕРІ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ**

Монографія

Дніпро
2025

*Затверджено Вченою радою Дніпровського
державного університету внутрішніх справ
(протокол № 6 від 27.11.2025)*

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Романюк Олена Степанівна – заступник начальника управління правового забезпечення Департаменту організаційно-контрольної діяльності правового та аналітичного забезпечення Офісу Генерального прокурора, державний радник юстиції 3 класу, заслужений юрист України;

Гаврилюк Олександр Олександрович – державний експерт експертної групи з питань правосуддя та кримінальної юстиції Директорату правосуддя та кримінальної юстиції Міністерства юстиції України, кандидат юридичних наук

I-54 Імплементация європейських стандартів шляхом формування новітнього наукового напрямку у сфері кримінальної юстиції: монографія / кол. автор.: В. Г. Дрозд, В. В. Бурлака, В. Б. Коба, Р. М. Дударець, В. В. Шаблистий, А. Ф. Волобуєв, К. О. Чаплинський, О. А. Гритенко, І. О. Луговий, В. Ю. Дрозд, Л. В. Юзва та ін. / МВС України, ДЗДГ Нац. поліції України, Дніпров. держ. ун-т внутр. справ. Дніпро : ДДУВС, 2025. 228 с.

ISBN 978-617-560-107-5

Монографію підготовлено з урахуванням основних концепцій і сучасного рівня розвитку кримінальної юстиції, останніх змін кримінального та кримінального процесуального законодавства України, а також новітніх тенденцій розвитку криміналістичної науки. У праці комплексно проаналізовано актуальні теоретичні й прикладні проблеми функціонування системи кримінальної юстиції, узагальнено сучасні наукові підходи та практику їх застосування.

Особливу увагу приділено питанням забезпечення прав і законних інтересів засуджених осіб, дотриманню міжнародних стандартів поведінки з ними, а також удосконаленню механізмів їх правового захисту на всіх етапах кримінального провадження та виконання покарань. Значне місце в монографії відведено аналізу інституту пробації як ефективного засобу ресоціалізації правопорушників, запобігання повторній злочинності та гуманізації кримінальної політики держави.

Видання адресоване науковцям, викладачам, аспірантам, студентам юридичних закладів вищої освіти, а також працівникам правоохоронних органів, органів пробації та судової системи.

ISBN 978-617-560-107-5

© Автори, 2025

© МВС України, 2025

© Національна поліція України, ДЗДГ, 2025

© ДДУВС, 2025

А В Т О Р И

ДРОЗД Валентина Георгіївна – начальник консультативно-контрольного відділу Департаменту забезпечення діяльності Голови Національної поліції України, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;

БУРЛАКА Владислав Васильович – заступник начальника департаменту – начальник управління забезпечення законопроектної та нормативної роботи Правового департаменту Національної поліції України, кандидат юридичних наук, полковник поліції;

КОБА Валерій Борисович – начальник Департаменту забезпечення діяльності Голови Національної поліції України, кандидат юридичних наук, полковник поліції;

ДУДАРЕЦЬ Руслан Миколайович – начальник Правового департаменту Національної поліції України, кандидат юридичних наук, полковник поліції;

ШАБЛИСТИЙ Володимир Вікторович – директор Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти Дніпровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор;

ЧАПЛИНСЬКИЙ Костянтин Олександрович – помічник Голови організаційно-аналітичного відділу Департаменту забезпечення діяльності Голови Національної поліції України, доктор юридичних наук, професор, полковник поліції;

ЛУГОВИЙ Ігор Олександрович – помічник Голови організаційно-аналітичного відділу Департаменту забезпечення діяльності Голови Національної поліції України, кандидат юридичних наук, доцент, полковник поліції;

КОПОТУН Ігор Миколайович – старший науковий співробітник Навчально-наукової лабораторії дослідження проблем забезпечення прав осіб, які постраждали від війни Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти Дніпровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;

ДРОЗД Віталій Юрійович – заступник керівника слідчого відділу Територіального управління Державного бюро розслідувань, розташованого в м. Києві;

ВОЛОБУЄВ Анатолій Федотович – професор кафедри кримінально-правових дисциплін Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти Дніпровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор;

ГРИТЕНКО Оксана Анатоліївна – професор кафедри кримінально-правових дисциплін Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти Дніпровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор;

ОРЛОВА Тетяна Анатоліївна – доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти Дніпровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент;

ЧЕХОВИЧ Тетяна Валеріївна – науковий співробітник Навчально-наукової лабораторії дослідження проблем забезпечення прав осіб, які постраждали від війни Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти Дніпровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент;

ШЕВЧЕНКО Таїсія Віталіївна – т.в.о. завідувача кафедри кримінально-правових дисциплін Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти Дніпровського державного університету внутрішніх справ;

ЮЗВА Любов Валеріївна – старший інспектор з особливих доручень відділу забезпечення імплементації актів права Європейського Союзу управління забезпечення законопроектної та нормативної роботи Правового департаменту Національної поліції України, майор поліції.

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень	6
ВСТУП	7
Розділ 1. МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ У СФЕРІ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ	10
1.1. Європейські стандарти у сфері кримінальної юстиції: концепт, природа, джерела	10
1.2. Система кримінальної юстиції, поняття та сутність імплементациї у правовій системі України	22
1.3. Міжнародні стандарти у сфері дотримання прав людини при виконанні покарань	35
Розділ 2. ФОРМУВАННЯ НОВІТНІХ НАУКОВИХ НАПРЯМІВ У СФЕРІ ДІЯЛЬНОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ	56
2.1. Ключові елементи «Rule of Law Roadmap» в аспекті кримінальної юстиції	56
2.2. Інституційні засади та напрями у сфері реалізації кримінального процесуального законодавства	67
2.3. Пріоритетні напрями у сфері забезпечення дотримання прав людини при виконанні покарань як складова європейського законодавства	118
Розділ 3. ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ У НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО У СФЕРІ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ	146
3.1. Інституційні механізми адаптації та імплементациї законодавства України до acquis ЄС у сфері кримінальної юстиції	146
3.2. Діджиталізація кримінального процесу як інструмент прозорості та ефективності	159
3.3. Імплементация європейських стандартів щодо забезпечення кримінально-виконавчого законодавства	169
ВИСНОВКИ	197
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	207

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

СЕРЕЈ	–	Європейська комісія з питань ефективності правосуддя
ВС	–	Верховний Суд
ГПК України	–	Господарський процесуальний кодекс України
ДПВ	–	довічне позбавлення волі
ДСА України	–	Державна судова адміністрація України
ЄДРСР	–	Єдиний державний реєстр судових рішень
ЄКЗК, ЄКПТ	–	Європейський комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню
ЄКПЛ, Конвенція	–	Європейська конвенція з прав людини
ЄРДР	–	Єдиний реєстр досудових розслідувань
ЄС	–	Європейський Союз
ЄСІКС	–	Єдина судова інформаційно-комунікаційна система
ЄСПЛ, Суд	–	Європейський суд з прав людини
ЗМІ, медіа	–	засоби масової інформації
ЗО	–	злочинна організація
ЗСУ	–	Збройні Сили України
ІТТ	–	ізолятор тимчасового тримання
КАС України	–	Кодекс адміністративного судочинства України
КВК України	–	Кримінально-виконавчий кодекс України
КЗ	–	кімната для затриманих
КК України	–	Кримінальний кодекс України
КМУ	–	Кабінет Міністрів України
КПК України	–	Кримінальний процесуальний кодекс України
КСП	–	Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки
МВС України	–	Міністерство внутрішніх справ України
МОП	–	Міжнародна організація праці
МСП	–	Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями
НАБУ	–	Національне антикорупційне бюро України
ОГ	–	організована група
ОГП	–	Офіс Генерального прокурора
ОРД	–	оперативно-розшукова діяльність
РЄ	–	Рада Європи
САП	–	Спеціалізована антикорупційна прокуратура
СБ України, СБУ	–	Служба безпеки України
СІЗО	–	слідчий ізолятор
СРД	–	слідчі (розшукові) дії
Хартія	–	Хартія основних прав Європейського Союзу
ЦПК України	–	Цивільний процесуальний кодекс України
ІІІ	–	штучний інтелект

ВСТУП

Європейські стандарти у сфері кримінальної юстиції базуються на принципах поваги до прав і свобод людини, справедливого судочинства, пропорційності кримінальної відповідальності, гуманізації покарання та ефективного захисту прав учасників кримінального провадження. Їх запровадження в національну практику потребує не лише формального запозичення норм і інституцій, а й глибокого наукового аналізу.

Уже тривалий час в Україні гостро постає питання забезпечення ефективного запобігання злочинності. За роки незалежності країна пережила не одне зростання та спад рівня злочинності, а такі динамічні коливання впливали на розроблення дієвих заходів протидії як на державному, так і на регіональному рівнях різними суб'єктами.

Передусім завдання щодо запобігання злочинності покладаються на правоохоронні органи та органи кримінальної юстиції, які здійснюють загальну й спеціальну превенцію.

Відсутність єдиної нормативно-правової бази на загальнодержавному рівні саме в сегменті імплементації законодавства європейських країн як системного елементу протидії злочинності потребує якнайшвидшого вирішення. Розгалуженість системи як за суб'єктами, так і за територіальною ознакою призводить до формального характеру планування та програмування заходів протидії. Такий стан суперечить сутності превенції як на загальнодержавному, так і на міжнародному рівні, що передбачає впровадження ефективних практичних заходів.

Міжнародні стандарти у сфері запобігання злочинності можуть розглядатися в кількох взаємопов'язаних аспектах: по-перше, як запозичення та імплементація передового міжнародного досвіду протидії злочинності; по-друге, як розвиток міжнародного співробітництва у сфері протидії транснаціональній злочинності. Остання на сьогодні закріплена як кваліфікуюча ознака лише в одній статті 143 Кримінального кодексу України («Порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини»). Окрему увагу в цьому контексті слід приділити питанням встановлення та затримання осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, із застосуванням методик кримінальної розвідки, а також удосконаленню механізмів міжнародного обміну інформацією.

Важливою складовою сучасної протидії злочинності є розвиток міжнародного співробітництва й гармонізація національного законодавства з міжнародними та європейськими стандартами. Імплементація ефективних механізмів обміну інформацією, спільних розслідувань і координації дій у боротьбі з транснаціональною та організованою злочинністю посилює спроможність держави гарантувати безпеку громадян, захист їхніх прав і

законних інтересів у умовах сучасних глобальних викликів.

Більшістю науковців протидія злочинності розглядається як комплексна та багатоаспектна діяльність держави, спрямована на системне зниження рівня кримінальних правопорушень і забезпечення реальної дії принципу невідворотності відповідальності. Вона охоплює не лише реагування на вже вчинені кримінальні правопорушення (проступки чи злочини), а й превентивний вплив на соціальні, економічні та правові чинники, що зумовлюють криміногенну поведінку. У цьому контексті особливого значення набуває імплементація сучасних підходів і стандартів, які насамперед передбачають поєднання профілактичних заходів із ефективним функціонуванням правоохоронних і судових інституцій.

Саме ефективна система протидії злочинності охоплює належну організацію досудового розслідування, справедливе здійснення правосуддя та застосування покарань, які відповідають принципам законності, пропорційності й гуманізму. У цьому монографічному дослідженні буде приділена увага імплементації моделей ресоціалізації та реабілітації осіб, які відбувають або відбули покарання, з метою зменшення рецидиву та забезпечення їхньої повторної інтеграції в суспільство. Такий підхід відповідає європейським практикам, де кримінальна політика орієнтується не лише на каральну, а й на відновну функцію, що, на нашу думку, повинно мати місце і в національному законодавстві.

Аналіз становлення та розвитку органів кримінальної юстиції як елементу європейських стандартів у галузі кримінальної юстиції, гарантій та пріоритетних напрямів подальшого розвитку органів кримінальної юстиції в контексті реформування судово-правової системи нашої держави та приведення її інститутів до вимог європейських та міжнародних стандартів, а також інших компетентностей, достатніх для ефективного вирішення практичних проблем у галузі кримінального права і процесу, – головна задача сьогодення.

У сучасних умовах євроінтеграційного курсу України особливої актуальності набуває питання імплементації європейських стандартів у національну правову систему, зокрема у сферу кримінальної юстиції. Процеси гармонізації законодавства, реформування правоохоронних органів і судової системи, а також утвердження верховенства права зумовлюють необхідність переосмислення традиційних підходів до кримінально-правового регулювання та правозастосування. Водночас ефективна імплементація європейських стандартів неможлива без формування новітнього наукового напрямку, здатного забезпечити теоретичне обґрунтування та методологічну підтримку відповідних реформ.

Саме імплементація європейських стандартів шляхом формування новітнього наукового напрямку у сфері кримінальної юстиції має дати відповідь на ключові питання протидії злочинності, у тому числі в умовах воєнного стану. Для цього авторами розглянуто підходи до правозастосування європейських норм у контексті їх адаптації в національне законодавство,

зокрема ними вирішено кілька завдань:

1. Визначити концепт, природу, джерела європейських стандартів у сфері кримінальної юстиції.
2. Охарактеризувати систему кримінальної юстиції, поняття та сутність імплементації у правовій системі України.
3. Описати міжнародні стандарти у сфері дотримання прав людини при виконанні покарань.
4. Визначити ключові елементи «Rule of Law Roadmap» в аспекті кримінальної юстиції.
5. Дослідити інституційні засади та напрями у сфері реалізації кримінального процесуального законодавства.
6. Дослідити пріоритетні напрями у сфері забезпечення дотримання прав людини при виконанні покарань як складової європейського законодавства.
7. Проаналізувати інституційні механізми адаптації та імплементації законодавства України до *acquis* ЄС у сфері кримінальної юстиції.
8. Описати диджиталізацію кримінального процесу як інструмент прозорості та ефективності.
9. Встановити особливості імплементації європейських стандартів щодо забезпечення кримінально-виконавчого законодавства.

Виконання вказаних завдань відображено у висновках, а автори відкриті до побажань з приводу вдосконалення першого в Україні видання, у якому комплексно досліджено імплементацію європейських стандартів шляхом формування новітнього наукового напрямку у сфері кримінальної юстиції.

Розділ 1

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ У СФЕРІ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

1.1. Європейські стандарти у сфері кримінальної юстиції: концепт, природа, джерела

У сучасному правовому просторі питання забезпечення прав людини в кримінальному процесі набуває особливої ваги.

Європейські стандарти у сфері кримінальної юстиції стали не лише нормативним орієнтиром для країн – членів Ради Європи та Європейського Союзу, а й ключовим інструментом трансформації національних правових систем у напрямі гуманізації, правової визначеності та ефективного судочинства.

Для досягнення цієї мети нам необхідно визначити сутність та еволюцію поняття «європейські стандарти», охарактеризувати аксіологічну та нормативну природу стандартів, систематизувати джерела формування європейських норм у кримінальній юстиції та проаналізувати стан імплементації стандартів в Україні та виявити ключові виклики.

Європейські стандарти у сфері кримінальної юстиції – це система правових норм, принципів і практик, що сформувалися в межах діяльності міжнародних організацій, насамперед Ради Європи та Європейського Союзу, з метою забезпечення прав людини, справедливого судочинства та ефективного функціонування кримінального процесу. Вони охоплюють як обов'язкові норми (*hard law*), такі як положення Європейської конвенції з прав людини, Статут Організації Об'єднаних Націй та Женевські конвенції, так і рекомендаційні документи, що мають характер «м'якого права» (*soft law*), але відіграють важливу роль у формуванні правозастосовної практики.

Європейські стандарти – це сукупність принципів, норм і правил, сформованих у межах правових актів та практики інституцій Ради Європи (зокрема Європейського суду з прав людини), які встановлюють мінімальні вимоги до забезпечення прав людини, верховенства права та справедливого судочинства в кримінальному процесі.

Основні джерела європейських стандартів:

- Європейська конвенція з прав людини (1950);
- рішення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ);
- рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи;
- документи Європейської комісії з питань ефективності правосуддя (далі – СЕРЕЈ);
- Договір про Європейський Союз (Консолідовані версії Договору про

Європейський Союз та Договору про Функціонування Європейського Союзу (2010/С 83/01);

- Хартія основних прав Європейського Союзу (далі – Хартія).

Ключові принципи, що формують європейські стандарти:

- презумпція невинуватості;
- право на захист і справедливий суд;
- заборона катувань та нелюдського поводження;
- доступ до правової допомоги;
- пропорційність втручання держави у права особи.

Функціональне значення: європейські стандарти є не просто рекомендаціями – вони мають імперативний або принаймні обов’язковий характер для країн – членів Ради Європи. Їх імплементація в національне законодавство є критично важливою для забезпечення правової державності та інтеграції в європейський правовий простір.

Ці стандарти не є суто технічними або процедурними – вони мають глибоке аксіологічне підґрунтя, базуються на ідеях гуманізму, правової держави, недискримінації та поваги до людської гідності.

Європейські стандарти у сфері кримінальної юстиції формувалися поступово як відповідь на потребу захисту прав людини, забезпечення справедливого судочинства та гармонізації правових систем країн Європи. Умовно їх утворення можна розділити на такі періоди:

1. Післявоєнний (1945–1950).

• Реакція на злочини тоталітарних режимів: Після Другої світової війни виникла потреба у створенні міжнародних механізмів захисту прав людини.

- 1949 – створення Ради Європи.

• 1950 – ухвалення Європейської конвенції з прав людини (далі – ЄКПЛ, Конвенція), яка стала фундаментом для формування стандартів у кримінальній юстиції.

2. Інституціоналізація стандартів (1960–1990).

- 1959 – створення Європейського суду з прав людини.

• Протягом десятиліть ЄСПЛ формував прецедентну практику, яка деталізувала зміст таких понять, як:

право на справедливий суд;

презумпція невинуватості;

право на захист;

заборона катувань.

• З’являються рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи щодо реформування кримінального процесу, пенітенціарної системи тощо.

3. Розширення та інтеграція (1990–2010).

• Після розпаду СРСР багато країн Східної Європи, зокрема й Україна почали інтегруватися до європейського правового простору.

• Відбувається адаптація національного законодавства до стандартів Ради Європи.

- Україна ратифікувала ЄКПЛ у 1997 році, що стало ключовим етапом у

реформуванні кримінальної юстиції.

4. Сучасний етап (2010–дотепер).

- Активна імплементація рішень ЄСПЛ у національну практику.
- Розробка нового Кримінального процесуального кодексу України (2012), який значною мірою базується на європейських стандартах.
- Постійне оновлення рекомендацій Ради Європи, зокрема щодо цифровізації правосуддя, захисту вразливих груп, альтернативних заходів покарання.

Цей розвиток демонструє, як концепція європейських стандартів перетворилася з декларативних принципів у реальні механізми впливу на національні системи кримінальної юстиції.

Формування європейських стандартів у кримінальній юстиції почалося після Другої світової війни, коли міжнародна спільнота усвідомила необхідність створення механізмів захисту прав людини. У 1949 році була заснована Рада Європи, а вже у 1950 році прийнято ЄКПЛ, яка стала фундаментом для розвитку правових стандартів у сфері кримінального процесу.

Згодом, завдяки діяльності ЄСПЛ положення Конвенції набули конкретного змісту через судову практику. Прецеденти ЄСПЛ стали джерелом тлумачення понять «справедливий суд», «ефективний засіб правового захисту», «нелюдське поводження» тощо.

У 2000-х роках Європейський Союз почав активно розробляти директиви, що регулюють права підозрюваних, обвинувачених і потерпілих у кримінальному процесі. Зокрема, Директива 2012/13/ЄС про право на інформацію у кримінальному провадженні та Директива 2013/48/ЄС про право на доступ до адвоката стали важливими етапами у формуванні загальноєвропейського правового простору.

Основними інституціями, що формують та впроваджують європейські стандарти, є:

- Європейська комісія – це виконавчий орган ЄС, який пропонує законодавство, управляє політикою ЄС та забезпечує виконання рішень. Вона складається з 27 членів (включно з президентом), які призначаються національними урядами, але діють незалежно.
- Парламент Європейського Союзу. Представляє громадян ЄС, які обирають його безпосередньо. Разом з Радою ЄС він бере участь ухваленні законодавства, бюджету ЄС та здійснює нагляд за діяльністю інших органів.
- Рада Європи, яка через Конвенцію та рекомендації Комітету Міністрів встановлює базові принципи.
- ЄСПЛ, який тлумачить Конвенцію та створює прецедентне право;
- Європейська комісія за демократію через право, більш відома як Венеціанська комісія, є дорадчим органом Ради Європи з конституційних питань. Комісія збирає, розвиває та поширює конституційний та правовий досвід своїх держав-членів, роблячи внесок у спільну конституційну спадщину;

- Конституційні суди та національні суди, які імплементують ці стандарти у внутрішнє право.

Ось як можна окреслити інституційну рамку європейських стандартів у кримінальній юстиції – тобто, які органи, механізми та документи формують і забезпечують їх реалізацію:

1. Рада Європи:

- головна міжнародна організація, що формує європейські стандарти у сфері прав людини та кримінальної юстиції;

- приймає конвенції, резолюції, рекомендації;

- має спеціалізовані органи, які впливають на кримінальну юстицію:

Комітет Міністрів – ухвалює рекомендації щодо реформ;

Парламентська асамблея – формує політичні орієнтири;

Європейський комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (ЄКЗК) – здійснює моніторинг умов утримання.

2. ЄСПЛ:

- забезпечує тлумачення та застосування ЄКПЛ;

- його рішення є обов'язковими для держав-членів;

- формує прецедентну практику, яка уточнює стандарти:

право на адвоката;

справедливий суд;

захист від катувань;

розумні строки провадження.

4. СЕРЕЈ:

- розробляє методики оцінки ефективності судових систем;

- публікує аналітичні звіти, рекомендації щодо оптимізації кримінального процесу.

5. Консультативні органи та проєкти:

- Венеціанська комісія – надає правові висновки щодо відповідності національного законодавства європейським стандартам;

- проєкти Ради Європи в Україні, приміром, «Зміцнення прав людини в системі кримінальної юстиції», спрямовані на гармонізацію законодавства та практики.

Ця рамка є динамічною: вона постійно оновлюється через нові рішення ЄСПЛ, рекомендації Ради Європи та адаптацію національних систем.

Європейські стандарти у сфері кримінальної юстиції мають складну нормативну природу. Частина з них є обов'язковими для виконання державами – учасницями відповідних міжнародних договорів (наприклад, положення ЄКПЛ), інші мають рекомендаційний характер, але суттєво впливають на правозастосовну практику.

Так зване м'яке право (soft law) включає резолюції, рекомендації, керівні принципи, які не мають юридично обов'язкової сили, але формують стандарти поведінки, очікування та тлумачення норм. Наприклад, Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи Rec(2006)2 щодо Європейських

пенітенціарних правил не є обов'язковою, але широко використовується у практиці національних судів та правозахисних організацій.

Природа європейських стандартів базується на фундаментальних принципах (основні права, гарантовані Європейською конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод та які впливають із конституційних традицій, спільних для держав-членів, становлять загальні принципи права Союзу):

- верховенство права – як основа демократичного суспільства, що передбачає незалежність суду, законність, доступ до правосуддя;
- справедливий суд – право на неупереджений, незалежний і компетентний суд, гарантований статтею 6 ЄКПЛ;
- презумпція невинуватості – закріплена в статті 6 §2 ЄКПЛ. Вона вимагає, щоб кожна особа вважалася невинуватою, доки її вина не буде доведена в установленому законом порядку;
- заборона катувань та нелюдського поводження – стаття 3 ЄКПЛ встановлює абсолютну заборону на жорстоке поводження, незалежно від обставин¹.

Ці принципи мають універсальний характер і застосовуються на всіх етапах кримінального провадження – від затримання до виконання вироку.

Європейські стандарти виконують багатогранну функціональну роль, яка охоплює правову, інституційну, соціальну та політичну площини. Вони не лише регулюють, а й формують культуру правосуддя, орієнтовану на права людини та верховенство права, які зокрема орієнтовані на:

1. Гарантія прав людини:

- забезпечують дотримання фундаментальних прав у кримінальному процесі (право на захист, презумпція невинуватості, справедливий суд);
- служать запобіжником проти зловживань з боку правоохоронних органів;
- визначають мінімальні стандарти поводження з особами, які перебувають під слідством або в місцях несвободи.

2. Інструмент реформування:

- сприяють модернізації кримінального процесу, адаптації законодавства до європейських норм;
- використовуються як орієнтири при розробці нових кодексів, процедур, інституцій (наприклад, чинний КПК України значною мірою базується на стандартах ЄСПЛ).

3. Орієнтир для правозастосування:

- сприяють уніфікації судової практики;
- рішення ЄСПЛ є джерелом тлумачення норм і прикладом застосування стандартів у конкретних справах;
- використовуються адвокатами, суддями, прокурорами як аргументи у процесі.

4. Засіб міжнародного контролю:

¹ Європейська конвенція з прав людини. Рада Європи, 1950.

- дозволяють оцінювати ефективність національної системи кримінальної юстиції;

- є основою для моніторингу з боку міжнародних організацій (наприклад, Комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню);

- сприяють підзвітності держави перед міжнародною спільнотою.

5. Чинник довіри та легітимності:

- підвищують рівень довіри громадян до системи правосуддя;
- сприяють формуванню правової культури, де права людини – не декларація, а реальність;

- європейські стандарти – це не лише норми, а цінності, які формують обличчя демократичного правосуддя.

Ці стандарти як компас, що вказує напрямок розвитку кримінальної юстиції в умовах євроінтеграції.

Європейські стандарти виконують кілька ключових функцій:

- гармонізаційна – сприяють узгодженню кримінального процесу між різними країнами Європи;

- захисна – гарантують мінімальні стандарти захисту прав людини;

- орієнтаційна – слугують дороговказом для національних законодавців та судів;

- контрольна – дозволяють міжнародним органам оцінювати відповідність дій держав міжнародним зобов'язанням.

Європейські стандарти – це не застиглий набір норм, а динамічна система, яка постійно оновлюється під впливом соціальних, технологічних, політичних та правових змін. Їх еволюція – це процес адаптації до нових викликів, збереження актуальності та ефективності, зокрема:

1. Реакція на нові виклики:

- технологічні зміни. Розвиток цифрових технологій спричинив появу нових стандартів щодо електронних доказів, кіберзлочинності, цифрової безпеки та конфіденційності;

- міграційні кризи та війни. ЄСПЛ адаптує тлумачення прав людини до умов збройних конфліктів, масових переміщень, порушень прав затриманих і військовополонених;

- пандемія COVID-19. Виникли нові стандарти щодо доступу до правосуддя в умовах карантину, дистанційного судочинства, захисту здоров'я затриманих.

2. Еволюція через судову практику:

- прецеденти ЄСПЛ – головний механізм еволюції стандартів. Суд постійно уточнює зміст таких понять, як «справедливий суд», «розумні строки», «ефективний захист»;

- наприклад, у справах проти України ЄСПЛ неодноразово розширював тлумачення презумпції невинуватості та права на адвоката.

3. Реформування національних систем:

- європейські стандарти стимулюють реформи кримінального процесу,

пенітенціарної системи, прокуратури, судів;

- в Україні, зокрема, реалізується проєкт Ради Європи «Зміцнення прав людини в системі кримінальної юстиції», який адаптує стандарти до умов війни та постконфліктного відновлення.

4. Гнучкість і адаптивність:

- стандарти не є догмою – вони пристосовуються до контексту кожної країни, зберігаючи при цьому ядро правових принципів, це дозволяє враховувати культурні, правові, соціальні особливості, не порушуючи загальноєвропейських цінностей.

Еволюція європейських стандартів – це постійний діалог між правом і реальністю. Вони змінюються, щоб залишатися дієвими, справедливими та гуманними. І саме ця здатність до оновлення робить їх потужним інструментом правової трансформації.

Природа європейських стандартів не є статичною. Вони постійно еволюціонують під впливом нових викликів (кіберзлочинність, тероризм, масові міграції), розвитку судової практики ЄСПЛ, а також змін у політичному та соціальному контексті.

ЄКПЛ як ключовий міжнародний договір і одне з джерел європейських стандартів визначає базові права і свободи людини, включаючи ті, що стосуються кримінального процесу, зокрема прямо регулює питання:

- заборони катувань і нелюдського поводження (стаття 3);
- право на свободу та особисту недоторканність (стаття 5);
- право на справедливий суд (стаття 6);
- принцип заборони покарання без закону (стаття 7);
- право на ефективний засіб правового захисту (стаття 13).

Ці положення є обов'язковими для держав-учасниць і мають пряме застосування в національному праві.

Що стосується ролі ЄСПЛ, він тлумачить положення Конвенції, формує прецедентну практику, яка уточнює зміст прав і стандартів, а його рішення є обов'язковими для держав, проти яких вони винесені, і мають орієнтовне значення для інших країн. Для нашої держави, приміром, рішення ЄСПЛ щодо України (наприклад, Каверзін проти України, Яременко проти України) стали поштовхом до змін у досудовому слідстві, умовах утримання, доступі до правової допомоги.

Судова практика ЄСПЛ – це ще одне динамічне джерело права та європейських стандартів, яке не просто тлумачить положення ЄКПЛ, а формує стандарти правосуддя, що є обов'язковими для держав – членів Ради Європи. Серед основних функцій його практики:

- тлумачення Конвенції – він роз'яснює зміст статей Конвенції, адаптуючи їх до сучасних умов;

- формування стандартів – Рішення ЄСПЛ встановлюють конкретні вимоги до кримінального процесу (наприклад, момент доступу до адвоката, критерії справедливого суду);

- контроль за дотриманням прав – виявляє порушення прав людини у

кримінальному провадженні та зобов'язує держави усунути їх;

є орієнтиром для реформ – практика ЄСПЛ часто стає основою для змін у національному законодавстві.

Наприклад:

Salduz v. Turkey (2008) – встановлено право на адвоката з моменту затримання²;

Murray v. United Kingdom (1996) – деталізовано презумпцію невинуватості;

Kudła v. Poland (2000) – визначено критерії ефективного засобу правового захисту³.

А ось як можна розкрити роль Рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи як джерела європейських стандартів у сфері кримінальної юстиції, оскільки Комітет Міністрів Ради Європи – це головний виконавчий орган Ради Європи, який ухвалює рекомендації, резолюції та інші документи, що спрямовані на вдосконалення правових систем держав-членів. Хоча рекомендації не мають обов'язкової юридичної сили, вони відіграють ключову роль у формуванні політики, законодавства та практики у сфері кримінальної юстиції. Серед їх основних характеристик – нормативна природа (належать до категорії *soft law*, тобто не є обов'язковими, але мають високий авторитет), орієнтири для реформ (використовуються державами як основа для вдосконалення кримінального процесу, пенітенціарної системи, правової допомоги тощо), гнучкість (адаптуються до національного контексту).

Наприклад:

Rec № R (87) 18 – Щодо спрощення кримінального правосуддя;

Rec(2006)2 – Європейські пенітенціарні правила⁴;

Rec(2000)19 – Роль прокуратури в системі кримінального правосуддя;

CM/Rec (2010) 12 – Щодо суддів: незалежність ефективність та обов'язки;

Rec(2012)12 – Щодо іноземних ув'язнених.

Ще одним джерелом сучасних правових стандартів є Хартія основних прав Європейського Союзу – документ конституційного рівня, який закріплює політичні, громадянські, соціальні та економічні права громадян ЄС. Вона була урочисто проголошена у 2000 році, а з набранням чинності Лісабонським договором (2009) набула повної юридичної сили як частина первинного права ЄС.

Хартія складається з 54 статей, згрупованих у 7 розділів. Перші шість — фундаментальні цінності: гідність, свобода, рівність, солідарність, права громадян та правосуддя. Останній розділ, регулює та тлумачить правила

² *Salduz v. Turkey*, № 36391/02, рішення ЄСПЛ від 27 листопада 2008 року.

³ *Kudła v. Poland*, № 30210/96, рішення ЄСПЛ від 26 жовтня 2000 року.

⁴ Рекомендація Rec(2006)2 Комітету Міністрів Ради Європи щодо Європейських пенітенціарних правил.

застосування цього документа⁵.

Роль у кримінальній юстиції відіграють:

1. **Гарантії процесуальних прав.** Хартія закріплює право на ефективний судовий захист, незалежний суд, правову допомогу, презумпцію невинуватості.

2. **Заборона дискримінації:** Забороняє будь-яке упереджене ставлення у кримінальному процесі – за ознакою статі, раси, мови, релігії, національності тощо.

3. **Вплив на законодавство:** Держави-члени ЄС зобов'язані узгоджувати своє кримінальне законодавство з положеннями Хартії.

4. **Суд ЄС:** Забезпечує тлумачення Хартії та контроль за її застосуванням у межах юрисдикції Союзу.

Хоча ЄКПЛ і Хартія мають схожі положення, вона застосовується лише в межах права ЄС, має ширший спектр соціальних та економічних прав та є внутрішнім джерелом права ЄС, а ЄКПЛ – міжнародним договором Ради Європи. Крім того, Хартія містить положення, що дублюють або розширюють норми ЄКПЛ, зокрема:

- стаття 47 – право на ефективний засіб правового захисту;
- стаття 48 – презумпція невинуватості та право на захист;
- стаття 49 – принцип законності та пропорційності покарання.

Хартія застосовується до держав – членів ЄС у межах реалізації права ЄС.

Директиви Європейського Союзу – це правові акти, які встановлюють мінімальні стандарти для держав – членів ЄС у певній сфері, зокрема кримінального процесу. Вони є частиною вторинного права ЄС і мають обов'язкову силу щодо результату, але залишають країнам свободу у виборі форм і засобів реалізації.

Роль директив у кримінальній юстиції:

• гармонізація законодавства. Директиви спрямовані на узгодження кримінального процесу між державами-членами, зберігаючи національні особливості;

• захист прав людини. Встановлюють мінімальні гарантії для підозрюваних, обвинувачених, потерпілих;

• поглиблення співпраці. Сприяють взаємному визнанню рішень, доказів, ордерів на арешт між країнами ЄС.

Як приклад, ЄС активно розробляє директиви, що регулюють кримінальний процес. Серед ключових:

1. Директива 2010/64/ЄС гарантує, що особа, яка не володіє мовою провадження, має право на переклад усіх суттєвих документів та тлумачення

⁵ Хартія Європейського Союзу про основні права. *Офіційний вісник ЄС*, 2012/С 326/02.

під час допитів і судових засідань⁶.

2. Директива 2012/13/ЄС забезпечує право бути поінформованим про причини затримання, обвинувачення та процесуальні права, що є критично важливим для ефективного захисту⁷.

3. Директива 2013/48/ЄС встановлює право на адвоката з моменту затримання, а також право на конфіденційне спілкування з ним⁸.

4. Директива 2016/343/ЄС деталізує презумпцію невинуватості, забороняє публічні заяви про винуватість до вироку та гарантує право бути присутнім на суді⁹.

5. Директива 2016/800/ЄС передбачає спеціальні гарантії для неповнолітніх, включаючи участь батьків, психологічну підтримку та адаптовані процедури¹⁰.

6. Директива 2016/1919/ЄС регулює доступ до безоплатної правової допомоги, зокрема для осіб, які не мають достатніх коштів для захисту¹¹.

Ці директиви обов'язкові для країн – членів ЄС, а для України є орієнтиром у процесі гармонізації законодавства в межах євроінтеграції.

Документи Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН), такі як Мінімальні стандартні правила поведінки з в'язнями (Правила Нельсона Мандела), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966), хоча й не є суто «європейськими», також інтегруються в європейський контекст і впливають на формування стандартів.

ООН протягом десятиліть формує глобальні стандарти у сфері прав людини та кримінальної юстиції. Її документи не завжди мають обов'язкову юридичну силу, але вони є моральними та професійними орієнтирами для держав, міжнародних організацій і правозахисних інституцій. Європейські структури – Рада Європи, Європейський Союз, ЄСПЛ – активно інтегрують ці стандарти у власну нормативну базу. Приміром:

1. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966 р.).

⁶ URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32010L0064&qid=1764863520918> (дата звернення: 05.09.2025).

⁷ URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32012L0013&qid=1764863562069> (дата звернення: 05.09.2025).

⁸ URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32013L0048&qid=1764863717460> (дата звернення: 05.09.2025).

⁹ URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32016L0343&qid=1764863589473> (дата звернення: 05.09.2025).

¹⁰ URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32016L0800&qid=1764863747748> (дата звернення: 05.09.2025).

¹¹ URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32016L1919&qid=1764863778819> (дата звернення: 05.09.2025).

Один із фундаментальних договорів, що гарантує право на справедливий суд, свободу та недоторканність особи.

2. Кодекс поведінки для посадових осіб, відповідальних за забезпечення правопорядку (1979 р.). Регламентує етику та межі застосування сили правоохоронцями.

3. Принципи ООН щодо захисту прав потерпілих (1985 р.). Гарантують доступ до правосуддя, компенсацію та підтримку жертв злочинів.

4. Основні принципи поводження з ув'язненими (1990 р.). Підкреслюють повагу до людської гідності, заборону дискримінації.

5. Керівні принципи ООН щодо ролі прокурорів (1990 р.). Визначають незалежність, об'єктивність і етичні стандарти діяльності прокурора.

6. Принципи ООН щодо захисту прав потерпілих (1990 р.). Визначають незалежність, об'єктивність і етичні стандарти діяльності прокурора.

7. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями (Правила Нельсона Манделі) оновлено в 2015 році. Вони встановлюють гуманні умови утримання, заборону катувань, право на медичну допомогу.

Україна як держава – член Ради Європи з 1995 року взяла на себе зобов'язання щодо дотримання ЄКПЛ та рішень ЄСПЛ. Конституція України (статті 8, 55, 59 і 62) закріплює принцип верховенства права, право на правову допомогу, презумпцію невинуватості та право на оскарження в суді¹².

Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України був розроблений з урахуванням європейських стандартів, зокрема в ньому:

- упроваджено інститут слідчого судді;
- забезпечено право на захист з моменту затримання;
- визначено чіткі строки тримання під вартою;
- встановлено процедури оскарження слідчих дій.

Національні суди, особливо Верховний Суд дедалі частіше посилаються на практику ЄСПЛ¹³, зокрема у постановках щодо порушення права на справедливий суд (ст. 6 ЄКПЛ); у справах про неналежне поводження із затриманими (ст. 3 ЄКПЛ); під час тлумачення принципу пропорційності втручання в права особи.

Конституційний Суд України також визнає пріоритет міжнародних стандартів у сфері прав людини, що підтверджено його рішеннями щодо відповідності законів Конституції.

Попри формальну імплементацію існує низка проблем:

формалізм у застосуванні норм – суди іноді цитують ЄКПЛ без глибокого аналізу її змісту;

нерівний доступ до правової допомоги – особливо в регіонах або для вразливих груп;

надмірне застосування тримання під вартою – попри альтернативні

¹² Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996, № 30.

¹³ Верховний Суд України. *Огляд практики застосування статті 6 ЄКПЛ*. Київ, 2021.

запобіжні заходи;

недостатня підготовка суддів і слідчих – щодо стандартів ЄСПЛ.

Перспективи гармонізації – це багатогранна тема, яка охоплює правові, політичні та соціальні аспекти, особливо в контексті інтеграції України до Європейського Союзу. Ось кілька ключових напрямів, де гармонізація відіграє важливу роль.

Гармонізація законодавства України з правом ЄС:

– необхідність: Україна прагне членства в ЄС, і гармонізація законодавства – одна з головних умов цього процесу. Це означає адаптацію українських норм до *Acquis Communautaire* – законодавчого масиву ЄС;

– виклики: відсутність «золотого стандарту» гармонізації. Кожна країна має унікальну правову систему, тому гармонізація – це не копіювання, а адаптація з урахуванням національних особливостей;

– етапи: визначення сфер, що потребують оновлення, порівняльно-правовий аналіз, модернізація норм, реалізація змін та оцінка результатів.

Гармонізація договірної права в ЄС:

– різноманіття правових режимів: у межах ЄС існує понад 28 національних систем договірної права, плюс європейські директиви та міжнародні конвенції;

– створення єдиного кодифікованого акта, який би забезпечив узгодженість і передбачуваність у договірних відносинах між країнами-членами.

Гармонізація з міжнародно-правовими стандартами через міжнародні організації: ООН, Рада Європи, ЄС – кожна має свої стандарти, до яких Україна поступово адаптує своє законодавство. Без активних дій гармонізація може залишитися декларативною. Важливо не лише приймати нові акти, а й забезпечити їх ефективне впровадження.

Україна продовжує адаптацію законодавства до європейських стандартів, особливо в контексті євроінтеграції. Серед перспектив – ратифікація нових міжнародних документів (наприклад, Стамбульської конвенції); реформа прокуратури та адвокатури; запровадження електронного правосуддя; підвищення кваліфікації суддів і слідчих у сфері прав людини.

Європейські стандарти у сфері кримінальної юстиції становлять складну, багаторівневу систему норм, принципів і практик, що базуються на ідеях правової держави, захисту прав людини та гуманізму. Їх концепт сформувався в результаті діяльності таких інституцій, як Рада Європи, Європейський Союз та Європейський суд з прав людини, і продовжує еволюціонувати відповідно до викликів сучасності.

Природа цих стандартів поєднує обов'язкові норми міжнародного права з рекомендаційними документами, які попри відсутність юридичної сили мають значний вплив на правозастосовну практику. Вони виконують гармонізаційну, захисну, орієнтаційну та контрольну функції, забезпечуючи єдиний правовий простір у межах Європи.

Попри значні досягнення Україна стикається з низкою викликів:

формалізмом у застосуванні норм, нерівним доступом до правової допомоги, надмірним застосуванням тримання під вартою та недостатньою підготовкою правозастосовних органів.

Водночас є чіткі перспективи гармонізації – через євроінтеграційні процеси, реформу судової системи та посилення правозахисної культури.

Для вирішення й реалізації європейських стандартів у сфері кримінальної юстиції в Україні необхідно активніше впроваджувати навчання суддів, прокурорів та адвокатів щодо практики ЄСПЛ, забезпечити дотримання принципу правової визначеності під час нормотворення та сталість судової практики, насамперед Верховного Суду, розширити доступ громадян до безоплатної правової допомоги, впровадити механізми моніторингу дотримання європейських стандартів на практиці, забезпечити участь громадянського суспільства у формуванні політики у сфері кримінальної юстиції.

1.2. Система кримінальної юстиції, поняття та сутність імплементації у правовій системі України

Під кримінальною юстицією у найбільш вузькому значенні розуміють систему органів, які здійснюють кримінальне судочинство, а у найбільш широкому – усю систему відносин, які виникають у зв'язку з правовою регламентацією кримінальних правопорушень та процедурою реалізації кримінальної відповідальності.

Розглянемо походження поняття «кримінальна юстиція». Ще у 2008 році постало питання щодо потреби реформування кримінальної юстиції. Докорінні зміни в соціально-політичних та інших умовах життя суспільства й держави на нинішньому етапі розвитку України та прийняття Конституції України створили передумови для реформування системи кримінальної юстиції у напрямі подальшої демократизації, гуманізації, посилення захисту прав і свобод людини відповідно до вимог міжнародних правових актів і зобов'язань нашої держави перед європейським та світовим співтовариством. Про це йдеться в преамбулі Концепції реформування кримінальної юстиції України, затвердженої Указом Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів»¹⁴

Із самої назви рішення Ради національної безпеки і оборони України (далі – РНБО) випливає, що поняття «система кримінальної юстиції» і,

¹⁴ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» : Указ Президента України ; Концепція від 08.04.2008 р. № 311/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311/2008#Text> (дата звернення: 14.05.2025).

наприклад, «правоохоронні органи» – різняться¹⁵

Тож, із часу першої згадки про кримінальну юстицію як окрему структуру пройшло понад 17 років, утім проблеми й на сьогодні залишаються майже ті самі.

Наявна система кримінальної юстиції не повною мірою відповідає новим суспільним відносинам, що склалися в Україні, і не забезпечує належного стану правопорядку, ефективного захисту осіб, суспільства та держави від небезпечних посягань на соціальні цінності, права й законні інтереси. Вона є дещо громіздкою, внутрішньо суперечливою, не завжди науково обґрунтованою й надмірно ускладненою. Діяльність її суб'єктів характеризується дублюванням повноважень, відсутністю чіткого визначення та розмежування їхньої компетенції, наданням пріоритету завданням, що насправді є другорядними, застосуванням невиправдано ускладнених формальних процедур. Органи кримінальної юстиції мають недосконалу функціональну спроможність, що не дає змоги забезпечити додержання принципу верховенства права в їх діяльності¹⁶

До системи кримінальної юстиції включено кримінальне, кримінальне процесуальне та кримінально-виконавче законодавство, а також органи та установи кримінальної юстиції, які розглядають кримінальні справи, інститут державних обвинувачів (прокуратура), органи, наділені повноваженнями проводити досудове розслідування, органи та установи виконання кримінальних покарань, адвокатура. Варто відзначити, що це поняття містить як нормативний, так і функціональний аспекти досліджуваного явища, тоді як у більшості наукових джерел приділяється увага переліку органів і установ, які складають систему кримінальної юстиції.

Зміни, які відбулись у правовій сфері, – реформовано судову систему, правоохоронні органи та органи кримінальної юстиції, звернуто увагу на міжнародний досвід роботи кримінальної юстиції, криміналізовано нові норми, здійснено роботу над проектом нового Кримінального кодексу України, введено в дію Кримінальний процесуальний кодекс України, визначено особливості діяльності органів кримінальної юстиції під час дії воєнного стану та в умовах збройного конфлікту тощо. Незважаючи на такі суттєві зміни в нашому житті, проблеми необхідності реформування кримінальної юстиції залишаються нагальними.

Кримінальна юстиція, як і будь-яке соціальне та правове явище, постійно розвивається та еволюціонує разом із суспільством. Адже вона є складовою більш широких політичних і соціальних процесів у державі. Зміна

¹⁵ Хавронюк М. І. Система кримінальної юстиції: ознаки, поняття, елементи. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fef26d19-af48-4dae-9033-c1c4d3c78390/content> (дата звернення: 14.05.2025).

¹⁶ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів»: Указ Президента України; Концепція від 08.04.2008 р. № 311/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311/2008#Text> (дата звернення: 14.05.2025).

вектору політичного розвитку, бурхливі суспільні процеси значною мірою поєднуються з реформуванням системи органів, які забезпечують функціонування системи кримінальної юстиції та внесенням коректив у законодавство.

А. Є. Голубов проводить дослідження не лише системи кримінальної юстиції, а й розглядає *структуру системи кримінальної юстиції* та зауважує, що:

– структура системи кримінальної юстиції повинна відповідати своєму функціональному призначенню в механізмі державного управління, де покладені на неї завдання та функції повинні визначати також її організаційну будову;

– до структури системи органів кримінальної юстиції доцільно включити: органи, які наділені повноваженнями з виявлення та припинення злочинів; органи, наділені повноваженнями проводити досудове розслідування; інститут державних обвинувачів (прокуратура); органи та установи, які розглядають кримінальні справи; органи та установи виконання кримінальних покарань; адвокатура¹⁷.

Куненко І. С. вказує на неузгодженість поняття кримінальної юстиції та зазначає, що кримінальна юстиція – це вид юстиції, який передбачає юридичну діяльність уповноважених законом суб'єктів на основі принципу законності, спрямовану на попередження кримінальних правопорушень, їх виявлення, розслідування і встановлення винних у скоєнні злочинів, притягнення їх до юридичної відповідальності, а також на виконання рішення щодо їх юридичної відповідальності. З огляду на це постає потреба в окремому уточненні предмета кримінальної юстиції, тобто тієї сфери суспільних відносин та юридичної діяльності, яка визначає її функціональну специфіку та дає змогу відмежувати її від суміжних видів юстиції¹⁸.

Права людини та їх реальне дотримання мають виступати найважливішими індикаторами належної роботи усієї інституціональної системи, головним призначенням якої є утвердження справедливості в суспільстві та державі.

Для цього в державі утворюються спеціальні інституції – органи кримінальної юстиції, які становлять досить різномірну за напрямками діяльності систему, однак окремі функції яких забезпечують установлення істини у кримінальних провадженнях, виконання покарань щодо осіб, визнаних винними у вчиненні кримінальних правопорушень, за умови забезпечення та гарантування прав цих осіб.

¹⁷ Голубов А. Є. Питання системи органів кримінальної юстиції. *Актуальні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції*. 2016. Харків. С. 90–91. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8d403561-0362-4f7a-8b26-5df9de68c941/content> (дата звернення: 23.04.2025).

¹⁸ Куненко І. С. Поняття, функції та предмет кримінальної юстиції: теоретичний аналіз. *Вісник Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України*. 2025. № 17. С. 46–53. DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-9656/2025-17-5>

Кримінальна юстиція є самостійним видом юстиції, її ключове призначення полягає в реалізації правоохоронної функції держави через забезпечення законності, справедливості, захисту прав людини та протидію кримінальним правопорушенням. Ключовим результатом дослідження стало уточнення предмета кримінальної юстиції, який охоплює юридичну діяльність уповноважених органів, спрямовану на виявлення, розслідування, судовий розгляд, притягнення до відповідальності осіб, що вчинили кримінальні правопорушення, та реалізацію вироків суду. Такий підхід дає змогу чітко відмежувати кримінальну юстицію від суміжних видів юстиції та забезпечити цілісне уявлення про її структуру та функціональне призначення.

Дотепер у чинному законодавстві все ще не наведено вичерпного переліку правоохоронних органів та їхньої системи, що, безперечно, негативно позначається на можливості ефективно виконувати завдання та встановлювати справедливість у суспільних відносинах, а також розмежовувати компетенцію цих органів задля уникнення протиріч.

Так, кримінальний і кримінальний процесуальний рівень:
органи, які здійснюють дізнання та досудове розслідування;
органи, які здійснюють прокурорський нагляд, підтримують державне обвинувачення;
органи, які здійснюють правосуддя;
суб'єкти забезпечення прав людини під час дізнання, досудового розслідування або судового розгляду;
органи, які здійснюють виконання покарання та нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі;

Визначені нами категорії становлять державні органи (крім адвокатури). Більшість із них належать до системи правоохоронних органів, окремо визначають судову систему. Тож, ми бачимо як різницю, так і загальні риси кримінальної юстиції та правоохоронних органів.

У системі кримінальної юстиції ми не розглянули місце та роль громадськості, хоча під час здійснення реформування на законодавчому рівні закріплено таке поняття, як «громадський контроль», який здійснюється саме громадськими організаціями. Головне завдання здійснення громадського контролю в межах, визначених законом, полягає у зменшенні проявів корупційних ризиків, що підтверджене закордонним прикладом протидії корупції в цих органах.

В. О. Меркулова зазначає, що до сьогодні у вітчизняному правосудді в частині створення належного соціального супроводу та певних спеціальних соціальних умов для особистості, яка опинилася у сфері кримінального судочинства, сталою залишається проблема вдосконалення системи стимулювання соціальної активності громадян. Тож завданням реформування органів кримінальної юстиції за цим параметром є формування соціально-правового механізму створення мотиваційних основ активного залучення громадськості до участі в процесі реінтеграції, соціальної адаптації до умов сучасної життєдіяльності суспільства осіб, які порушили кримінально-правову

заборону, тим більш, засуджених до реального відбування покарання. Знову ж таки, стимулювання соціальної активності населення взаємопов'язане з упровадженням новітніх підходів у взаємовідносинах між органами кримінальної юстиції та населенням¹⁹.

Завдяки існуванню спеціальної системи правоохоронних органів передбачено розв'язання значно більшої кількості питань, крім утвердження та забезпечення справедливості в державі. Натомість система органів кримінальної юстиції – це частина правоохоронної системи держави й на неї поширюються всі ознаки, притаманні зазначеній системі.

Так, Ірінеєва В. І. у своєму дисертаційному дослідженні дає визначення кримінальної юстиції в ЄС і зазначає, що категорія «кримінальна юстиція в ЄС» є неоднозначною. Її можна розглядати у двох аспектах: як стратегічну ціль захисту прав громадян та інтересів Союзу від злочинних посягань (частину простору свободи, безпеки та юстиції) та як сукупність матеріальних і процесуальних норм права ЄС у кримінальній сфері. У матеріально-правовому та процесуальному сенсі кримінальне право ЄС виступає одним із видів регіонального транснаціонального кримінального права, відрізняючись як від внутрішньодержавного кримінального права, так і від міжнародного кримінального права. У цьому відношенні основною особливістю є об'єктно-суб'єктний склад правовідносин у сфері кримінальної юстиції в ЄС. Отже «кримінальна юстиція» – система правових норм ЄС матеріального та процесуального характеру, метою якої є забезпечення належного функціонування простору свободи, безпеки та юстиції задля захисту прав громадян і Союзу від злочинних посягань. Інституційний механізм кримінальної юстиції в Європейському Союзі становить система інституцій (органів, установ, структур та агентств), до яких слід віднести: Європейську судову мережу, Європол, ОЛАФ, Євроюст, Систему Євроюсту з національної координації, Фронтекс, ЄПК, функціональне призначення яких охоплює весь спектр співробітництва держав у кримінально-правовій сфері²⁰.

Зроблений акцент та розподіл інституцій кримінальної юстиції ЄС залежно від норми матеріального та процесуального права дає можливість розглядати таку систему в Україні. Матеріальне право – це сукупність норм, що безпосередньо регулюють суспільні відносини, встановлюють права та обов'язки суб'єктів, а також визначають межі відповідальності. Це право, яке визначає, що саме можна, а що не можна робити, на відміну від процесуального права, яке регулює, як саме це робити. Процесуальне право – це сукупність правових норм, що визначають порядок реалізації матеріальних норм права; воно регулює процедуру судового розгляду, досудового слідства,

¹⁹ Меркулова В. О. Взаємодія громадськості та органів кримінальної юстиції на різних стадіях кримінального судочинства: окремі аспекти удосконалення правового регулювання. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 1. С. 85–92. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2023.1.15>

²⁰ Ірінеєва В. І. Система кримінальної юстиції в Європейському Союзі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2012. 50 с. С. 14.

діяльності органів влади та здійснення правосуддя. За національним законодавством, практична реалізація норм матеріального та процесуального права нерозривно пов'язані між собою і окремо їх можна розглядати з теоретичного погляду.

Загалом можна стверджувати, що ЄС прагне створити зону кримінального правосуддя, де захищено право громадян на справедливий суд, а поліція, прокурори та судді працюють разом.

У процесі гармонізації кримінального права України та ЄС важливо забезпечити широку участь різних зацікавлених сторін, включаючи правозастосовні органи, громадські організації, академічний сектор та ін. Указом Президента України № 584/2019 від 07 серпня 2019 року було утворено Комісію з питань правової реформи, у складі якої сформовано робочу групу з питань розвитку кримінального права (далі – робоча група). Серед іншого, перед нею поставлені завдання забезпечити розроблення та внесення Президентові України узгоджених пропозицій з питань вдосконалення правової системи України з урахуванням сучасних викликів та потреб демократичного суспільства, зокрема – підготовки та узагальнення пропозицій стосовно змін до законодавства про кримінальну відповідальність.

Охоронні правові потреби – це потреби в охороні, по-перше, організованих правом суспільних відносин, по-друге, недопущення виникнення явищ, що завдають шкоди правовій системі й суспільству в цілому.

Охоронна правова потреба як невідповідність між тим, що існує у правовій сфері, і тим, що повинно існувати, вимагає здійснення дій для усунення цієї невідповідності. Необхідність цих дій зумовлює виникнення правоохоронних функцій держави, у процесі здійснення яких і задовольняються ці правові потреби. Вони є в цілому об'єктивними явищами.

Державна влада може брати участь у формуванні правових потреб, сприяючи розвитку тих із них, які корисні державній владі, або ліквідуючи та нейтралізуючи ті потреби, що не задовольняють її інтереси. Але можливості державного впливу на правові потреби обмежені, тому що характер і зміст правових потреб зумовлюється насамперед об'єктивними внутрішніми й зовнішніми чинниками існування держави, її історичними й сучасними особливостями.

Тож, правоохоронні органи мають чітко визначене соціальне спрямування, яке вимагає від них застосування адекватних заходів, при цьому суворо дотримуючись засад законності та верховенства права. У контексті вказаного слід зазначити, що органи кримінальної юстиції мають призначення, прямо пов'язане із соціальною сферою, адже їхня діяльність спрямовується на встановлення справедливості. Проаналізуємо більш детально питання цілепокладання. Органи кримінальної юстиції насамперед функціонують у специфічній сфері запобігання злочинності, а також вжиття заходів, спрямованих на розслідування вчинених кримінальних правопорушень і притягнення винних осіб до відповідальності, тому й мета їхньої діяльності

прямо пов'язана із зазначеною сферою.

У формуванні **конкретної мети системи органів кримінальної юстиції** вирішальну роль відведено державній правоохоронній політиці й стратегії. Тож, метою системи органів кримінальної юстиції у функціонально-правовому аспекті є:

– охорона прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також правопорядку (ст. 1 КК України);

– швидке, повне та неупереджене розслідування кримінальних правопорушень, викриття винних і забезпечення правильного застосування закону для того, щоб кожен, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура (ст. 2 КПК України);

– забезпечення виконання та відбування кримінального покарання з метою захисту інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами, а також запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими (ст. 1 КВК України);

– сприяння зміцненню законності, запобіганню та викорінюванню кримінальних правопорушень, вихованню громадян у дусі неухильного виконання законів і дотримання правил співіснування;

У деталізованому виді мета системи органів кримінальної юстиції може бути визначена та систематизована так:

1. Запобігання кримінальним правопорушенням: а) виявлення осіб, схильних до вчинення кримінальних правопорушень, і вплив на них; б) виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень; в) вплив на осіб, які вчинили кримінальні правопорушення та відбувають покарання; г) вжиття комплексу заходів стосовно осіб, які раніше вчиняли кримінальні правопорушення, і недопущення рецидиву з їх боку.

2. Встановлення істини в ході кримінального провадження: а) швидке й повне виявлення кримінальних правопорушень та осіб, що їх вчинили; б) швидке й повне розслідування кримінальних правопорушень; в) всебічне та неупереджене встановлення всіх обставин у процесі досудового розслідування; г) достовірне встановлення обставин під час судового розгляду та визначення оптимальних заходів впливу на осіб, що вчинили кримінальні правопорушення.

3. Виправлення та ресоціалізація засуджених осіб: а) вжиття оптимальних заходів впливу на осіб, які вчинили кримінальні

правопорушення; б) ресоціалізація засуджених.

4. Мета другого рівня – це стратегічні напрями діяльності конкретних елементів системи кримінальної юстиції. До них, зокрема, належать: забезпечення здійснення досудового розслідування; забезпечення ефективного кримінального судочинства; забезпечення виконання кримінальних покарань; участь у формуванні спеціальної політики та законодавства з питань кримінальної юстиції. Цілі другого рівня обумовлюють постановку конкретних завдань, які повинні реалізовувати конкретні правоохоронні органи, що входять до системи кримінальної юстиції.

Функції кримінальної юстиції можна розділити на дві основні групи: функції кримінального процесу (обвинувачення, захист та правосуддя) та функції кримінального права (охоронна, регулятивна та запобіжна). Перші стосуються безпосередньої діяльності з розслідування та судового розгляду, а другі – загальних завдань правового регулювання злочинності.

Функції кримінального процесу. Функція обвинувачення здійснюється слідчим, прокурором та іншими органами, які збирають докази для викриття винних у скоєнні злочину.

Функція захисту представляє інтереси обвинуваченого (підозрюваного), забезпечуючи його права, свободи та законні інтереси на всіх етапах провадження.

Функція вирішення справи по суті (правосуддя). Виконується судом, який розглядає справу, встановлює істину та ухвалює рішення про винуватість чи невинуватість особи.

Функції кримінального права. Охоронна функція – охорона прав і свобод людини, власності, громадського порядку та безпеки, довкілля та конституційного ладу від злочинних посягань.

Регулятивна функція – встановлення правових норм, що визначають, які діяння є кримінальними правопорушеннями, та які заходи впливу можуть бути застосовані.

Запобіжна функція – полягає в запобіганні вчиненню нових кримінальних правопорушень шляхом як загальної, так і спеціальної профілактики.

Сутність імплементації у правовій системі України

В умовах воєнного стану імплементація норм міжнародного гуманітарного права в національне законодавство є нагальною потребою. Ефективна імплементація норм міжнародного гуманітарного права сприяє престижу України на міжнародній арені, створенню правових механізмів притягнення злочинців до юридичної відповідальності за злочини агресії проти іншої країни, геноцид, воєнні злочини і злочини проти людяності. Імплементація норм міжнародного гуманітарного права в національне законодавство залежить від узгодженої діяльності державних органів, зокрема Кабінету Міністрів України, Верховної Ради України, Президента України, а також інших відомств та установ. Започаткування в Україні інституції

Уповноваженого з питань дотримання міжнародного гуманітарного права.

Першочерговими завданнями з метою імплементації норм міжнародного гуманітарного права в національне законодавство є: підписання Президентом України Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права» від 20 травня 2021 року № 2689, внесення змін до КК України та КПК України щодо забезпечення належного запобігання юридичній і фактичній безкарності за злочини передбачені проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, ратифікація Римського статуту Верховною Радою України, поширення знань про норми міжнародного гуманітарного права серед населення, метою інформування, документування фактів порушення та серед військовослужбовців, з метою дотримання основних принципів міжнародного гуманітарного права, правова, організаційна, міжнародна діяльність України з метою організації міжнародного трибуналу для розслідування воєнних злочинів росіян²¹.

Для вироблення узгодженого підходу до інтерпретації терміна «імплементація» в теорії міжнародного права та внутрішньодержавній правовій доктрині сучасна парадигма його дослідження має ґрунтуватися на таких теоретичних положеннях, що мають методологічне значення:

1) для уніфікації термінології, що використовується представниками української правничої науки у дослідженнях міжнародно-правових і національних аспектів упровадження в життя правил поведінки міжнародного права, пропонується замість терміна «реалізація» вживати термін «імплементація» та ввести в науковий обіг поняття «імплементація правил поведінки міжнародного права»;

2) поняття «імплементація правил поведінки міжнародного права» пропонується використовувати в такому значенні: це діяльність держав та інших суб'єктів міжнародного права, здійснювана з метою забезпечення своєчасного, всебічного та повного виконання прийнятих ними відповідно до міжнародного права зобов'язань;

3) ні міжнародного, ні внутрішньодержавного механізмів імплементації правил поведінки міжнародного права не існує. У кожному конкретному випадку суб'єкти міжнародного права самостійно визначають належні засоби міжнародно-правової імплементації, які в разі недовісти чи малої ефективності можуть удосконалюватись, доповнюватись або замінюватись іншими засобами. Процедура національної імплементації, якщо її порядок і конкретні засоби здійснення безпосередньо не передбачені міжнародним договором, актом міжнародної організації чи рішенням міжнародного судового органу, взагалі складно передбачити заздалегідь, оскільки її здійснення залежить від наявності різноманітних чинників, що впливають на остаточну волю певної держави;

²¹ Маньгора В. В., Маньгора Т. В. Імплементація норм міжнародного гуманітарного права в національне законодавство в умовах воєнного стану. *Інформація і право*. 2023. № 3 (46). С. 205–214. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.3\(46\).287255](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.3(46).287255)

4) термін «реалізація» пропонується використовувати лише у словосполученнях «реалізація принципу міжнародного права», «реалізація норми міжнародного права», «реалізація стандарту міжнародного права» для уточнення однозначно передбачених, бажаних або можливих форм утілення в життя приписів правил поведінки міжнародного права, визначених (форм) у його змісті або прямо не заборонених загально визначеними принципами та нормами міжнародного права. У разі неможливості реалізації правил поведінки міжнародного права у визначених для цього формах усунути наявні перешкоди або створити необхідні для цього умови належить саме здійснюваній із цією метою імплементації правил поведінки міжнародного права²².

Аналізуючи джерела, у яких закріплені відповідні міжнародні стандарти, ми зосередимо увагу на тих міжнародно-правових документах, які не мають обов'язкової юридичної сили, складаються на світовому та регіональному рівні й ухвалюються рішеннями відповідних міжнародних організацій. Так, залежно від запропонованої вище класифікації, поєднаної з предметом правового регулювання відповідних документів, де міжнародні стандарти закріплені, їх можна розподілити на такі групи²³.

I. Загальні стандарти щодо загальних питань протидії злочинності, а саме: Керівні принципи ООН для співробітництва та технічної допомоги у сфері боротьби зі злочинністю у містах (Резолюція ЕКОСОП № 1995/9 від 24 липня 1995 року); Декларація ООН щодо злочинності та громадської безпеки (Резолюція ГА № 51/60 від 12 грудня 1996 року); Керівні принципи для запобігання злочинності (Резолюція ЕКОСОП № 2002/13 від 24 липня 2002 року), Керівні принципи ООН для запобігання злочинності серед неповнолітніх (Ер-Рядські керівні принципи) (Резолюція ГА № 45/112 від 14 грудня 1990 р.), Рекомендація R (2003) 21 КМРЕ про співробітництво в галузі запобігання злочинам від 24 вересня 2003 року, інші, які визначають міжнародні стандарти механізму протидії злочинності, зокрема за допомогою функціонування системи кримінальної юстиції²⁴.

II. Інституційні (організаційні) стандарти:

– щодо судової влади та її представників, зокрема: основні принципи незалежності судових органів (резолуції ГА ООН № № 40/32 та 40/146 від 29 листопада та 13 грудня 1985 року), Бангалорські принципи поведінки суддів (Резолюція ЕКОСОП ООН № 2006/23 від 19 травня 2006 року), Європейська хартія про статус суддів від 10 липня 1998 року, Рекомендація CM/Rec (2010) 12 КМРЕ щодо суддів: незалежність, ефективність і обов'язки

²² Перепьолкін С. М. Інтерпретація терміну «імплементація» у правовій доктрині. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9, С. 310–313. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-9/76>

²³ Лапкін А. В. Міжнародні стандарти як основа реформування системи кримінальної юстиції в напрямі євроінтеграції. *Ампаро*. 2022. Спецвип. Т. 2. С. 24–31. DOI <https://doi.org/10.26661/2786-5649-2022-спец-2-03>

²⁴ Там само.

від 17 листопада 2010 року, інші документи, які становлять систему міжнародних стандартів судової влади;

– щодо прокуратури і прокурорів, зокрема: керівні принципи щодо ролі осіб, які здійснюють судове переслідування, ухвалені Восьмим конгресом ООН щодо запобігання злочинності та поводження із правопорушниками (Гавана, Куба, 27, 28 серпня – 07 вересня 1990 року), Рекомендація Res (2000) 19 КМРС про роль публічного обвинувачення в системі кримінальної юстиції від 06 жовтня 2000 року, Рекомендація ПАРС № 1604 (2003) про роль прокуратури в демократичному правовому суспільстві від 27 травня 2003 року, Стандарти професійної відповідальності та викладення основних обов'язків і прав прокурорів, ухвалені Міжнародною асоціацією прокурорів 23 квітня 1999 року, та ін. У Кодексі поведінки посадових осіб із підтримання правопорядку (Резолюція ГА ООН № 34/169 від 17 грудня 1979 року) зокрема зазначено належність таких осіб до системи кримінального правосуддя, вплив їх поведінки на цю систему. На його виконання були ухвалені Керівні принципи для ефективного дотримання Кодексу поведінки посадових осіб із підтримання правопорядку (Резолюція ЕКОСОП ООН № 1989/61 від 24 травня 1989 року). Питання застосування представниками цих органів примусових заходів було регламентовано Основними принципами застосування сили і вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку від 1990 року, ухваленими Восьмим конгресом ООН щодо запобігання злочинності та поводження із правопорушниками. Європейський кодекс поліцейської етики (Рекомендація Res (2001) 10 КМРС від 19 вересня 2001 року) визначав морально-етичні принципи поліцейської діяльності. Основні принципи ООН щодо ролі юристів, ухвалені Восьмим конгресом ООН щодо запобігання злочинності та поводження із правопорушниками, встановили спеціальні гарантії щодо доступу до професійної правничої допомоги в системі кримінального правосуддя, а також гарантії виконання юристами своїх обов'язків (пункти 16–22). На цьому ж Конгресі були ухвалені Основні положення про роль адвокатів, предметно присвячені діяльності адвокатури, зокрема й у сфері кримінального провадження. Більш детально ці питання були розкриті у Принципах та керівних положеннях ООН щодо доступу до юридичної допомоги в системах кримінального правосуддя (Резолюція ГА № 67/187 від 20 грудня 2012 року), які закріпили широкий перелік гарантій надання юридичної допомоги у кримінальному провадженні. На європейському рівні аналогічне значення мають Резолюція (78) 8 КМРС про юридичну допомогу та консультації від 02 березня 1978 року, Рекомендація № R (2000) 21 КМРС про свободу професійної діяльності адвокатів від 25 жовтня 2000 року та Загальний кодекс правил для адвокатів країн ЄС від 1988 року. Ці та інші документи слугують основою для функціонування інституту адвокатури в межах системи кримінальної юстиції; – щодо діяльності пенітенціарної системи та пробації, застосування заходів примусу й обмеження особистої свободи громадян. До їх числа, зокрема, належать: Декларація про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких,

нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поведження та покарання (Резолюція ГА ООН № 3452 (XXX) від 09 грудня 1975 року), Мінімальні стандартні правила ООН поведження з в'язнями (Правила Нельсона Манделі) (Резолюція ГА ООН № 70/176 від 17 грудня 2015 року), Звід принципів захисту всіх осіб, які підлягають затриманню або ув'язненню в будь-якій формі (Резолюція ГА ООН № 43/173 від 09 грудня 1988 року), Мінімальні стандартні правила ООН щодо заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням (Токійські правила) (Резолюція ГА ООН № 45/110 від 14 грудня 1990 року), Принципи захисту осіб із психічними захворюваннями та поліпшення психіатричної допомоги (Резолюція ГА ООН № 46/119 від 18 лютого 1992 року), Європейські пенітенціарні правила (Рекомендація R (2006) 2 КМРЄ від 11 січня 2006 року), Правила Ради Європи про пробацію (Рекомендація CM/Rec (2010) 1 КМРЄ від 20 січня 2010 року), Європейські правила щодо громадських санкцій та заходів (Рекомендація CM/Rec (2017) 3 КМРЄ від 22 березня 2017 року) та інші, які визначили систему стандартів виконання кримінальних покарань і застосування інших заходів, що обмежують особисту свободу, а також органів і осіб, які їх забезпечують²⁵.

III. Функціональні стандарти:

– щодо спрощення та прискорення кримінального правосуддя. Наприклад, у Рекомендації R (81) 7 КМРЄ стосовно шляхів полегшення доступу до правосуддя від 14 травня 1981 року зверталася увага на необхідність спрощення правосуддя, а також максимального прискорення строків винесення рішень. Рекомендація № 6 R (87) 18 КМРЄ щодо спрощення кримінального правосуддя від 17 вересня 1987 року передбачала впровадження дискреційного переслідування, сумарного провадження й інших засобів. Рекомендація R (95) 12 КМРЄ щодо управління системою кримінального правосуддя від 11 вересня 1995 р. визначала стандарти управління робочим навантаженням, інфраструктурою та людськими ресурсами системи кримінальної юстиції з метою підвищення її ефективності. Рекомендація CM/Rec (2010) 3 КМРЄ щодо ефективних засобів правового захисту від надмірної тривалості провадження від 24 лютого 2010 року передбачала необхідність прискорення провадження тощо;

– стосовно захисту потерпілих і свідків у кримінальному провадженні, а саме: Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою (Резолюція ГА ООН № 40/34 від 29 листопада 1985 року), Рекомендація R (85) 11 КМРЄ стосовно положення потерпілого в межах кримінального права та кримінального процесу від 28 червня 1985 року, Керівні принципи щодо правосуддя в питаннях, пов'язаних з участю дітей – жертв і свідків злочинів (Резолюція ЕКОСОП ООН № 2005/20 від 22 липня 2005 року), Рекомендація Rec (2005) 9 КМРЄ щодо захисту свідків та осіб, які співпрацюють із правосуддям, Рекомендація Rec (2006) 8 КМРЄ щодо допомоги потерпілим від злочинів від 14 червня 2006 року та інші, які встановили міжнародні стандарти забезпечення прав потерпілих і свідків

²⁵ Там само.

посадовими особами системи кримінальної юстиції; – щодо захисту прав дітей у кримінальному провадженні. Наприклад: Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») (Резолюція ЕКОСОП ООН № 2005/20 від 29 листопада 1985 року), Керівні принципи стосовно дій в інтересах дітей у системі кримінального правосуддя (Резолюція ЕКОСОП ООН № 1997/30 від 21 липня 1997 року), Керівні принципи щодо правосуддя в питаннях, пов'язаних з участю дітей – жертв і свідків злочинів (Резолюція ЕКОСОП ООН № 2005/20 від 22 липня 2005 року), Рекомендація R (87) 20 КМРЄ про соціальний вплив на злочинність неповнолітніх від 17 вересня 1987 року та ін. Відповідні документи передбачали необхідність урахування особливостей становища неповнолітніх, зокрема наявності спеціальної кваліфікації та підготовки представників системи кримінальної юстиції, які з ними працюють;

– щодо відновного правосуддя та медіації, зокрема: Основні принципи застосування програм реституційного правосуддя у сфері кримінального правосуддя (Резолюція ЕКОСОП ООН № 2002/12 від 24 липня 2002 року), Рекомендація R (99) 19 КМРЄ щодо медіації у кримінальних справах від 15 вересня 1999 року тощо, які рекомендували розширити сферу відновного правосуддя у кримінальному провадженні та визначали умови його застосування тощо²⁶.

Отже, можемо зазначити, що імплементація кримінально-правових норм – це процес втілення цих норм у життя шляхом їх виконання державою та перетворення на конкретні норми національного кримінального законодавства, які регулюють суспільні відносини, пов'язані з кримінальними правопорушеннями. Це передбачає видання відповідних законів, створення механізмів застосування норм, ознайомлення з ними правоохоронних органів та громадян, а також забезпечення принципу невідворотності кримінального покарання.

За останні десять років Україною багато зроблено в напрямі вдосконалення норм національного кримінального законодавства та наближення, а в подальшому і приведення його у відповідність до міжнародних стандартів, зокрема *acquis* ЄС. Цьому сприяли такі визначні події, як підписання у 2014 році Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, надання Україні статусу кандидата на членство в ЄС 23.06.2022 року та офіційно оголошений 25.06.2024 року Європейською Радою старт переговорів про вступ України до ЄС. Таким чином, досконале вивчення, дослідження та імплементація вище згаданих міжнародних кримінально-правових норм та стандартів є одним з основних інструментів на шляху до досягнення Україною стратегічної мети – вступу до ЄС.

²⁶ Там само.

1.3. Міжнародні стандарти у сфері дотримання прав людини при виконанні покарань

Міжнародні стандарти-рекомендації являють собою положення, які сформульовані у відповідних документах, що не мають обов'язкової юридичної сили, але, незважаючи на це, визнаються усіма міжнародними організаціями, урядами й неурядовими організаціями та іншими суб'єктами забезпечення прав і свобод громадян, у тому числі й адміністраціями установ позбавлення волі. Стандарти-рекомендації не ставлять своєю метою нав'язати цим суб'єктам певну систему взірців поведінки із засудженими особами, а лише пропонують напрями створення загально визнаних гуманних умов утримання осіб у місцях позбавлення волі та моделей поведінки з ними, які б забезпечували належну повагу до людської гідності²⁷.

ЄС працює над забезпеченням захисту основних прав підозрюваних та обвинувачених. Для того, щоб судові рішення, прийняті однією країною ЄС, визнавалися іншими, необхідні спільні мінімальні стандарти.

Щоб перетворити цю сферу правосуддя, засновану на взаємному визнанні та взаємній довірі, на реальність, Європейська Комісія постійно працює над зміцненням прав громадян у кримінальному судочинстві.

Під час розроблення та впровадження кримінального законодавства для ЄС важливо знайти правильний баланс між, з одного боку, заходами, що захищають права підозрюваних та обвинувачених, та, з другого, – сприянням розслідуванню та кримінальному переслідуванню злочинів.

Як прийняті або схвалені відповідними міжнародними організаціями норми, принципи та рекомендації міжнародно-правові стандарти у сфері забезпечення захисту прав засуджених визначають:

- порядок і умови ізоляції осіб, які за рішенням національного суду або компетентного національного державного органу позбавлені волі;
- порядок і умови реалізації процесу відбування покарання особами, засудженими національним судом до позбавлення волі;
- гарантії і процедури захисту їх прав, свобод і законних інтересів на національному рівні або у спеціально для цієї мети створених міжнародних органах;
- вимоги щодо підбору, підготовки, навчання та діяльності персоналу органів та установ, призначених для примусової ізоляції цих осіб та гарантій їх правового та соціального захисту;
- вимоги до інших фахівців, які не належать до персоналу цих органів

²⁷ Почанська О. С. Поняття, зміст та основні функції сучасних міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 3(13). С. 98–105. С. 102.

та установ, але залучаються для забезпечення їх діяльності²⁸.

До основних функцій міжнародних стандартів у галузі прав людини, що спрямовані на забезпечення прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі, слід віднести:

– нормативну (дія міжнародних стандартів як складової міжнародного права спрямована на встановлення й регулювання прав та свобод людини і громадянина на національному рівні);

– правозастосовну (міжнародні стандарти мають забезпечувати ефективну імплементацію та реалізацію прав і свобод людини та громадянина);

– інформаційну (міжнародні стандарти мають сприяти ефективному міжнародному інформаційному обміну у цій сфері);

– захисну та контрольну (міжнародні стандарти мають формувати та забезпечувати механізм захисту та охорони прав і свобод)²⁹.

Щодо змісту міжнародних стандартів, то Т. В. Рудник зауважує, що «міжнародно-правові стандарти закріплюють мінімальні правила поведінки з в'язнями, що забезпечують загально визнані гуманні умови тримання таких осіб і повагу до їх гідності, покликані забезпечувати захист в'язнів від неналежного поведінки, тому вони є стандартами рівня, нижче від якого не може бути встановлено, бо це призведе до порушення прав засуджених, принципу гуманізму»³⁰.

Отже, міжнародні стандарти-рекомендації – це положення, які не мають обов'язкової юридичної сили, але визнаються міжнародними та національними установами. Вони пропонують гуманні умови утримання та поведінки із засудженими особами, забезпечуючи повагу до людської гідності. Серед основних функцій міжнародних стандартів у сфері прав людини, що стосуються засуджених до позбавлення волі: *нормативна*, яка передбачає, що міжнародні стандарти як частина міжнародного права спрямовані на встановлення та регулювання прав і свобод людини на національному рівні (вони служать орієнтиром для розробки та вдосконалення національного законодавства); *правозастосовна* – полягає в тому, що міжнародні стандарти повинні забезпечувати ефективну реалізацію прав і свобод людини і громадянина на практиці (тобто, їхні положення мають бути

²⁸ Іваньков А. І. Міжнародно-правові стандарти у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. 16 с. С. 4.

²⁹ Почанська О. С. Поняття, зміст та основні функції сучасних міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 3(13). С. 98–105. С. 102.

³⁰ Рудник Т. А. Реалізація принципу гуманізму при виконанні та відбуванні покарання у виді позбавлення волі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / ААУ. Київ, 2010. 22 с.; Коваль Т. О. Міжнародно-правові акти регулювання праці засуджених. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «ПРАВО». 2018. Вип.26. С. 171–175.

впроваджені в роботу пенітенціарних установ і органів, що займаються виконанням покарань); *інформаційна* – яка сприяє ефективному міжнародному обміну інформацією у сфері поводження із засудженими (це дозволяє поширювати передовий досвід, аналізувати проблеми та знаходити оптимальні шляхи їх вирішення на міжнародному рівні); *захисна та контрольна* – передбачають, що міжнародні стандарти формують механізм для захисту та охорони прав і свобод засуджених (вони визначають мінімальні правила поводження, нижче яких не може бути встановлено, щоб не порушити права засуджених та принцип гуманізму).

Міжнародно-правові стандарти, як усі інші нормативно-правові акти, мають відповідну класифікацію. Умовно їх можна класифікувати на стандарти загального характеру й стандарти спеціального характеру.

Стандарти загального характеру відображені в універсальних міжнародних документах про права людини, прийнятих Організацією Об'єднаних Націй, Радою Європи та іншими міжнародними організаціями, до яких слід віднести:

– *Загальну декларацію прав людини (1948 р.)*. Це найбільш універсальний міжнародний документ, який проголошує права людини. Положеннями, які впливають на національне законодавство щодо дотримання прав людини при виконанні покарань, є:

стаття 1 «Усі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах». Це фундаментальне положення означає, що навіть після засудження особа не втрачає своєї людської гідності та основних прав;

стаття 2 «Кожна людина має право на всі права і свободи, проголошені в цій Декларації, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження або іншого становища». Цей принцип недискримінації поширюється й на засуджених. Вони не повинні піддаватися дискримінації за будь-якою ознакою;

стаття 3 «Кожна людина має право на життя, свободу і особисту недоторканність». Хоча засуджені обмежені у свободі пересування, вони все ще мають право на життя та особисту недоторканність. Це означає, що їм не можна завдавати фізичної шкоди, а умови утримання не повинні загрожувати їхньому життю;

стаття 5 «Ніхто не повинен зазнавати катувань чи жорстокого, нелюдського або такого, що принижує його гідність, поводження чи покарання». Це одне з найважливіших положень, що стосуються прав засуджених. Воно прямо забороняє будь-які форми катувань, жорстокого поводження, що принижує гідність, а також надмірні покарання. Це стосується як фізичного, так і психологічного насильства;

стаття 6 «Кожна людина, де б вона не перебувала, має право на визнання її правосуб'єктності». Засуджена особа не втрачає своєї правосуб'єктності і має право бути визнаною як особа перед законом;

стаття 7 «Усі люди є рівними перед законом і мають право, без будь-якої

дискримінації, на рівний захист закону». Це означає, що засуджені мають право на рівний доступ до правосуддя, зокрема на оскарження вироку, і право на рівний захист своїх прав, як і будь-який інший громадянин;

стаття 9 «Ніхто не може зазнавати безпідставного арешту, затримання або вислання». Це положення підкреслює, що позбавлення волі має відбуватися виключно на законних підставах;

стаття 10 «Кожна людина, для визначення її прав і обов'язків та для встановлення обґрунтованості пред'явленого їй кримінального обвинувачення, має право, на основі повної рівності, на те, щоб її справа була розглянута прилюдно і з дотриманням усіх вимог справедливості незалежним і безстороннім судом». Хоча це стосується судового процесу, а не безпосередньо ув'язнення, воно підкреслює важливість справедливого судочинства як передумови для законного позбавлення волі;

стаття 11 «Кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинною доти, поки її винуватість не буде доведена в законному порядку прилюдним судовим розглядом, при якому їй були забезпечені всі можливості для захисту». Цей принцип презумпції невинуватості є основоположним для кримінального права;

стаття 12. «Ніхто не може зазнавати безпідставного втручання в його особисте і сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність його житла, таємницю його кореспонденції або на його честь і репутацію». Засуджені мають право на повагу до свого приватного життя, включаючи листування, та повагу до їхньої честі та репутації, що має обмежуватися лише в законних межах, необхідних для виконання покарання;

стаття 25. «Кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї ...». Це положення поширюється на засуджених, які мають право на належні умови утримання, включаючи адекватне харчування, одяг, житло та, що особливо важливо, на доступ до медичної допомоги.

Отже, Загальна декларація прав людини, хоча і є декларативним документом, служить моральною та правовою основою для захисту прав засуджених. Її принципи втілені в багатьох міжнародних документах, таких як Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Європейська конвенція з прав людини, а також у Мінімальних стандартних правилах ООН поводження з в'язнями (Правила Нельсона Мандели). Ці документи деталізують, як саме мають дотримуватися права засуджених на практиці, забезпечуючи їхню гідність і захист від жорстокого поводження. Оскільки Загальна декларація прав людини має форму резолюції та рекомендаційний характер і не може розглядатися як юридично обов'язкова, були розроблені ще два міжнародно-правових документи: Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні

права, які охоплюють широкий перелік основних прав і свобод³¹;

– *Міжнародний пакт про цивільні і політичні права (1973 р.)*. Міжнародний пакт про цивільні і політичні права (далі – МПЦПП), що набув чинності в 1976 році, є ключовим документом для захисту прав засуджених. Він містить низку положень, які прямо чи опосередковано стосуються поводження із засудженими особами та гарантують їхні права. Україна ратифікувала його у 1973 році, що зобов’язує її імплементувати його норми у національне законодавство, зокрема в кримінально-виконавче. Основними положеннями МПЦПП, що стосуються прав засуджених, маємо визначити ті, що містяться у статті 7, яка забороняє катування, жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження чи покарання. Це є однією з найважливіших гарантій для засуджених. У статті 9 гарантується право на свободу та особисту недоторканність. Це положення, хоча й обмежується у випадку законного позбавлення волі, підкреслює, що затримання має бути законним і обґрунтованим. Стаття 6 відносить до права людини на життя її можливості не бути свавільно позбавленою життя з боку держави³². На відміну від Загальної декларації прав людини, цей документ є обов’язковим для виконання, адже закріплює юридичні механізми її реалізації³³. Стаття 10 встановлює, що з усіма особами, позбавленими волі, слід поводитися гуманно і з повагою до властивої людській особі гідності. Це основний принцип, який зобов’язує державу забезпечити належні умови утримання. Крім того, зазначена стаття також передбачає, що метою тюремного режиму є виправлення та соціальна реінтеграція ув’язнених³⁴. Отже, Міжнародний пакт про цивільні і політичні права слугує нормативною основою для розробки та вдосконалення кримінально-виконавчого законодавства України, що є запорукою дотримання прав засуджених на рівні міжнародних стандартів;

– *Конвенцію про примусову чи обов’язкову працю № 29 Міжнародної організації праці (1930 р.)* (далі – Конвенція № 29), яка є одним з основоположних міжнародних документів, що забороняє використання праці під загрозою покарання, якщо людина не надала свої послуги добровільно. Вона є однією з восьми ключових конвенцій МОП, які стосуються фундаментальних прав і принципів у сфері праці. Конвенція № 29 має надзвичайно важливе значення, оскільки її положення є основою для боротьби

³¹ Романюк О. В., Човган В. О. Міжнародні стандарти, принципи і рекомендації в галузі виконання покарань та діяльності органів і установ виконання покарань : метод. рек. Біла Церква, 2016. 131 с. С. 21.

³² Міжнародний пакт про громадянські та політичні права : Пакт ООН від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 11.09.25).

³³ Музика В. В. Міжнародно-правова основа виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх. *Юридичний бюлетень*. 2020. Вип. 15. С. 122–129. С. 125.

³⁴ Міжнародний пакт про громадянські та політичні права : Пакт ООН від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 11.09.25); Литвиненко О. Ю. Право засуджених на охорону здоров’я в місцях несвободи: теоретично-правовий аналіз. *Науковий юридичний журнал*. 2023. № 21/2023. С. 127–143.

з рабством, рабством за борги, торгівлею людьми та іншими формами примусової експлуатації. Україна ратифікувала цей документ, що зобов'язує її законодавчо та практично протидіяти примусовій праці. Статтею 2 визначено, що примусова чи обов'язкова праця означає будь-яку роботу чи службу, що її вимагають від якої-небудь особи під загрозою якогось покарання і для якої ця особа не запропонувала добровільно своїх послуг. Проте термін примусова чи обов'язкова праця в розумінні цієї Конвенції не включає в себе: с) будь-яку роботу чи службу, що її вимагають від якої-небудь особи внаслідок вироку, винесеного рішенням судового органу, за умови, що ця робота чи служба виконуватиметься під наглядом і контролем державних органів і що зазначена особа не буде віддана або передана в розпорядження приватних осіб, компаній чи товариств³⁵. Примусова праця може також проявлятися як засіб політичного впливу чи виховання; як засіб покарання за висловлювання певних політичних поглядів чи ідеологічних переконань, протилежних встановленій політичній, соціальній чи економічній системі; як метод мобілізації та використання робочої сили для потреб економічного розвитку; як засіб підтримання трудової дисципліни; як засіб покарання за участь у страйку; як засіб дискримінації (ст. 1 Конвенції МОП №105)³⁶. Отже, Конвенція № 29 залишається актуальною і сьогодні, оскільки примусова праця набуває нових форм, включаючи торгівлю людьми, трудову експлуатацію мігрантів та інші сучасні форми рабства. У 2014 році МОП ухвалила Протокол до Конвенції № 29, який посилює міжнародну боротьбу з примусовою працею, закликаючи держави-члени до посилення заходів щодо запобігання, захисту жертв та забезпечення їм доступу до правового захисту. Цей протокол є відповіддю на новітні виклики та форми експлуатації;

– *Декларацію про захист всіх осіб від тортур та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поведінки і покарання* (1975 р.), яка є ключовим міжнародним документом, що заклав основи для захисту прав засуджених. Вона прямо забороняє будь-які форми тортур і жорстокого поведінки, що є особливо актуальним для осіб, позбавлених волі. Декларація 1975 року містить низку положень, які безпосередньо стосуються прав засуджених і є основою для їх захисту. У документі надається чітке визначення тортур як будь-якого акту, що заподіює сильний біль або страждання (фізичне чи психічне) особі, з метою отримання від неї або від третьої особи інформації чи зізнання, покарання за вчинок, який вона скоїла або в скоєнні якого її підозрюють, або залякування чи примушування. Декларація 1975 р. розмежовує катування і жорстоке, нелюдське або

³⁵ Про примусову чи обов'язкову працю : Конвенція Міжнародної організації праці від 28.06.1930 р. № 29. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_136 (дата звернення: 05.06.2025); Шумна Л., Денисенко К., Олійник В., Сікун А. Праця засуджених як право чи обов'язок в контексті міжнародного та національного законодавства. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2019. С. 118–122. С. 120.

³⁶ Конопельцева О. О. Заборона примусової праці як принцип трудового права. *Право та інновації*. 2017. № 2 (18). С. 98–104.

принижуюче гідність поводження чи покарання, встановлюючи, що під катуванням розуміється «посилений і навмисний вид» останнього. Значення цих положень для боротьби з катуваннями та іншими формами негуманного поводження складно переоцінити, навіть з урахуванням рекомендаційного характеру Декларації³⁷.

Документ наголошує на тому, що відповідальність за катування несуть не лише ті, хто їх застосовує, а й ті, хто дає накази. Наказ вищого начальства чи державної влади не може бути виправданням для катувань. Декларація також забороняє «інші жорстокі, нелюдські або принижуючі гідність види обігу і покарання». Це ширше поняття, ніж «катування», і воно охоплює усі форми неналежного поводження, що не досягають рівня катувань, але є неприпустимими. Це включає, наприклад, погані умови утримання, неналежну медичну допомогу, приниження, залякування тощо. Отже, хоча Декларація є не обов'язковим для виконання, її положення стали основою для подальших міжнародних договорів, зокрема для Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 року. Саме ця Конвенція, яку ратифікувала Україна, надала юридично обов'язкову силу принципам, викладеним у Декларації 1975 року. Ці міжнародні стандарти були імплементовані в українське законодавство, зокрема в Кримінально-виконавчий кодекс України. Він містить положення, які гарантують засудженим: право на життя і здоров'я; заборону тортур і жорстокого поводження; право на належні умови утримання та медичне обслуговування; можливість оскарження дій адміністрації. Тож, Декларація 1975 року стала основоположним документом, що визначив неприпустимість катувань та жорстокого поводження щодо засуджених і проклав шлях до їх захисту на міжнародному та національному рівнях;

– *Конвенцію проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (1984 р.)* – фундаментальний міжнародний документ, що гарантує захист прав засуджених. Вона встановлює абсолютну та беззастережну заборону катувань, яка не має винятків і діє за будь-яких обставин. Конвенція покладає обов'язок на кожну державу, що її підписала, вживати ефективних заходів для запобігання актам катувань на будь-якій території під її юрисдикцією. Вона, на відміну від попередніх документів, є обов'язковою для виконання, її юридична сила забезпечується Комітетом проти катувань, створеним при Організації Об'єднаних Націй³⁸. Конвенція містить низку ключових положень,

³⁷ Тітов Є. Б. Система універсальних міжнародних актів по боротьбі з катуваннями та іншими формами негуманного поводження. *Форум права*. 2014. № 3. С. 383–389. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2014_3_64.pdf (дата звернення: 12.08.2025).

³⁸ Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання : резолюція 39/46 Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1984 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085 (дата звернення: 12.08.2025).

які прямо стосуються прав осіб, позбавлених волі. У статті 1 Конвенції надається чітке юридичне визначення катування. Це будь-яка дія, якою особі навмисно завдається сильний біль або страждання (фізичне чи психічне) з метою, наприклад, отримання інформації або зізнання, покарання або залякування. Це визначення є надзвичайно важливим, оскільки воно зобов'язує держави-учасниці визнавати такі дії злочином у своєму законодавстві. Стаття 2 встановлює, що жодні виключні обставини, якими б вони не були, стан війни чи загроза війни, внутрішня політична нестабільність чи будь-який інший надзвичайний стан, не можуть бути виправданням катувань. Це означає, що катування є неприпустимими щодо засуджених або підозрюваних за будь-яких умов. Конвенція не лише забороняє катування, а й зобов'язує держави вживати ефективних законодавчих, адміністративних, судових та інших заходів для запобігання «іншим жорстоким, нелюдським або таким, що принижують гідність, видам поведження і покарання». Цей ширший термін охоплює будь-які дії, які не досягають порогу катувань, але є принизливими чи негуманними. Також варто згадати про Факультативний протокол до цієї Конвенції, який покладає обов'язок на кожену країну, що ратифікувала його у власне законодавство, створювати дієвий механізм запобігання катуванням чи іншим жорстоким, нелюдським або таким, що принижують гідність, видам поведження чи покарання. Україна не стала винятком і у 2006 році взяла на себе зобов'язання створити з цією метою національний превентивний механізм, який почав фактично діяти з 2012 року, а реалізовує його Уповноважений Верховної Ради України з прав людини³⁹. Отже, Україна, ратифікувавши Конвенцію, взяла на себе зобов'язання імплементувати її положення у своє національне законодавство, зокрема в Кримінально-виконавчий кодекс. Це включає: криміналізацію катувань і жорстокого поведження; гарантування права засуджених на безпечні та гуманні умови утримання; створення механізмів для подання скарг і розслідування випадків неналежного поведження. Тож, Конвенція 1984 року є не просто декларацією, а юридично обов'язковим інструментом, що забезпечує реальний захист прав засуджених, вимагаючи від держав активних дій для запобігання катуванням і жорстокому поведженню;

– *Європейську конвенцію про захист прав людини і основних свобод (1950 р., ратифіковану в 1997 р.)*. ЄКПЛ є ключовим інструментом для захисту прав засуджених в Україні. Його важливість полягає в тому, що права та свободи, передбачені в ньому, забезпечуються системою контролю за імплементацією прав на національному рівні та діяльністю Європейського суду з прав людини. У разі порушення цих прав і свобод держави, які їх

³⁹ Музика В. В. Міжнародно-правова основа виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх. *Юридичний бюлетень*. 2020. Вип. 15. С. 122–129.

допустили, несуть відповідальність⁴⁰. Ратифікована Україною в 1997 році, Конвенція не лише встановлює загальні принципи, але й надає засудженим право на індивідуальне звернення до ЄСПЛ у разі порушення їхніх прав. Це робить ЄКПЛ не просто декларативним, а реальним механізмом захисту. ЄСПЛ є основним механізмом контролю за дотриманням Конвенції. Засуджені, які вважають, що їхні права були порушені, можуть звернутися до суду після вичерпання всіх внутрішніх засобів правового захисту. Рішення ЄСПЛ є обов'язковими для виконання державами-учасницями. Це призвело до значних змін у пенітенціарній системі України.

Хоча Конвенція не містить окремого розділу про права засуджених, її положення поширюються на всіх осіб, включаючи тих, хто перебуває в ув'язненні. Так, положення статті 3 «Заборона катувань» є фундаментальним для захисту засуджених. ЄСПЛ неодноразово встановлював порушення цієї статті через жорстокі або нелюдські умови утримання, ненадання медичної допомоги, фізичне або психологічне насильство з боку персоналу пенітенціарних установ. Стаття 5 «Право на свободу та особисту недоторканність» – хоча позбавлення волі є законним обмеженням цього права, воно повинно бути здійснене згідно із законом. ЄСПЛ розглядає законність і тривалість тримання під вартою, а також можливість його оскарження. Стаття 6. «Право на справедливий суд» стосується того, що засуджені мають право на справедливий судовий процес, що включає доступ до суду, право на захист, розгляд справи у розумні строки. Стаття 8 «Право на повагу до приватного і сімейного життя» – це право засуджених на побачення з родичами, листування, а також на доступ до особистих речей. Будь-які обмеження повинні бути обґрунтованими та передбаченими законом;

– *Європейську конвенцію про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (1987 р., ратифіковану в 1997 р.)* – унікальний документ, що відрізняється від інших міжнародних договорів. Вона зосереджена не на індивідуальних скаргах, а на створенні превентивного механізму – Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (ЄКЗК)⁴¹. Замість того, щоб реагувати на порушення постфактум, як це робить ЄСПЛ, ЄКЗК працює на випередження. Його мандат включає:

⁴⁰ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. № ETS N 005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 13.08.2025); Музика В. В. Міжнародно-правова основа виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх. *Юридичний бюлетень*. 2020. Вип. 15. С. 122–129.

⁴¹ European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment Text of the Convention and Explanatory Report. URL: <https://rm.coe.int/16806dbaa3> (дата звернення: 10.02.2025); Сироїд Т. Л. Заборона катувань у міжнародному праві: поняття, сутність, характеристика складу злочину. *Актуальні проблеми держави і права*. 2022. Вип. 94. С. 123–135. URL: http://www.apdp.in.ua/v94/94_2022.pdf#page=123 (дата звернення: 10.02.2025).

– відвідування місць позбавлення волі: ЄКЗК має право відвідувати будь-які місця, де утримуються особи, позбавлені волі (в'язниці, слідчі ізолятори, поліцейські відділки, психіатричні лікарні тощо), без попереднього повідомлення. Це дозволяє йому отримати об'єктивну картину умов утримання та поведження з ув'язненими;

– спілкування з ув'язненими: члени Комітету мають право конфіденційно спілкуватися з будь-якою особою, позбавленою волі, без присутності адміністрації. Це допомагає виявити випадки жорстокого поведження, про які ув'язнені бояться говорити;

– складання рекомендацій: за результатами візитів Комітет складає конфіденційний звіт із рекомендаціями для держави. Якщо держава не співпрацює або ігнорує рекомендації, ЄКЗК може ухвалити рішення про публікацію звіту, що створює міжнародний тиск. Так, у статті 1 зазначеної вище Конвенції передбачено, що цей комітет шляхом здійснення інспекцій перевіряє поведження з особами, позбавленими волі, з метою посилення у разі необхідності захисту таких осіб від катувань чи нелюдського або такого, що принижує їхню гідність, поведження чи покарання⁴². Відповідно до статті 2 кожна держава-учасниця Конвенції дозволяє інспектувати Комітету будь-яке місце, яке знаходиться під її юрисдикцією і в якому тримаються особи, позбавлені волі органом державної влади⁴³. З метою реалізації покладених на нього завдань ЄКЗК здійснює інспекції до місць позбавлення волі⁴⁴. Отже, Конвенція 1987 року є надзвичайно ефективним інструментом для дотримання прав засуджених завдяки своєму профілактичному характеру. Вона спонукає держави до постійного вдосконалення умов утримання, адже вони знають, що в будь-який момент можуть бути перевірені. Для України цей інструмент має особливе значення. Україна дозволяє безперешкодний доступ для міжнародних і національних моніторингових механізмів. Навіть під час повномасштабного вторгнення РФ ЄКЗК відвідав Україну, щоб перевірити умови утримання в установах, включаючи установи для довічно ув'язнених. Його звіти допомагають виявляти системні проблеми, такі як переповненість, неналежні умови, неформальна тюремна ієрархія та ненадання медичної допомоги, а також надають рекомендації щодо їх вирішення.

Стандарти спеціального характеру містяться у таких міжнародно-правових актах, як:

– *Мінімальні стандартні правила ООН поведження з в'язнями (1955 р.) (Правила Нельсона Мандели)* мають на меті запропонувати свої рекомендації щодо створення мінімальних загальновизнаних умов тримання засуджених до

⁴² Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню : ухвалена Радою Європи 26.11.1987 та ратифікована Законом України від 24.01.1997 № 33/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_068#Text (дата звернення: 10.02.2025).

⁴³ Там само.

⁴⁴ Колодчин Д. В. Роль міжнародно-правових стандартів у запобіганні злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн. *Правова позиція*, № 4 (41), 2023. С. 140-144.

позбавлення волі, які будуть забезпечувати повагу до людської гідності. У цьому документі зазначено, що всі рекомендації можна застосовувати також в установах виконання покарань для неповнолітніх⁴⁵. Правила Нельсона Мандели не мають обов'язкового характеру, про що прямо зазначено у вступі до документа⁴⁶. Отже, Мінімальні стандартні правила ООН поводження з в'язнями є важливим міжнародним документом, що встановлює загальноприйняті принципи та стандарти поводження із засудженими. Ці правила, хоча й не є юридично обов'язковим договором, слугують основою для розробки національного законодавства та реформування пенітенціарних систем.

Правила охоплюють широкий спектр аспектів життя ув'язнених, а саме: умови утримання (розміщення; харчування; одяг і постільна білизна); права та обов'язки (медичне обслуговування, дисципліна та покарання; контакти із зовнішнім світом; право на працю) тощо.

За мінімальними стандартами, що містяться в цих правилах, прослідковується основний принцип діяльності установ виконання покарань – робота із засудженими спрямована для повернення їх до повноцінного життя в суспільстві. У них розкрито положення щодо процедури вивчення особи ув'язненого, тримання ув'язнених у відповідності з розподілом на категорії, обладнання приміщень для їх перебування (наприклад, на окреме ліжко відповідно до національних чи місцевих норм), санітарно-гігієнічне забезпечення та своєчасне надання медичної допомоги (а в разі необхідності – забезпечення належним лікуванням), матеріально-технічне забезпечення, якісне харчування, недопускання застосування до в'язнів жорстоких, нелюдських або принизливих видів покарання за дисциплінарні проступки, залучення до фізичних вправ, спорту, праці, освіти, надання відпочинку, підтримання стосунків із зовнішнім світом і опіки після звільнення тощо. Так, організація і методи роботи в закладах повинні максимально наближатися до тих, які прийняті за стінами закладів, щоб в'язні привчилися таким чином до умов праці на волі (п. 72 частини II). З самого початку відбування терміну покарання слід думати про майбутнє, яке чекає в'язня після його звільнення. Тому потрібно допомагати йому підтримувати й зміцнювати зв'язки з особами та установами, що знаходяться за стінами закладу, які здатні захистити інтереси його сім'ї та сприяти включенню в життя суспільства після звільнення (п. 80 частини II)⁴⁷. Як зауважує Н. Рябих, неабияку увагу

⁴⁵ Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями (Правила Нельсона Мандели) : резолюція 70/175 Генеральної Асамблеї ООН від 17.12.2015 р. URL: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Nelson_Mandela_RulesR-ebook.pdf (дата звернення: 11.08.2025).

⁴⁶ Музика В. В. Міжнародно-правова основа виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх. *Юридичний бюлетень*. 2020. Вип. 15. С. 122–129.

⁴⁷ Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями від 30.08.1955 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text (дата звернення: 08.08. 2025); Мішук М. С., Белікова С. О. Теоретико-правовий аналіз міжнародних стандартів поводження й тримання засуджених. *Legal Bulletin*. 2020. Iss. 1. Pp. 106–114.

міжнародно-правові стандарти звертають на духовну ізоляцію. Так, Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями запровадили основну суть ізоляції засудженого, яка проявляється в тому, що позбавляють його свободи. Тому, крім випадків, коли сегрегація (відокремлення) видається виправданою або коли цього вимагає дисципліна, в'язнична система не повинна поглиблювати страждань, які випливають з такого становища⁴⁸. У 2015 році ці Правила були оновлені та отримали назву «Правила Нельсона Мандели» на честь відомого борця за права людини. Оновлена версія враховує сучасні стандарти та виклики, зокрема щодо заборони тортур і жорстокого поводження, а також посилює увагу до освіти, праці та ресоціалізації ув'язнених. Тож, Правила є живим, здатним до еволюції документом, який залишається орієнтиром для країн у сфері поводження із засудженими;

– *Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку (1979 р.)* (затверджений резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 34/169 від 17 грудня 1979 року) – важливий документ, що встановлює етичні та правові норми для всіх, хто працює у сфері правопорядку, включаючи працівників пенітенціарних установ. Хоча Кодекс не є юридично обов'язковим, він виступає моральним і професійним орієнтиром⁴⁹. Містить кілька ключових статей, які безпосередньо стосуються поводження із засудженими. Зокрема:

стаття 1 підкреслює, що посадові особи з підтримання правопорядку «завжди виконують покладені на них обов'язки, що вимагаються законом, шляхом служіння суспільству та захисту всіх осіб від протиправних дій, відповідно до високого ступеня відповідальності, що вимагається їхньою професією». Це означає, що їхня діяльність повинна бути спрямована на захист прав, а не на їхнє порушення;

стаття 2 вимагає суворо дотримуватися закону та уникати будь-яких незаконних дій. Це особливо важливо для засуджених, які повністю залежать від адміністрації пенітенціарних установ;

стаття 3 забороняє застосування сили, за винятком випадків, коли це є абсолютно необхідним і в межах, передбачених законом. Це положення є фундаментальним для захисту засуджених від фізичного насильства;

стаття 5 найважливіша для прав засуджених. Вона прямо забороняє застосування тортур, жорстокого, нелюдського або принижуючого гідність поводження. У ній також сказано, що жодні обставини, включаючи наказ вищого керівництва, не можуть бути виправданням для тортур.

Отже, Кодекс 1979 року служить основою для формування етики та професійної підготовки працівників пенітенціарної системи. Його принципи

⁴⁸ Рябих Н. В. Міжнародно-правові стандарти у галузі захисту прав осіб, засуджених до позбавлення волі. *Форум права*. 2016. № 2. С. 175–179. URL: <https://nbuv.gov.ua/UJRN/FP> (дата звернення 08.08.2025); Міщук М.С., Белікова С.О. Теоретико-правовий аналіз міжнародних стандартів поводження й тримання засуджених. *Legal Bulletin*. 2020. Iss. 1. Рр. 106–114.

⁴⁹ Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку : прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 17.12.1979 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282#Text (дата звернення: 12.05.2025).

втілені в національному законодавстві багатьох країн, включаючи Україну, де вони відображені в нормативних актах, що регулюють діяльність Державної кримінально-виконавчої служби України;

– *Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила, 1985 р.)*. Цей документ, хоча й не юридично обов'язковий, є важливим орієнтиром для країн у сфері захисту прав неповнолітніх правопорушників⁵⁰. Ці правила визначають принципи поводження з неповнолітніми правопорушниками на всіх стадіях кримінального судочинства, включаючи відбування ними кримінального покарання. Водночас у правилах акцентується увага на вдосконаленні системи правосуддя стосовно неповнолітніх, яка насамперед має бути направлена на забезпечення благополуччя неповнолітнього і будь-які заходи кримінального впливу стосовно нього мають завжди бути співмірні як з особливостями його особистості, так і з обставинами правопорушення. Правила містять низку положень, які прямо стосуються прав неповнолітніх, позбавлених волі, зокрема:

обмеження застосування покарання у вигляді позбавлення волі. Так, у Правилах наголошується, що позбавлення волі має застосовуватися лише як крайній захід, на найкоротший можливий термін;

відповідність потреб неповнолітніх. Щодо вказаного положення слід зосередити увагу на тому, що умови утримання повинні відповідати віковим, психологічним та освітнім потребам неповнолітніх. Це включає доступ до освіти, професійної підготовки, спорту та відпочинку;

роздільне утримання, тобто неповнолітніх, позбавлених волі, слід утримувати окремо від дорослих засуджених;

медичне обслуговування – засуджені неповнолітні мають право на належну медичну допомогу;

контакти із зовнішнім світом. Правила заохочують підтримання зв'язків з родиною та суспільством, оскільки це є ключовим для успішної реінтеграції⁵¹.

Пекінські правила, хоча й акцентують увагу на дотриманні процесуальних гарантій неповнолітніх, але віддають центральне місце виховному впливу стосовно них, ставлячи їх виправлення переважним без ізоляції від суспільства. До речі, щоб уникнути тюремного ув'язнення, до неповнолітніх застосовуються альтернативні заходи (п. 18.1). Поміщення неповнолітнього в якусь виправну установу завжди має бути крайнім заходом, який застосовується протягом мінімально необхідного терміну (п. 19.1). Метою виховної роботи з неповнолітніми у виправних установах є забезпечення опіки, захисту, освіти та професійної підготовки для надання їм допомоги щодо виконання соціально-корисної і плідної ролі в суспільстві

⁵⁰ Мінімальні стандартні правила, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила) : резолюція 40/33 Генеральної Асамблеї ООН від 29.11.1985 р.

⁵¹ Там само.

(п. 21.1). Умовне звільнення з виправної установи застосовується відповідними організаціями в максимально широких масштабах і в максимально ранні терміни (п. 28.1)⁵². Варто зазначити, що Пекінські правила також мають рекомендаційний характер⁵³. Отже, Україна, імплементуючи міжнародні стандарти, орієнтується на Пекінські правила. Це відображається у законодавстві, яке передбачає особливі умови відбування покарання для неповнолітніх, включаючи окремі виховні колонії, програми ресоціалізації та освіти;

– *Європейські пенітенціарні правила (1987 р.)* є важливим документом, що встановлює мінімальні стандарти для поводження із засудженими в країнах – членах Ради Європи. Вони розроблені як додаткові та деталізовані норми до положень Європейської конвенції з прав людини. Ці правила не є юридично обов'язковим договором, але слугують керівництвом для реформування пенітенціарних систем. Європейські пенітенціарні правила, на відміну від попередніх міжнародно-правових документів Ради Європи, не є обов'язковими, а мають рекомендаційний характер. Однак це не означає, що вони менш важливі. Ці правила встановлюють ті мінімальні стандарти, до яких повинна прагнути кожна держава при виконанні покарань, пов'язаних із позбавленням волі, у тому числі й стосовно неповнолітніх. Можна виділити дев'ять основних принципів, на яких базуються Європейські пенітенціарні правила:

1. При поводженні з усіма особами, позбавленими волі, необхідно дотримуватися їхніх прав.

2. Особи, позбавлені волі, зберігають усі права, яких вони не були законно позбавлені за рішенням суду, відповідно до якого вони засуджені до позбавлення волі чи взяті під варту.

3. Обмеження, накладені на осіб, позбавлених волі, повинні бути мінімально необхідними та відповідати тій обґрунтованій меті, з якою вони накладалися.

4. Утримання ув'язнених в умовах, які порушують їхні права людини, не може бути виправдано нестачею ресурсів.

5. Життя в місцях позбавлення волі повинно бути, наскільки це можливо, наближене до позитивних аспектів життя в суспільстві.

6. Утримання під вартою має здійснюватися таким чином, щоб сприяти поверненню до суспільства осіб, позбавлених волі.

7. Варто заохочувати співробітництво із зовнішніми соціальними службами та, наскільки можливо, залучення громадянського суспільства до участі у питаннях в'язничного життя.

8. Персонал пенітенціарних установ виконує важливу суспільну функцію, тому порядок їх набору, професійної підготовки та умови роботи

⁵² Міщук М. С., Белікова С. О. Теоретико-правовий аналіз міжнародних стандартів поводження й тримання засуджених. *Legal Bulletin*. 2020. Iss. 1. Рр. 106–114.

⁵³ Музика В. В. Міжнародно-правова основа виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх. *Юридичний бюлетень*. 2020. Вип. 15. С. 122–129.

повинні забезпечувати їм можливість підтримувати високі стандарти поведіння із засудженими.

9. Усі пенітенціарні установи повинні регулярно інспектуватися державними органами та піддаватися незалежному моніторингу⁵⁴.

Європейські пенітенціарні правила відображають прогресивний підхід до процесу впливу на засуджених, спрямований на їх виправлення завдяки трудовій діяльності, що не повинна мати елементи покарання. Так, згідно з п. 26.1 Правил працю в місцях ув'язнення варто розглядати як позитивний елемент внутрішнього режиму та ніколи не застосовувати як покарання⁵⁵. Тільки так можна сприяти розвитку соціально корисних професійних навичок у засуджених, результатом яких є перспектива успішної реінтеграції. Водночас правилами передбачена відповідальність державних органів і їх посадових осіб за ставлення до ув'язнених з метою непорушення їх особистих прав. Зокрема, за пенітенціарні установи повинні відповідати органи державної влади (п. 71); керування пенітенціарними закладами мусить здійснюватися в етичному контексті, у рамках якого визнається, що до ув'язнених необхідно ставитися гуманно та з повагою до невід'ємної гідності людини (п. 72.1)⁵⁶. Отже, ключовою ідеєю європейських правил є виправлення засудженої особи через призму позитивного впливу на погляди й поведінку такої особи з боку персоналу установи, не порушуючи її особистості, а також сприяння формуванню навичок, які допомагають швидко реінтегруватися у суспільство⁵⁷. У 2006 році Європейські пенітенціарні правила були оновлені, а їх положення – суттєво розширені. Оновлена версія є більш деталізованою та адаптованою до сучасних реалій. Україна, будучи членом Ради Європи, орієнтується на ці правила при реформуванні своєї пенітенціарної системи. Вони є основою для розроблення внутрішніх нормативних актів, що регулюють права та обов'язки засуджених;

– *Звід принципів захисту всіх осіб, що перебувають під будь-якою формою затримання або ув'язнення (1988 р.)*. У 1988 р Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН № 43/173 було прийнято цей документ, який не є юридично обов'язковим, узагальнює міжнародні стандарти та принципи, що стосуються прав осіб, позбавлених волі. Його основна мета – забезпечити гуманне поведіння з усіма затриманими або ув'язненими, незалежно від причини їхнього позбавлення волі. Принцип 1 передбачає, що всі особи, піддані

⁵⁴ Європейські пенітенціарні правила (Рекомендація № R (2006) 2 Комітету міністрів держав-учасниць : від 12.02.1987 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032 (дата звернення: 10.10.2025); Музика В. В. Міжнародно-правова основа виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх. *Юридичний бюлетень*. 2020. Вип. 15. С. 122–129.

⁵⁵ Європейські пенітенціарні правила (Рекомендація № R (2006) 2 Комітету міністрів держав-учасниць : від 12.02.1987 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032 (дата звернення: 10.10.2025).

⁵⁶ Там само.

⁵⁷ Міщук М. С., Белікова С. О. Теоретико-правовий аналіз міжнародних стандартів поведіння й тримання засуджених. *Legal Bulletin*. 2020. Iss. 1. Рр. 106–114.

затриманню або ув'язненню, мають право на гуманне поводження й повагу до гідності. Принцип 5 вказує на необхідність застосування заходів захисту прав і особливого статусу жінок, особливо вагітних, матерів-годувальниць, а також дітей, підлітків, престарілих, хворих або інвалідів, що не вважається дискримінацією. Принципом 6 було заборонено застосування катування. Відповідно до принципу 24 ув'язненим надається можливість пройти належне медичне обстеження, право на постійне медичне обслуговування та лікування за необхідності. Обслуговування та лікування надаються безкоштовно⁵⁸. Цей Звід принципів є важливим інструментом для моніторингу та оцінки дотримання прав затриманих і засуджених. Він слугує основою для розробки національного законодавства та політики в пенітенціарній сфері. Хоча він не має статусу договору, його принципи відображають загальноприйняті норми міжнародного права;

– *Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються щодо заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням, відомі як Токійські правила, були ухвалені Генеральною Асамблеєю ООН у 1990 році.* Основна мета цього документа – сприяти ширшому застосуванню альтернативних заходів покарання, а не тюремного ув'язнення, особливо для правопорушників, які не становлять серйозної загрози для суспільства. Ці правила є важливим доповненням до міжнародних стандартів, що стосуються прав засуджених, оскільки вони наголошують на важливості гуманізації кримінального правосуддя. Токійські правила складаються з основних принципів, що сприятимуть застосуванню до правопорушників (підозрюваного, обвинуваченого, засудженого) на всіх етапах відправлення кримінального судочинства певних видів заходів, не пов'язаних із позбавленням волі, а також мінімальних гарантій для таких осіб. Ними передбачено систему заходів, альтернативних позбавленню волі, а саме: усні санкції (зауваження, попередження, осуд), умовне звільнення від відповідальності, економічні санкції та грошове покарання (разові й щоденні штрафи), конфіскація або постанова про позбавлення права на майно, повернення майна жертві або його компенсація, умовне покарання або покарання з відстрочкою, виконання громадсько-корисних робіт, домашній арешт, направлення у виправну установу з обов'язковою щоденною присутністю, будь-яке інше поводження, не пов'язане з тюремним ув'язненням (п. 8.2)⁵⁹. Такі альтернативні заходи

⁵⁸ Резолюція 43/173 Генеральної Асамблеї ООН від 09 грудня 1988 року «Звід принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню будь-яким чином ООН : Резолюція, міжнарод. док. від 09.12.1988 р. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/body-principles-protection-all-persons-under-any-form-detention> (дата звернення: 10.10.2025).

⁵⁹ Мінімальні стандартні правила ООН щодо заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням («Токійські правила») від 14 грудня 1990 року. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/united-nations-standard-minimum-rules-non-custodial-measures>(дата звернення: 10.10.2025); Міщук М. С., Белікова С. О. Теоретико-правовий аналіз міжнародних стандартів поводження й тримання засуджених. *Legal Bulletin*. 2020. Iss. 1. Pp. 106–114.

можуть застосовуватися як досудові заходи, так і після винесення вироку з урахуванням ступеня тяжкості скоєного правопорушення, особистості та біографії правопорушника. Поміж іншим, ці правила мають на меті забезпечення більш активної участі громадськості у здійсненні правосуддя за кримінальними справами, а також сприяння розвитку в правопорушників відчуття відповідальності перед суспільством. Гуманістичний підхід правил ще раз підтверджує залучення громадянського суспільства до участі у відправленні кримінального судочинства та розглядається, з одного боку, як відповідний внесок у справу щодо захисту інтересів суспільства, а з другого, – для запобігання невинуватого застосування до правопорушника тюремного ув'язнення. Токійські правила мають рекомендаційний характер та можуть застосовуватися у кожній країні з урахуванням її економічних, соціальних і культурних умов, а також цілей та задач системи кримінального правосуддя⁶⁰. Україна, як і багато інших країн, імплементує принципи Токійських правил у своє кримінально-виконавче законодавство. Це відображається у Законі України «Про пробацію», який передбачає застосування покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, що дозволяє гуманізувати систему, зменшити навантаження на пенітенціарні установи та сприяти успішній реінтеграції засуджених;

– *Правила ООН, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі (1996 р.)*. Правила ООН щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі, встановлюють мінімальні стандарти, необхідні для захисту неповнолітніх, які перебувають у місцях позбавлення волі. Цей міжнародно-правовий документ відіграє велике значення у сфері захисту неповнолітніх засуджених до позбавлення волі, адже містить широкий перелік їхніх прав. У нього включені норми, які визначають правила поміщення та перебування неповнолітніх у місцях позбавлення волі, закріплюють можливість отримувати освіту та займатися трудовою діяльністю, встановлюють правила медичного обслуговування в установах виконання покарань. Документ робить особливий акцент на розширенні кола спілкування неповнолітніх засуджених і повернення їх у суспільство. Також важливим фактом є те, що в Правилах ООН щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі, міститься розділ, присвячений персоналу установ, у яких відбувають покарання неповнолітні, де закріплені вимоги до персоналу, правила його підготовки та виконання ним функцій⁶¹. Цей міжнародно-правовий документ, як і попередні, має рекомендаційний характер⁶². Крім того, він наголошує на тому, що позбавлення волі для неповнолітніх має бути останнім заходом і

⁶⁰ Міщук М. С., Белікова С. О. Теоретико-правовий аналіз міжнародних стандартів поведінки й тримання засуджених. *Legal Bulletin*. 2020. Iss. 1. Рр. 106–114.

⁶¹ Правила Організації Об'єднаних Націй щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі : резолюція 45/113 Генеральної Асамблеї ООН від 14.12.1990 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_205 (дата звернення: 12.08.2025).

⁶² Музика В. В. Міжнародно-правова основа виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх. *Юридичний бюлетень*. 2020. Вип. 15. С. 122–129.

застосовуватися на найкоротший можливий термін. Правила вимагають: роздільне утримання; усі неповнолітні, позбавлені волі, мають право на обов'язкову освіту. Їм також повинна надаватися професійна підготовка для підготовки до реінтеграції в суспільство; неповнолітні мають право на доступ до адекватного медичного обслуговування, включаючи психологічну допомогу та консультування; заохочується підтримання контактів із сім'єю та суспільством, оскільки це сприяє ресоціалізації; забороняються жорстокі, нелюдські або принижуючі гідність покарання. Застосування фізичних обмежень повинно бути мінімальним і використовуватися лише для запобігання шкоді. Ці правила є орієнтиром для України при розробці законодавства, що стосується системи кримінальної юстиції для неповнолітніх. Вони відображають загальновизнану мету – виправити, а не просто покарати.

На підставі аналізу міжнародних стандартів у сфері дотримання прав людини при виконанні покарань нами визначено такі узагальнення.

Міжнародні стандарти-рекомендації являють собою положення, які сформульовані у відповідних документах, що не мають обов'язкової юридичної сили. Незважаючи на відсутність юридичної обов'язковості, вони визнаються всіма міжнародними організаціями, урядами, неурядовими організаціями та іншими суб'єктами, що забезпечують права і свободи громадян, включаючи адміністрації установ позбавлення волі. Також вони не мають на меті нав'язати певну систему взірців, а лише пропонують напрями для створення загальновизнаних гуманних умов утримання осіб у місцях позбавлення волі та моделей поведінки з ними, які б забезпечували належну повагу до людської гідності.

Міжнародно-правові стандарти у сфері забезпечення захисту прав засуджених є нормами, принципами та рекомендаціями, прийнятими або схваленими відповідними міжнародними організаціями. Вони визначають: порядок та умови ізоляції осіб, позбавлених волі за рішенням національного суду або компетентного державного органу; порядок та умови реалізації процесу відбування покарання особами, засудженими до позбавлення волі; гарантії та процедури захисту їхніх прав, свобод і законних інтересів на національному рівні або у спеціально створених міжнародних органах; вимоги щодо підбору, підготовки, навчання та діяльності персоналу органів та установ, призначених для примусової ізоляції, а також вимоги до інших залучених фахівців.

На сьогодні досягнуто значного прогресу, оскільки ЄС ухвалив шість директив щодо процесуальних прав підозрюваних та обвинувачених, як це передбачено в дорожній карті 2009 року. ЄС встановив правила щодо:

- права на інформацію, яке діє по всьому ЄС з 02 червня 2014 року;
- права на усний та письмовий переклад, яке діє по всьому ЄС із 27 жовтня 2015 року;
- права мати адвоката, яке діє по всьому ЄС з 27 листопада 2016 року;

- права вважатися невинним та бути присутнім на суді;
- спеціальних гарантій для дітей, підозрюваних та обвинувачених у кримінальному провадженні;
- права на правову допомогу.

У 2013 році Комісія опублікувала повідомлення та дві рекомендації щодо гарантій для вразливих осіб, підозрюваних або обвинувачених у кримінальному провадженні, і вжила подальших заходів для захисту особливо вразливих осіб у кримінальному провадженні⁶³.

Міжнародні стандарти у галузі прав людини, спрямовані на забезпечення прав і свобод засуджених, виконують такі основні функції:

нормативну – дія стандартів як складової міжнародного права спрямована на встановлення й регулювання прав та свобод людини і громадянина на національному рівні (слугують орієнтиром для законодавства);

правозастосовну – стандарти мають забезпечувати ефективну імплементацію та реалізацію прав і свобод на практиці (у роботі пенітенціарних установ);

інформаційну – сприяють ефективному міжнародному інформаційному обміну у цій сфері (поширення передового досвіду);

захисну та контрольну – формують та забезпечують механізм захисту та охорони прав і свобод. Визначають мінімальні правила поведіння (стандарти рівня, нижче від якого не може бути встановлено), щоб не порушити права засуджених та принцип гуманізму.

Отже, ключові положення та інструменти захисту прав засуджених зазначених вище міжнародних документів можна узагальнити в такий спосіб:

Документ	Рік (ратифікація Україною)	Характер	Основна функція та ключові положення
Європейська конвенція з прав людини (ЄКПЛ)	1950 р. (ратифікована 1997 р.)	юридично обов'язковий договір	забезпечує право на індивідуальне звернення до ЄСПЛ у разі порушення прав. Положення поширюються на засуджених, зокрема: ст. 3 (заборона катувань/жорстокого поведіння), ст. 5 (право на свободу та недоторканність), ст. 8 (приватне і сімейне життя)
Мінімальні стандартні правила ООН поведіння з	1955 р., оновлено 2015 р.	рекомендаційний характер	встановлюють мінімальні загальновізані стандарти гуманного поведіння та умов утримання (розміщення,

⁶³ Rights of suspects and accused. *European Commission*. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/criminal-justice/rights-suspects-and-accused_en (дата звернення: 12.08.2025).

Документ	Рік (ратифікація Україною)	Характер	Основна функція та ключові положення
в'язнями (Правила Нельсона Мандели)			харчування, меддопомога, контакти із зовнішнім світом). Основний акцент на ресоціалізації та підготовці до життя на волі
Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку (ООН)	1979 р.	морально- етичний орієнтир	встановлює етичні та професійні норми для персоналу, включаючи абсолютну заборону тортур (ст. 5) та обмеження застосування сили (ст. 3). Слугує основою для професійної підготовки та етики
Мінімальні стандартні правила ООН що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила)	1982 р.	рекомендацій ний характер	акцентують увагу на благополуччі неповнолітнього. Встановлюють принцип: позбавлення волі як крайній захід і на мінімальний термін. Вимагають роздільного утримання від дорослих та забезпечення освіти, професійної підготовки і реінтеграції
Конвенція проти катувань (ООН)	1984 р. (ратифікований 1987)	юридично обов'язковий договір	встановлює абсолютну та беззастережну заборону катувань за будь-яких обставин (ст. 2), дає чітке юридичне визначення катування (ст. 1), передбачає створення національного превентивного механізму (через Факультативний протокол)
Європейська конвенція про запобігання катуванням (ЄКЗК)	1987 р. (ратифікація 1997 р.)	юридично обов'язковий договір	створює превентивний механізм – Європейський комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (ЄКЗК), який здійснює інспекції без попередження до всіх місць позбавлення волі, спілкується з ув'язненими та надає конфіденційні рекомендації урядам.

Жодна держава не може виправдати катування чи нелюдське поводження, навіть у надзвичайних обставинах (Конвенція проти катувань, ЄКПЛ). Ця заборона забезпечується юридично обов'язковими механізмами ЄСПЛ (реагування *постфактум* на індивідуальні скарги) та ЄКЗК (запобігання *на випередження* через інспекції). Засуджені, попри позбавлення волі, зберігають свою людську гідність. Це забезпечується низкою рекомендаційних стандартів (Правила Нельсона Мандели, Пекінські правила), які спрямовані на гарантування мінімальних умов утримання, медичного забезпечення, ресоціалізації та збереження зв'язків із зовнішнім світом.

Для України, ратифікація цих ключових конвенцій і дотримання рекомендаційних правил є зобов'язанням інтегрувати ці стандарти в національне законодавство (зокрема, Кримінально-виконавчий кодекс України) та практику, забезпечуючи криміналізацію жорстокого поводження та ефективну роботу національного превентивного механізму (Уповноважений ВРУ з прав людини).

Розділ 2

ФОРМУВАННЯ НОВІТНІХ НАУКОВИХ НАПРЯМІВ У СФЕРІ ДІЯЛЬНОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

2.1. Ключові елементи «Rule of Law Roadmap» в аспекті кримінальної юстиції

14 червня 2024 року послы держав – членів ЄС узгодили переговорні рамки для вступу України та Молдови до Європейського Союзу. Це рішення, ухвалене на рівні послів, стало необхідним кроком для початку офіційних переговорів, які стартували наприкінці червня 2024 року на міжурядовій конференції в Люксембурзі.

Зазначені події стали юридичним підґрунтям для реалізації наступних кроків, необхідних для входження України до складу ЄС. Одним із них стало схвалення Кабінетом Міністрів України 14 травня 2025 р. дорожньої карти з верховенства права⁶⁴.

Дорожня карта з питань верховенства права є всеохоплюючим стратегічним актом, що визначає комплекс реформ у межах переговорного процесу щодо членства України в ЄС за переговорними розділом 23 «Судова влада та основоположні права» та розділом 24 «Юстиція, свобода і безпека». Це – одна з ключових передумов відкриття офіційних переговорів про вступ України до ЄС у межах кластера 1 «Основи процесу вступу до ЄС», що відкривається першим і закривається останнім. Його розробка та подальше виконання свідчать про готовність України відповідати стандартам ЄС, зміцнюють довіру з боку держав-членів та підсилюють статус України як надійного партнера⁶⁵.

Дорожня карта містить у собі 124 стратегічні результати та 529 основних заходів, спрямованих на їх реалізацію, із чіткими строками виконання та відповідальними державними органами.

Перший розділ Дорожньої карти присвячено питанням правосуддя в Україні. Завданням реформування в цій сфері є подальше зміцнення незалежності суддів і прокурорів та їхніх органів (самоврядування); посилення підзвітності та доброчесності; заповнення судових вакансій і завершення перевірки чинних суддів і прокурорів; підвищення ефективності, доступності

⁶⁴ Деякі питання забезпечення переговорного процесу про вступ України до Європейського Союзу за кластером 1 «Основи процесу вступу до ЄС»: розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.05.2025 р. № 475-р. *Офіційний вісник України*. 2025. № 49. Ст. 3399.

⁶⁵ Дорожня карта з верховенства права. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/UA_Dorozhnya_karta_z_pytan_verhovenstva_prava_2.pdf (дата звернення: 14.08.2025).

та якості правосуддя.

Основні реформи в цій галузі мають стосуватися: а) незалежності та інституційної спроможності Конституційного Суду України; б) реформування системи судів та прокуратури; в) посилення інституційної спроможності органів суддівського врядування та самоврядування, інших органів системи правосуддя, а також органів прокурорського самоврядування; г) відкритості та інформування щодо стану реформ.

Поруч із цим увага приділяється також і питанням незалежності та неупередженості під час відправлення правосуддя. Для гарантування реалізації відповідних стандартів у цій сфері необхідно реалізувати: а) дотримання гарантій незалежності та неупередженості суддів, прокурорів та членів органів суддівського врядування; б) конкурсний добір, просування в кар'єрі; в) перевірку доброчесності; г) нові підходи до дисциплінарної відповідальності; д) прозорий та випадковий розподіл справ в органах прокуратури.

Важливе значення має також досягнення високої якості та ефективності правосуддя, що передбачає: а) покращення загальних аспектів щодо підвищення ефективності правосуддя (вдосконалення процесуального законодавства, забезпечення єдності судової практики, прийняття Кодексу про адміністративні проступки тощо); б) подальшу цифровізацію правосуддя; в) організацію системного навчання (підвищення кваліфікації) суддів та прокурорів.

Складно не погодитися з розробниками Дорожньої карти з питань верховенства права, які зробили також наголос на потребі у реформі правничої освіти, що має бути реалізовано через: а) покращення нормативного регулювання за всіма напрямками; б) уніфікацію стандартів для здобувачів юридичної (правничої) освіти.

Другий розділ Дорожньої карти присвячено питанням боротьби з корупцією. У цьому напрямі має бути досягнуто: дієве впровадження стратегічної антикорупційної політики; посилення міжвідомчої оперативної співпраці та координації; зміцнення оперативних та інституційних спроможностей спеціалізованих антикорупційних органів і Вищого антикорупційного суду; посилення ефективності системи запобігання та протидії корупції, боротьби з корупцією, особливо у сферах підвищеного ризику, таких як публічні закупівлі (особливо у сфері оборони), державні підприємства, митниця та оподаткування, правосуддя та правоохоронні органи, інфраструктура, будівництво та управління землями, природні ресурси та видобуток, а також галузі, що постраждали від війни та зусиль із відбудови; подальшого прогресу у забезпеченні надійної практики розслідувань, судових переслідувань і винесення вироків за корупцію, зокрема обвинувальних вироків високопосадовцям, а також вилучення та остаточної конфіскації активів.

Питання верховенства права невід'ємно пов'язані з правами людини. З огляду на зазначене у третьому розділі Дорожньої карти увага сконцентрована

саме на цій проблематиці. Європейські партнери України неодноразово наголошували на прогресі нашої держави у цьому напрямі. Проте в окремих сферах забезпечення та гарантування прав людини все ще не втратило своєї актуальності. Відповідно, перед Україною були поставлені завдання щодо: посилення спроможності незалежної інституції з питань основоположних прав і забезпечення повного відновлення всіх основних прав і свобод після завершення воєнного стану; забезпечення свободи вираження поглядів і незалежності медіа; покращення умов у місцях позбавлення волі; захисту персональних даних; забезпечення гендерної рівності та недискримінації; криміналізації мови ворожнечі та злочинів на ґрунті ненависті; захисту прав дитини, прав осіб з інвалідністю, прав підозрюваних і обвинувачених у кримінальних провадженнях, а також прав жертв злочинів; впровадження політик щодо захисту осіб, які належать до національних меншин, включаючи ромські громади; подальшого узгодження національного законодавства з *acquis* ЄС у сфері громадянства.

Четверта група стратегічних завдань припадає на сферу, яка найбільш тісно пов'язана з інститутом кримінальної юстиції. У цьому напрямі Україна зобов'язана: вдосконалити правову, стратегічну та інституційну базу для боротьби з організованою злочинністю; зміцнити міжвідомчу співпрацю; посилити антикорупційні механізми; співпрацювати з державами-членами ЄС та агенціями ЄС у сфері юстиції та внутрішніх справ; забезпечити надійну практику розслідувань, судових переслідувань і винесення вироків у всіх сферах тяжких злочинів та організованої злочинності, а також відмивання грошей, включаючи паралельні фінансові розслідування, арешт та остаточну конфіскацію активів.

У цій частині, задля досягнення сформульованих завдань, на наступні роки заплановано реалізацію низки ініціатив, до яких, у тому числі, віднесено такі:

- розробити та прийняти закон про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України з метою імплементації процедури європейського ордеру на арешт (з метою виконання Рамкового рішення Ради 2002/584/ЖНА від 13.06.2002 р.).

Європейський ордер на арешт (ЄОА) – це спрощена процедура екстрадиції між державами-членами Європейського Союзу. Він замінив традиційні довгі процедури екстрадиції між країнами ЄС, засновані на дипломатичних каналах. Відповідно до згаданого рамкового рішення держав-член ЄС повинна визнати й виконати ордер іншої держави майже автоматично (без політичного схвалення). Тож, ЄОА є інструментом боротьби з транскордонною злочинністю, який діє на принципі довіри між судовими системами країн ЄС;

- розробити та прийняти закон про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо запобігання та врегулювання з іншими державами конфлікту юрисдикції (підслідності та підсудності) у кримінальному провадженні з метою виконання Рамкового рішення Ради

2009/948/ЈНА від 30.11.2009 р.

Це Рамкове рішення «Про запобігання та вирішення конфліктів юрисдикції у кримінальних провадженнях» свого часу було ухвалене для того, щоб запобігати ситуаціям, коли декілька держав ЄС одночасно проводять кримінальні розслідування щодо тих самих фактів або тієї самої особи; уникати дублювання розслідувань і забезпечити ефективність кримінального правосуддя в ЄС;

- розробити та прийняти закон про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу, Кримінального виконавчого кодексу, Закону України «Про пробацію» та деяких інших законів з метою імплементації acquis ЄС механізмів міжнародної правової допомоги та взаємного виконання судових рішень у кримінальних справах у відносинах з державами-членами Європейського Союзу (з метою виконання Рамкових рішень Ради 2008/947/ЈНА, 2009/829/ЈНА, 2008/909/ЈНА).

Названі рамкові рішення належать до блоку актів про взаємне визнання судових рішень у кримінальних справах між державами-членами ЄС.

Рамкове рішення Ради 2008/909/ЈНА від 27 листопада 2008 року «Про застосування принципу взаємного визнання до вироків у кримінальних справах, що передбачають позбавлення волі або заходи, пов'язані з позбавленням волі, з метою їх виконання в Європейському Союзі» дозволяє передавати виконання вироку (наприклад, позбавлення волі) до іншої держави-члена, де особа є громадянином або має тісні соціальні зв'язки. Його мета – сприяти реінтеграції засуджених у суспільство своєї держави.

Рамкове рішення Ради 2008/947/ЈНА від 27 листопада 2008 року «Про застосування принципу взаємного визнання до рішень про нагляд за умовно засудженими особами або особами, умовно звільненими з місць позбавлення волі» спрямоване на нагляд за особами, які отримали умовне покарання або звільнені достроково, але з покладенням обов'язків (наприклад, не залишати певну територію, відвідувати пробаційного інспектора). Дозволяє передати нагляд до іншої країни ЄС, де особа проживає, щоб забезпечити виконання умов і соціальну реінтеграцію.

Рамкове рішення Ради 2009/829/ЈНА від 23 жовтня 2009 року «Про застосування принципу взаємного визнання до рішень про нагляд як альтернативи попередньому ув'язненню» дозволяє особі, підозрюваній у злочині в одній країні ЄС, очікувати суду не у в'язниці, а під наглядом у своїй державі проживання. Механізм забезпечує баланс між свободою особи та ефективністю кримінального переслідування;

- забезпечити виконання плану заходів, спрямованих на реалізацію Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки, затвердженого

розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23.08.2024 р. № 792-р⁶⁶.

Зазначене розпорядження Кабінету Міністрів України має стратегічні пріоритети та відповідний перелік завдань і заходів. У цілому ним передбачено 49 завдань та 198 заходів.

Зокрема: 1-й стратегічний пріоритет має – 7 завдань та 26 заходів, 2-й – 9 завдань та 34 заходи, 3-й – 8 завдань та 26 заходів, 4-й – 8 завдань та 31 захід, 5-й – 9 завдань та 48 заходів, 6-й – 8 завдань та 33 заходи.

Зі 198 указаних заходів Національну поліцію України залучено до реалізації 187: поліція безпосередньо відповідає за виконання одного заходу (щодо розширення органами правопорядку та прокуратури транснаціональної (транскордонної) мережі взаємодії з іноземними компетентними органами для оперативного обміну інформацією та її використання для виконання поставлених завдань (пункт 1.6.5 плану Уряду, строк – II квартал 2027 року), у 25 – її визначено другим відповідальним після МВС або Офісу Генерального прокурора, який долучається до їх виконання за згодою, у 64 – третім після Офісу Генерального прокурора (за згодою) та МВС, а також у 92 – Національна поліція України є співвиконавцем поряд з іншими центральними органами виконавчої влади;

- розробити та прийняти закон щодо вдосконалення наявних механізмів демократичного цивільного контролю та парламентського контролю (через парламентські комітети, до повноважень яких належить забезпечення контрольних функцій парламенту за діяльністю цих органів) за процесом прийняття рішень в органах правопорядку та прокуратури з урахуванням кращих міжнародних практик з метою мінімізації корупційних та інших ризиків у їхній діяльності.

З приводу згаданого аспекту треба відзначити, що в Україні питання громадського контролю за органами, які функціонують у сфері кримінальної юстиції і, насамперед, за правоохоронними органами, дискутується вже досить давно, що має своїм наслідком напрацювання великого обсягу наукової літератури⁶⁷.

Проте майже всі автори єдині в тому, що в цій сфері все ще не вдалося досягти високого рівня ефективності такого контролю. На наш погляд, можна

⁶⁶ Про затвердження плану заходів, спрямованих на виконання Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.08.2024 р. № 792-р. *Офіційний вісник України*. 2024. № 81. Ст. 4799.

⁶⁷ Миронюк Р. В. Громадський контроль за діяльністю поліції : монографія. Дніпро : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 134 с.; Демократичний цивільний контроль над сектором безпеки і оборони: теорія і практика : навч. посіб. / В. А. Яценко, В. Г. Пилипчук, П. П. Богуцький, О. Д. Довгань, І. М. Доронін, О. В. Петришин ; за заг. ред. В. Г. Пилипчука ; Наук.-дослід. ін-т інформатики і права НАПрН України. Київ ; Одеса : Фенікс, 2020. 224 с.; Наливайко Т. В. Громадський контроль в Україні як інститут громадянського суспільства: теоретико-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2010. 17 с.; Столбовий В. Поняття громадського контролю службових правовідносин у сфері національної безпеки України. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 8. С. 106–110 та ін.

вести мову лише про закладення загальних рамок для його здійснення, що на сьогодні забезпечено за допомогою таких нормативно-правових актів: законів України «Про звернення громадян»; «Про громадські об'єднання»; «Про доступ до публічної інформації»; постанов Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади»; «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики».

Тому, враховуючи викладене, варто вітати положення Дорожньої карти, що орієнтує на необхідність оновлення законодавства про демократичний цивільний контроль та парламентський контроль за суб'єктами, які функціонують у сфері кримінальної юстиції.

У контексті викладеного, з метою досягнення сформульованої вище задачі, доречними виглядають пропозиції Ю. А. Голодника, який обґрунтовує необхідність: прийняти новий Закон України «Про Службу безпеки України», де передбачити дієвий громадський контроль та звітність цього органу перед громадськістю; розділ III «Персонал Державної кримінально-виконавчої служби України» Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» доповнити нормами статей, у яких визначити процедуру конкурсу для об'єктивного оцінювання професійного рівня та особистих якостей осіб начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби України, відповідності їх посаді та подальшого просування по службі. З цією метою доцільно при Міністерстві юстиції України утворити комісію із залученням представників громадськості, метою якої має стати визначення перспективи призначення особи на посаду начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби України; для усунення існуючих недоліків при формуванні Ради громадського контролю при Державному бюро розслідувань пропонується внести зміни до підпункту 5 пункту 6 Порядку формування Ради громадського контролю при Державному бюро розслідувань, затвердженого Указом Президента України від 05.02.2020 р. № 42/2020, який викласти у такій редакції: «5) не має вищої юридичної освіти та досвід роботи за спеціальністю менше 10 років»⁶⁸.

Слід зазначити, що сьогодні на розгляді Верховної Ради України перебуває проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення існуючого та впровадження додаткового механізму парламентського контролю за діяльністю органів правопорядку та прокуратури, у тому числі запровадження щорічного публічного звітування про роботу Державного бюро розслідувань та Офісу Генерального прокурора щодо розслідування випадків катувань, іншого неналежного поводження з особами та захист жертв» (реєстр. № 14130 від 20.10.2025 р.)⁶⁹. Відповідно до пояснювальної записки законопроект розроблено згідно з пунктом 1 стратегічного результату 4 глави 3.2 блоку III Дорожньої карти з питань

⁶⁸ Голодник Ю. А. Громадський контроль за діяльністю правоохоронних органів в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8. С. 271–274.

⁶⁹ URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57777> (дата звернення: 05.09.2025).

верховенства права, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14.05.2025 р. № 475-р «Деякі питання забезпечення переговорного процесу про вступ України до Європейського Союзу за кластером 1 «Основи процесу вступу до ЄС», якими Офіс Генерального прокурора зобов'язано розробити та подати до Верховної Ради України законопроект щодо: посилення існуючого та впровадження додаткового механізму парламентського контролю за діяльністю органів правопорядку та прокуратури, а також інших державних органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, правоохоронних органів спеціального призначення; упровадження додаткового механізму парламентського контролю за діяльністю органів правопорядку та прокуратури шляхом впровадження щорічного публічного звітування перед Верховною Радою України про роботу Офісу Генерального прокурора та Державного бюро розслідувань щодо розслідування випадків катувань, іншого неналежного поводження з особами та захисту жертв.

Цим законопроектом пропонується:

– частину третю статті 23 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» доповнити новим пунктом, який передбачатиме, що звіт про діяльність Державного бюро розслідувань, який Директор подає до Верховної Ради України, повинен окремо містити інформацію про розслідування випадків катувань, іншого неналежного поводження з особами та захист жертв (потерпілих) від таких діянь;

– частину другу статті 6 Закону України «Про прокуратуру» доповнити новим пунктом, який передбачатиме, що звіт про діяльність прокуратури, який Генеральний прокурор щороку подає до Верховної Ради України, повинен окремо містити інформацію про розслідування випадків катувань, іншого неналежного поводження з особами та захист жертв (потерпілих) від таких діянь;

– частину першу статті 232¹ Регламенту Верховної Ради України, затвердженому Законом України «Про Регламент Верховної Ради України» доповнити новим пунктом, яким поширити правила розгляду Верховною Радою України звіту Директора Бюро економічної безпеки України;

– частину першу статті 14 Закону України «Про комітети Верховної Ради України» доповнити новим пунктом, який передбачатиме розгляд на закритому засіданні Комітету Верховної Ради України, до предмета відання якого віднесено питання організації та діяльності органів поліції, доповіді керівництва Національної поліції України з актуальних питань та/або резонансних подій.

На нашу думку, реалізація положень законопроекту повною мірою дозволить забезпечити виконання пункту 6.1.1 Плану заходів з реалізації Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як складової сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки, а також пункту 1 стратегічного результату 4 розділу 3.2 блоку III Дорожньої карти з питань верховенства права;

• упровадити ефективні підходи до запобігання та боротьби з корупцією

в органах правопорядку, а також підвищену доброчесність і підзвітність компетентних органів, залучених до боротьби з організованою злочинністю.

Для досягнення названої цілі необхідним убачається реалізувати низку різноманітних заходів як нормативно-правового, так і організаційного характеру. Однак, попри ці поліпшення, на сьогодні відсутні конкретні формулювання щодо змін до законодавства для усунення процесуальних затримок та підвищення ефективності кримінального судочинства у справах щодо високопосадовців. Не враховані пропозиції щодо впровадження можливості продовження судового розгляду при заміні судді без згоди учасників провадження, встановлення відповідальності за процесуальні зловживання та визначення зваженого підходу до зупинення провадження у зв'язку з мобілізацією особи⁷⁰.

Слід зазначити, що в частині вдосконалення кримінального процесуального законодавства на розгляді Верховної Ради України перебуває проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо оптимізації досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень» (реєстр. № 10206 від 02.11.2023 р.)⁷¹. Проектом передбачено внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України, спрямованих на вирішення проблеми надмірної тривалості кримінальних проваджень та судових справ, що виникає через широкі можливості для учасників провадження зловживати процесуальними правами або через відсутність чіткої правової визначеності щодо дій слідчого судді чи суду в окремих процесуальних ситуаціях. Необхідно підкреслити, що структурна проблема надмірної тривалості цивільних і кримінальних проваджень, на яку ЄСПЛ звернув увагу ще у 2004 році, наразі залишається невирішеною, що, своєю чергою, є одним із головних недоліків функціонування системи правосуддя і дотримання принципу верховенства права в Україні⁷²;

- підвищити ефективність співпраці правоохоронних органів та обміну інформацією між ними.

З цього приводу треба особливо зазначити, що з багатьох причин на сьогодні необхідна міжнародна співпраця національних поліцій. Злочинність набула міжнародного масштабу. Багато загроз виходять за національні межі, а при пошуку способів вирішення відповідних проблем на національному рівні досвід поліції інших країн може стати у пригоді. Другою причиною інтернаціоналізації роботи національних поліцій є необхідність реалізації

⁷⁰ Аналіз дорожньої карти з верховенства права: антикорупційні аспекти. URL: <https://ti-ukraine.org/news/analiz-dorozhnoyi-karty-z-verhovenstva-prava-antykoriupcijni-aspekty/> (дата звернення: 05.09.2025).

⁷¹ URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/43082> (дата звернення: 05.09.2025).

⁷² Сайт ЄС (КРЕС) ВІСНОВОК № 6 (2004) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи про справедливий суд у розумні строки та роль судді в судових процесах з урахуванням альтернативних засобів вирішення спорів). URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_6_2004_2004_11_24.pdf?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 05.09.2025).

заходів міжнародних організацій. Приклади, у роботі яких беруть участь українські поліцейські: United Nations Mission in Liberia (UNMIL) або United Nations Mission in the Republic of South Sudan (UNMISS), які, не маючи власного персоналу, звертаються до органів поліції держав-членів⁷³. Проте зазначені, а також інші подібні заходи реалізуються не завжди на достатньо міцній юридичній основі, яка все ще не відповідає необхідному рівню міждержавної співпраці, стандартизованому на рівні Європейського Союзу. У 2022 році Україна уклала Робочу угоду про співпрацю між Європейською прокуратурою та ОГП⁷⁴. Україна – перша країна⁷⁵, з якою Прокуратура ЄС уклала такий документ, оскільки наша держава наразі не є членом ЄС. Угода передбачає співпрацю в частині збирання доказів, замороження активів, діяльності спільних слідчих груп (ЛІТ), екстрадиції. У 2023 році також укладено Угоду про співпрацю між Європейською прокуратурою та НАБУ⁷⁶;

- розробити та впровадити організаційні, а також юридичні заходи, спрямовані на підвищення рівня ефективності запобігання, а також розкриття та розслідування окремих груп злочинів, зокрема: економічних злочинів; фінансових злочинів; злочинів, пов'язаних із відмиванням грошей, торгівлею людьми, сексуальним насильством над дітьми, незаконним обігом зброї, тероризмом, незаконним обігом наркотиків. Значна увага має бути приділена також широкому колу питань із сфери міграції.

На сьогодні із зазначеної тематики доцільно виокремити законодавчі ініціативи, що вже перебувають на розгляді Верховної Ради України, а саме: «Про право на цивільну вогнепальну зброю» (реєстр. № 5708 від 25.06.2021 р.)⁷⁷ та «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України для реалізації положень Закону України «Про право на цивільну вогнепальну зброю» (реєстр. № 5709 від 25.06.2021 р.)⁷⁸.

Прийняття вказаних законопроектів дозволить імплементувати норми права ЄС та привести національне законодавство у сфері обігу зброї у відповідність до Директиви (ЄС) 2021/555 Європейського Парламенту та Ради від 24 березня 2021 р. про контроль за придбанням і володінням зброєю.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2025 р. № 920-р схвалено Стратегію наркополітики на період до 2030 року, якою до

⁷³ Шлоер Б., Мельник Р., Проневич О. Поліцейське право України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2025. С. 274.

⁷⁴ Working Arrangement on the cooperation between the European Public Prosecutor's Office (EPPO) and the Prosecutor's General Office. URL: https://www.eppo.europa.eu/sites/default/files/2022-09/WA-EPPO-UkrainePGO_EN-signed.pdf (дата звернення: 05.09.2025).

⁷⁵ Робоча угода про співпрацю між Європейською прокуратурою (EPPO) та Офісом Генерального прокурора URL: https://www.eppo.europa.eu/sites/default/files/2022-07/EPPO-Working-Arrangement-UkrainePGO_UK-signed.pdf (дата звернення: 05.09.2025).

⁷⁶ Там само.

⁷⁷ URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/27190> (дата звернення: 05.09.2025).

⁷⁸ URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/27192> (дата звернення: 15.09.2025).

2030 року планується розв'язати зазначені проблеми шляхом впровадження ефективної реформи наркополітики, розширення доступу наркозалежних до медичних і соціальних послуг, зміни ставлення до таких осіб та підвищення рівня суспільної обізнаності про проблеми осіб з розладами поведінки та психіки внаслідок вживання психоактивних речовин⁷⁹. Також цією стратегією запропоновано розроблення ряду проєктів законів України та підвідомчих нормативно-правових актів стосовно удосконалення законодавства у сфері незаконного обігу наркотичних засобів.

Сьогодні на розгляді Верховної Ради України перебуває проєкт Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення повноти імплементації положень міжнародного права з питань протидії домашньому та іншим видам насильства, у тому числі щодо дітей» (реєстр. № 12297 від 09.12.2024)⁸⁰. Зазначений проєкт пропонує внести зміни до Кримінального і Кримінального процесуального кодексів України, розроблені з метою імплементації положень Стамбульської конвенції у сфері кримінально-правового та кримінального процесуального реагування на факти насильства (преамбули, статей 1, 2, 3, 5, 12, 34, 35, 36, 38, 43, 45, 46, 49, 50, 53 55, 56, 58 та ін.), з урахуванням положень Директив Європейського Союзу та потреб поточної досудової та судової практики у кримінальних провадженнях щодо випадків насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції. Запровадження таких змін дозволить забезпечити виконання конвенційних зобов'язань України, підвищити ефективність притягнення винних до кримінальної відповідальності за вчинення відповідних правопорушень (особливо в сім'ї чи в ситуації зловживання своїми повноваженнями), запобігти випадкам фактичної та юридичної безкарності винних, а також підвищити правовий захист прав та інтересів потерпілих від насильства на всіх стадіях кримінального провадження.

Крім цього, нами вже зазначалася законодавча ініціатива щодо оптимізації досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень (проєкт Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо оптимізації досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень» (реєстр. № 10206)⁸¹). Серед іншого, вона направлена також і на: забезпечення дотримання розумних строків шляхом регламентації порядку дослідження доказів; забезпечення явки сторін і вжиття заходів у разі невиконання сторонами процесуальних обов'язків; запровадження механізму обрання запобіжного заходу у вигляді особистого зобов'язання прокурором особисто або за клопотанням слідчого, дізнавача; відмову від інституту призначення судом апеляційної інстанції нового судового розгляду в суді першої інстанції; застарілий «інститут

⁷⁹ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/920-2025-%D1%80#n15> (дата звернення: 05.09.2025).

⁸⁰ URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/45377> (дата звернення: 05.09.2025).

⁸¹ URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/43082> (дата звернення: 05.09.2025).

понятих» через заміну його обов'язковою відеофіксацією процесуальної дії; визначення строків вирішення питання про відвід – не пізніше наступного робочого дня після надходження заяви; нормативне врегулювання питання проведення до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудового розслідування не лише огляду місця події, але й – у невідкладних випадках – обшуку житла або іншого володіння особи (в порядку ст. 233 КПК України) та затримання особи без ухвали слідчого; нормативне врегулювання окремих питань звернення до суду з клопотанням про надання дозволу на проведення спеціального досудового розслідування; спрощення та оптимізацію процедури тимчасового доступу до електронних інформаційних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку тощо.

Додатково потрібно зауважити, що кібертероризм є однією з ключових форм гібридної війни, спрямованої на дестабілізацію державних інституцій, підрив критичної інформаційної інфраструктури та порушення функціонування суспільних процесів. Водночас нині спостерігається брак належних організаційно-правових інструментів для системної протидії цьому явищу: чинна нормативно-правова база не враховує сучасні виклики й загрози, оскільки була розроблена до того, як проблеми кібертероризму набули реального масштабу, а тому потребує невідкладної актуалізації. Попри наявність визначення терміна «кібертероризм» у законодавстві – зокрема в Законі України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» – законодавство не містить чітко окресленого складу кримінального правопорушення, передбаченого для цього виду злочинної діяльності. Такий стан ускладнює правозастосування, збирання доказової бази та притягнення винних осіб до відповідальності. Крім того, відсутність у нормативних актах поняття «кібердиверсія» створює додаткову прогалину у кваліфікації кримінальних правопорушень, пов'язаних із навмисними деструктивними діями щодо критичної інформаційної інфраструктури. Ускладненою залишається також координація дій між різними відомствами у випадках, коли одночасно застосовуються механізми антитерористичної операції, протоколи ліквідації надзвичайної ситуації, реагування на критичний кіберінцидент та забезпечення стратегічних комунікацій. У зв'язку з цим необхідно розробити уніфіковані підходи до управління такими кризовими ситуаціями, що передбачали б чіткий розподіл ролей, спільні алгоритми дій та взаємну інформаційну підтримку.

Також вважаємо доречним зазначити, що порівняння українського законодавства з нормативною системою Європейського Союзу засвідчує необхідність адаптації національних підходів до європейських стандартів. Зокрема, Директива (ЄС) 2022/2555 (NIS2)⁸² встановлює посилені вимоги до управління ризиками, звітування про інциденти, відповідальності керівних органів та міждержавної координації. При цьому Директива ЄС 2022/2557

⁸² URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32022L2555&qid=1764837141647> (дата звернення: 05.09.2025).

щодо стійкості критичних об'єктів (CER Directive)⁸³ визначає комплексну модель захисту інфраструктури від терористичних і диверсійних дій, включно з кібернетичними, а Регламент ЄС «Cybersecurity Act»⁸⁴ формує інституційну основу для сертифікації ІКТ-продуктів і послуг, що забезпечує мінімальні стандарти кіберзахисту на єдиному цифровому ринку. На нашу думку, упровадження аналогічних механізмів в українське законодавство в одному нормативно-правовому акті є вагомим умовою інтеграції України в європейський безпековий простір.

На завершення слід зауважити, що затверджена Дорожня карта в питаннях кримінальної юстиції демонструє бажання всього кола зацікавлених суб'єктів досягти поставлених цілей. Суттєвим негативним аспектом є те, що низка важливих ініціатив запланована на 2027 рік, а це може уповільнити процес євроінтеграції та реформування системи кримінальної юстиції⁸⁵.

2.2. Інституційні засади та напрями у сфері реалізації кримінального процесуального законодавства

Розвиток кримінального процесуального законодавства в суверенній Україні постійно перебував під впливом відповідного законодавства європейських країн. У зв'язку з тим, що окремі положення Кримінального процесуального кодексу України 2012 року успадкували певні доктринальні ідеї радянського кримінального процесу й містили суттєві прогалини та суперечності, досить швидко виникла потреба в їх усуненні шляхом імплементації європейських стандартів кримінального провадження. Зокрема, це стосується не декларативного, а реального впровадження верховенства права, презумпції невинуватості, заборони дискримінації за певною ознакою, підвищеного захисту жінок від насильства в правових інститутах кримінального процесу.

Особливо гостро ця проблематика постала після ратифікації Україною міжнародних конвенцій (Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами тощо) та зобов'язання враховувати практику Європейського суду з прав людини. Головною проблемою українського кримінального судочинства сьогодні є прагнення окремих учасників кримінального провадження діяти за старими правилами та уявленнями – замість усвідомлення вимог чинних норм закону вони намагаються їх тлумачити у проекції правил, що діяли в минулому. Для її

⁸³ URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2022/2557/oj/eng> (дата звернення: 05.09.2025).

⁸⁴ URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02019R0881-20250204#M1-5> (дата звернення: 05.09.2025).

⁸⁵ Аналіз дорожньої карти з верховенства права: антикорупційні аспекти. URL: <https://ti-ukraine.org/news/analiz-dorozhnoyi-karty-z-verhovenstva-prava-antykoryupcijni-aspekty/> (дата звернення: 05.08.2025).

вирішення важливою є актуалізація питань імплементації європейських стандартів у законодавство України, правозастосовну практику та їх відображення у наукових дослідженнях і впровадження в навчальний процес при підготовці кваліфікованих юристів – майбутніх кадрів для правоохоронних органів і судів. Але й потрібно враховувати, що положення міжнародних конвенцій та інших програмних документів, прийнятих країнами – членами європейської спільноти, мають рекомендаційний характер і зорієнтовані на врахування особливостей національного законодавства та його дотримання в кримінальному судочинстві. Зокрема, рішення ЄСПЛ зобов'язують Україну забезпечувати дотримання матеріальних і процесуальних норм національного законодавства. Водночас повинно бути усвідомлення того, що ступінь імплементації європейських стандартів у національному законодавстві враховується при оцінці системи кримінальної юстиції в Україні. Видається, що з методичною метою найбільш продуктивним буде розгляд зазначених питань за стадіями кримінального провадження, звичайно, з усвідомленням їх взаємозв'язку й підпорядкованості досудового розслідування судовому провадженню.

Досудове розслідування є первинною стадією кримінального провадження, на якій попередньо вирішуються завдання в контексті статті 2 КПК України. Зокрема, відповідно до статті 91 КПК України підлягають доказуванню такі обставини: 1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини його вчинення); 2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; 3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; 4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження; 5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання; 6) обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення; 7) обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації. Обов'язок доказування вказаних обставин покладається на

уповноважені державою її органи – дізнавача, слідчого і прокурора, які виступають суб'єктом досудового розслідування та віднесені до сторони обвинувачення.

Доказова діяльність суб'єкта досудового розслідування належить до предметної сфери двох наук – кримінального процесу та криміналістики. Зміст доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження (частина друга статті 91 КПК України). У зв'язку з цим потрібно звернути увагу, що доказування є елементом більш широкого пізнавального процесу, під час якого досліджуються різноманітні джерела відомостей, які можуть набути статусу доказів. З цією метою виявленню, фіксації та дослідженню підлягають сліди кримінального правопорушення – зміни в навколишній обстановці матеріального характеру або у свідомості людей (формування і збереження в пам'яті образів події та її учасників). Тож, у досудовому розслідуванні варто вирізняти пізнавальну діяльність та її доказову складову, що дозволяє виокремити криміналістичний і процесуальний аспекти наукових досліджень проблематики досудового розслідування. Звичайно, пріоритет має процесуальний аспект, оскільки під час досудового розслідування ключовими (стратегічними) процесуальними рішеннями, що визначають ступінь вирішення завдань кримінального провадження, є складання і вручення повідомлення про підозру (статті 277, 278 КПК України) та складання обвинувального акта та вручення його копії підозрюваному (стаття 291 КПК України). Прийняття вказаних процесуальних рішень повинно ґрунтуватися на встановлених під час досудового розслідування фактичних даних про обставини кримінального правопорушення. Але ці рішення є попередніми, оскільки підлягають розгляду судом з точки зору належності й допустимості доказів, покладених в їх основу. Наукові дослідження у сфері досудового розслідування можуть бути розподілені з використанням категорій загального та окремого за напрямками дослідження: загальних питань досудового розслідування; питань проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

Дослідження загальних питань досудового розслідування. До загальних питань досудового розслідування проблемного характеру з погляду європейських стандартів, зокрема, можна віднести: учасників досудового розслідування; структурування досудового розслідування; процесуальні строки досудового розслідування; заходи забезпечення досудового розслідування; співвідношення досудового і журналістського розслідувань.

Учасники досудового розслідування. З оновленням кримінального процесуального законодавства України в 2012 р. виникла низка проблемних питань щодо інституту учасників кримінального провадження, а також визначення функцій і статусу окремих його представників. Вони стали

предметом аналізу в дослідженнях низки авторів⁸⁶, але для проведених досліджень характерним було слідування завданям законодавцем курсом, коли за визначенням статусу окремих учасників кримінального провадження не помічалися недоліки у використаному концептуальному підході. У чинному КПК України учасники кримінального провадження були класифіковані на учасників кримінального провадження (пункт 25 частини другої статті 3) та учасників судового провадження (пункт 26 частини другої статті 3). Це виглядає очевидно нелогічним, адже поняття кримінального провадження включає у себе й судове провадження як окрему стадію. Звертає на себе увагу й те, що законодавець розділив учасників за виконуваними функціями на чотири групи: 1) учасники сторони обвинувачення (статті 36–41 КПК України); 2) учасники сторони захисту (статті 42–54 КПК України); 3) потерпілий та його представник (статті 55–59 КПК України); 4) інші учасники кримінального провадження (статті 60–74 КПК України). При цьому підставою для класифікації було використано функцію, яку виконують учасники у кримінальному провадженні, але це було здійснено вельми непослідовно. Зокрема, акцент було зроблено тільки на функції обвинувачення та функції захисту прав підозрюваного, обвинуваченого, виправданого, засудженого. Виключно до вказаних учасників було застосовано поняття «сторони кримінального провадження».

Тож, законодавцем не було взято до уваги, що в змагальному процесі беруть участь також інші учасники, які захищають власні права та законні інтереси, не менш важливі для них, ніж права підозрюваного (обвинуваченого). Але вони (потерпілий, цивільний позивач, володілець тимчасово вилученого майна та ін.) не були удостоєні іменуватися стороною кримінального провадження, хоча й мають право на відшкодування матеріальних та інших втрат, що робить їх ключовими в кримінальному процесі. У цьому вбачається порушення рівного права учасників доступу до правосуддя. Так, відповідно до Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживань владою (затверджена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 40/34 від 29 листопада 1985 року) вони мають право, серед іншого, на: повагу і співчуття; доступ до правосуддя; швидку

⁸⁶ Гуртієва Л. М. Учасники кримінального провадження з боку обвинувачення на стадії досудового розслідування: окремі позиції Верховного суду. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 541–545. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-5/130>; Кучинська О. П., Циганюк Ю. В. Щодо окремих питань удосконалення правового регулювання участі захисника у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. С. 344–347. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-5/85>. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2023/85.pdf (дата звернення: 05.08.2025); Мудрецька Г. В. Реалізація учасниками кримінального провадження права на доступ до матеріалів досудового розслідування. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2023. № 2(6). С. 29–34. DOI: <https://doi.org/10.32782/2709-9261-2023-2-6-5>; Соловійова О. Є. Процесуальний статус учасників кримінального провадження як засіб забезпечення прав і законних інтересів. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2(101). С. 249–256. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2023.2.54>

компенсацію завданої шкоди; право на інформування про права; інформацію про хід (розгляд) справи; клопотання під час розгляду справи; належну правову допомогу; забезпечення безпеки жертв і членів їх сімей; медичну, психологічну та соціальну допомогу тощо⁸⁷. Видається, що наведений перелік прав потерпілих осіб є більш ніж достатній для надання їм статусу потерпілої сторони у кримінальному провадженні.

На основі аналізу положень КПК України до переліку учасників досудового розслідування потрібно віднести: заявника; потерпілого та його представника; цивільного позивача та його представника; орган, на який покладено обов'язок досудового розслідування; підозрюваного, його захисника і законного представника; цивільного відповідача та його представника; представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження; третю особу, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування; свідка та його адвоката; перекладача; спеціаліста; експерта; понятого. Зазначені особи мають різний статус, виконують різні функції під час досудового розслідування, а відтак потребують відповідної класифікації, що дозволяє виділити такі їх групи⁸⁸.

Потерпіла сторона – учасники, які зазнали моральної, фізичної або майнової шкоди від кримінального правопорушення (фізична або юридична особа). Права та обов'язки потерпілої особи виникають з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого. Відповідно до чинного законодавства до потерпілої сторони належать потерпілий та його представник (статті 55–59 КПК України) і цивільний позивач та його представник (статті 61, 63 КПК України). Статус потерпілого та цивільного позивача, як правило, збігаються в кримінальному провадженні й відмежовуються тільки поданням чи неподанням позовної заяви органу досудового розслідування (частини друга та третя статті 61 КПК України). Видається, що ці учасники повинні бути визнані першою (головною) стороною, оскільки саме вони найчастіше виступають заявниками й мають особистий інтерес і право його відстоювати⁸⁹.

Сторона обвинувачення. На сторону обвинувачення (дізнавач, слідчий, прокурор, керівник органу дізнання, керівник слідчого підрозділу; співробітник оперативного підрозділу, наділений повноваженнями слідчого) покладається виконання завдань кримінального провадження (стаття 2 КПК

⁸⁷ Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою. Резолюція 40/34 Генеральної Асамблеї ООН 40/34 від 29.11.1985 р. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU85009R?ed=1985_11_29 (дата звернення: 05.08.2025).

⁸⁸ Волобуєв А. Ф. Учасники кримінального провадження: проблемні питання класифікації. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. Т. 107 № 4 (2024). С. 126–136. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.4.12>.

⁸⁹ Туманянц А. Р. Забезпечення прав потерпілого при застосуванні запобіжних заходів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2023. Серія «Право». Вип. 78: ч. 2. С. 304–309. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.2.48>.

України), для чого вона наділена виключним правом проведення гласних і негласних слідчих (розшукових) дій (частина друга статті 93 КПК України). Грунтуючись на цьому, можна цілком погодитися з думкою В. В. Вапнярчука, що учасники сторони обвинувачення на відміну від інших учасників є суб'єктами досудового розслідування⁹⁰.

Сторона захисту. Учасники сторони захисту представлені підозрюваним (стаття 42 КПК України), його законним представником (стаття 44 КПК України) та захисником (стаття 45 КПК України). Для реалізації функції захисту адвокат наділений правом брати участь у проведенні процесуальних дій за участю підозрюваного та іншими правами. Окрім того сторона захисту наділена правом самостійного збирання доказів, але тільки шляхом витребування та отримання від державних органів, фізичних та юридичних осіб речей і документів (частина третя статті 93 КПК України). Частиною другою статті 243 КПК України стороні захисту надано право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи. Видається, що до сторони захисту потрібно віднести й цивільного відповідача та його представника (частина перша статті 128 КПК України), а також представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження (стаття 64¹ КПК України), третю особу, щодо майна якої вирішується питання про арешт (стаття 64² КПК України).

Учасники, які зобов'язані надавати сприяння стороні обвинувачення у встановленні істини у кримінальному провадженні. Характер сприяння може бути різним, а тому видається доцільним на цій підставі виділити такі категорії цих учасників:

а) учасники, які не мають особистого інтересу у кримінальному провадженні, але мають громадський обов'язок сприяти державі у боротьбі з кримінальними правопорушеннями шляхом надання відомостей або посвідчення процесуальних дій: заявник (частина перша статті 60 КПК України); свідок (частина перша статті 65 КПК України); понятий;

б) учасники, які не мають особистого інтересу у кримінальному провадженні, але володіють певними спеціальними знаннями і навичками та залучаються для вирішення спеціальних завдань: перекладач, експерт, спеціаліст.

Вирішення проблеми забезпечення рівного доступу до правосуддя для учасників досудового розслідування потребує проведення окремих досліджень процесуального статусу кожної класифікаційної групи учасників з подальшим порівнянням із відповідними стандартами європейських країн.

Структуризація досудового розслідування. Видається, що одним зі шляхів підвищення ефективності досудового розслідування в контексті виконання його завдань, визначених у статті 2 КПК України, є його чітка

⁹⁰ Вапнярчук В. В. Щодо особливостей окремих способів збирання доказів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. Серія «Право». Вип. 70. С. 405–410. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.65>.

структуризація. Вона є окремим проявом застосування системного підходу, який полягає в орієнтації сприйняття певного об'єкта як сукупності структурних елементів, між якими існує закономірний зв'язок чи взаємодія⁹¹. Зокрема, таке питання виникає стосовно структуризації методик розслідування кримінальних правопорушень, що не завжди пов'язувалося з процесуальними приписами. Так чи інакше цієї проблематики торкалися публікації багатьох авторів у зв'язку з дослідженням структури стадії досудового розслідування або структури криміналістичних методик⁹². Але аналіз публікацій свідчить, що дослідники, у цілому погоджуючись із необхідністю структуризації досудового розслідування на етапи, дещо по-різному тлумачать їх зміст, що може пояснюватися різними аспектами розгляду цієї проблематики. Видається, що для подолання існуючих розбіжностей потрібно враховувати, на якому саме аспекті зосереджують свою увагу вчені-правники – процесуальному чи криміналістичному, і як тлумачиться співвідношення цих аспектів.

Законодавець не виділяє формалізованих частин досудового розслідування, він тільки вказує на його початок і закінчення (пункт 5 частини першої статті 3 КПК України). Видається, що це є прогалиною, яка має бути усунута шляхом визначення певних етапів, що уможливить більш чітке усвідомлення характеру вирішуваних завдань на різних відрізках досудового розслідування. Важливим у цьому розрізі є співвідношення процесуального і криміналістичного аспектів структуризації досудового розслідування.

У криміналістиці це питання постає у зв'язку з розробленням методик розслідування кримінальних правопорушень окремих видів, де використовується поняття етапів. Ґрунтуючись на природі криміналістики як науки, прикладної до кримінального процесу, цілком закономірним є визнання пріоритетності процесуальних положень щодо структуризації досудового розслідування в криміналістиці. У зв'язку з цим видається глибоко помилковим твердження, що інформаційно-пізнавальна діяльність слідчого зазвичай не охоплюється процесуальними межами розслідування, а процесуальні й криміналістичні уявлення про межі, зміст та структуру

⁹¹ Філософський енциклопедичний словник / наук. ред.: Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук. Київ : Абрис, 2002. с. 583–584.

⁹² Досудове провадження. Кримінальний процес : підручник / В. В. Вапнярчук, Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін.; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків : Право, 2013. С. 332–364; Журавель В. Проблеми періодизації досудового розслідування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 2 (77). С. 136–144; Структура окремих методик розслідування. Криміналістика : підручник / за ред. В. В. Тіщенко. Одеса : Гельветика, 2017. С. 352–361; Шевчук В. М. Стадійність кримінального провадження та її вплив на формування тактико-криміналістичних комплексів. *Матеріали наукової конференції за результатами роботи фахівців Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України за фундаментальними темами у 2018 р.* / редкол.: В. С. Батиргарєєва, В. І. Борисов, Д. П. Євтеєва та ін. (м. Харків, 26 березня 2019 р.) Харків : Право, 2019. С. 147–150. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/17123/1/Shevchuk_147-150.pdf (дата звернення: 18.09.2025).

розслідування не збігаються⁹³. Потрібно зазначити, що досить тривалий час дискусійним залишалося питання про розмежування предметів кримінального процесу і криміналістики у сфері збирання доказів. На сьогодні вирішення зазначеної проблеми лежить у площині визначення криміналістичного аспекту досудового розслідування як інформаційно-пізнавальної діяльності, у якій використовуються засоби пізнання події минулого, якою завжди є кримінальне правопорушення. Ця діяльність спирається на розроблювані криміналістикою методи та прийоми, що ґрунтуються на спеціальних знаннях природничих, соціальних і технічних наук. Застосування цих пізнавальних засобів здійснюється в межах проведення відповідних слідчих (розшукових) дій (СРД) і з дотриманням встановленого процесуального порядку та процесуальної форми, що є обов'язковим для визнання отримуваних відомостей належними й допустимими доказами.

Якщо криміналістичний аспект досудового розслідування знаходиться у площині пізнавальної діяльності, то процесуальний є значно ширшим та охоплює врегулювання всіх правовідносин між учасниками кримінального провадження під час вирішення його завдань, визначених у статті 2 КПК України. Відповідно процесуальна структуризація досудового розслідування містить як правовідносини під час проведення СРД, так й інші правовідносини між його учасниками. Тож, ключовою ознакою певних структурних елементів досудового розслідування можна вважати певні процесуальні рішення, які віддзеркалюють вирішення того чи іншого завдання. З урахуванням співвідношення процесуального та криміналістичного в методиках розслідування кримінальних правопорушень окремих видів можуть бути виділені етапи: початковий, наступний і заключний (етап закінчення досудового розслідування)⁹⁴.

Початковий етап досудового розслідування згідно з частиною другою статті 214 КПК України починається з моменту внесення отриманих відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР). Водночас потрібно враховувати, що у невідкладних випадках до внесення відомостей до ЄРДР може бути проведений огляд місця події при повідомленні про злочин, а при отриманні повідомлення про кримінальний проступок та інші процесуальні дії (відібрання пояснення; проведення медичного освідування; отримання висновку спеціаліста; зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису; вилучення знарядь і засобів вчинення кримінального проступку, речей і документів, що були безпосереднім предметом кримінального проступку або які виявлені під час

⁹³ Мазур А. Межі початкового етапу розслідування. *Вісник Львівського університету. Серія: Юридична*. 2015. № 61. С. 435–441. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/law/issue/view/11> (дата звернення: 18.09.2025).

⁹⁴ Волобуєв А. Ф., Орлова Т. А. Структуризація досудового розслідування: процесуальний і криміналістичний аспекти. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. №4 (131). С. 108–115. DOI <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2024-4-16>

затримання особи; особистий огляд або огляд речей). Тобто, законодавець у невідкладних випадках надає можливість здійснення пізнавальної діяльності з отриманням доказів до внесення відомостей в ЄРДР, що робить необхідним розгляд її особливостей у відповідних криміналістичних методиках. Закінчення початкового етапу досудового розслідування пов'язується з вирішенням завдань, які надають підстави для складання та вручення повідомлення про підозру.

Наступний етап досудового розслідування починається після вручення особі повідомлення про підозру, у зв'язку з чим з'являється учасник кримінального провадження у статусі підозрюваного. Підозрюваний має досить широке коло прав (частина третя статті 42 КПК України), реалізація яких суттєво впливає на методику розслідування кримінальних правопорушень. Зокрема, підозрюваний має право на залучення захисника – кваліфікованого юриста (адвоката), з участю якого будуть проводитися СРД щодо підозрюваного, а також ініціюватися проведення інших СРД. Тож, завдання наступного етапу розслідування значною мірою будуть зумовлюватися позицією сторони захисту щодо повідомленої підозри, поданих нею доказів і заявлених клопотань. Тобто, пізнавальна діяльність на цьому етапі матиме ситуативний характер і спрямована, серед іншого, на перевірку версій, обґрунтованих стороною захисту. Завершення цього етапу розслідування пов'язується з процесуальним рішенням – визнанням прокурором (або слідчим за дорученням прокурора) достатності зібраних доказів для складання обвинувального акта чи клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру. Про прийняття такого рішення повинна бути повідомлена сторона захисту і їй надано доступ до матеріалів досудового розслідування та можливість скопіювати або відобразити у відповідний спосіб будь-які речові докази або їх частини, документи або копії з них (стаття 290 КПК України). Але процесуальне рішення щодо завершення досудового розслідування ще не означає його закінчення, оскільки до складання обвинувального акта (чи відповідного клопотання) має бути здійснена низка процесуальних дій, що дає підстави для виділення етапу закінчення досудового розслідування.

Етап закінчення досудового розслідування (завершальний) починається з моменту повідомлення сторони захисту про завершення досудового розслідування та надання їй доступу до матеріалів досудового розслідування. При цьому сторона обвинувачення зобов'язана відкрити всі матеріали для ознайомлення, у тому числі будь-які докази, які самі по собі або в сукупності з іншими доказами можуть бути використані для доведення невинуватості або меншого ступеня винуватості обвинуваченого, або сприяти пом'якшенню покарання (частина друга статті 290 КПК України). Тобто, сенс відкриття матеріалів досудового розслідування полягає у наданні стороні захисту можливості ознайомитися з доказами, зібраними стороною обвинувачення, і визначитися з позицією захисту під час судового розгляду. Право на ознайомлення з матеріалами досудового розслідування має й потерпілий та

представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження (частина сьома статті 290 КПК України). Формою такого ознайомлення може бути надання доступу до матеріалів досудового розслідування, що містяться в інформаційно-комунікаційній системі досудового розслідування, або надання електронних копій таких матеріалів, засвідчених в установленому порядку (частина третя статті 290 КПК України). З іншого боку, і сторона захисту за запитом прокурора зобов'язана надати доступ та можливість скопіювати свої матеріали, які вона має намір використати як докази в суді за виключенням тих, що можуть бути використані прокурором на підтвердження винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення (частина шоста статті 290 КПК України). Якщо сторона кримінального провадження не здійснить відкриття матеріалів (тобто приховає їх), то суд не має права допустити відомості, що містяться в них, як докази (частина дванадцята статті 290 КПК України). Дотримання наведених приписів є надзвичайно важливим при оцінці судом доказів з погляду їх належності, достовірності й допустимості, на що звертається особлива увага в адвокатському середовищі при формуванні захисної позиції⁹⁵.

Звичайно, структуризація досудового розслідування безпосередньо не визначається європейськими стандартами (вона віднесена до компетенції національного кримінального процесуального законодавства), але вона є необхідною передумовою (процедурою), яка суттєво впливає на реалізацію передбачених прав та обов'язків учасників у контексті цих стандартів.

Процесуальні строки досудового розслідування. Визначення процесуальних строків досудового розслідування як першої стадії кримінального провадження є одним із найважливіших у плані дотримання прав і законних інтересів його учасників. Насамперед це стосується потерпілого та підозрюваного, які згідно з частиною першою статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод мають право на справедливий і публічний розгляд їх справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом. Актуальність поняття розумних строків була сприйнята українським законодавцем та оцінена ним як один із загальних принципів кримінального провадження (пункт 21 частини першої статті 7 КПК України). Відповідно до статті 28 КПК України розумними вважаються строки, що є об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень. Розумні строки не можуть перевищувати передбачені цим Кодексом строки виконання окремих процесуальних дій або прийняття окремих процесуальних рішень. Проведення досудового розслідування у розумні строки забезпечує прокурор, слідчий суддя (в частині строків розгляду питань, віднесених до його компетенції).

Інститут розумних строків став новелою для українського кримінального процесуального законодавства, а тому він привернув увагу науковців з погляду необхідності його адаптації до інших інститутів

⁹⁵ Зейкан Я. П. Про недопустимі докази. Харків : Фактор, 2019. С. 80–83.

кримінального процесу⁹⁶. Тож, можна було б констатувати, що законодавцем був імплементований європейський стандарт щодо процесуальних строків. Але у 2023 році була суттєво змінена редакція статті 219 КПК України, відповідно до якої строк досудового розслідування наразі потрібно обчислювати не з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР, а з моменту повідомлення особі про підозру до дня звернення до суду з обвинувальним актом (клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності, клопотанням про закриття кримінального провадження або до дня ухвалення рішення про закриття кримінального провадження)⁹⁷.

Існує проблема й з визначенням розумних строків під час здійснення досудового розслідування кримінальних проступків. Запровадження інституту кримінальних проступків мало на меті спрощення провадження у справах про кримінальні правопорушення невеликої суспільної небезпечності. Цей інститут і процедура його реалізації були імплементовані в українське кримінальне і кримінальне процесуальне законодавство в контексті Рекомендації № R (87) 18 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо спрощення кримінального правосуддя⁹⁸. Для цього була змінена редакція частини третьої статті 214 КПК України, відповідно до якої у справах про кримінальні проступки дізнавачу до внесення в ЄРДР відповідної інформації надавалося право окрім проведення огляду місця події: 1) відбирати пояснення; 2) проводити медичне освідування; 3) отримувати висновок спеціаліста та знімати показання технічних приладів та технічних

⁹⁶ Кушнерьов В. Категорія «розумний строк» у кримінальному процесі України. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 10. С. 269–273. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.10.46>; Рогатинська Н. З., Захарків Д. М. Дотримання розумних строків під час кримінального провадження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 12. С. 296–298. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-12/100>; Гловюк Ірина (2022). Оскарження недотримання розумних строків досудового розслідування – ст.ст. 308, 303 КПК України. URL: <https://radako.com.ua/oskarzhennya-nedotrymannya-rozumnyh-strokov-dosudovogo-rozsliduvannya-st-st-308-303-kpk-ukrayiny/> (дата звернення: 18.09.2025); Івчук Ю. Ю. Розумний строк кримінального провадження: практика ЄСПЛ та деякі особливості законодавчого врегулювання. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2022. №1 (43). С. 11–20. DOI <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2022-43-1-11-20>; Горінецький Й. І., Нестерова І. А., Реплюк Н. М. Забезпечення розумності строків кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2024. Вип. 83. Ч. 3. С. 213–219. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.3.33>

⁹⁷ Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо посилення самостійності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури : Закон України від 08.12.2023 р. № 3509-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3509-20#n14> (дата звернення: 18.09.2025).

⁹⁸ Рекомендація № R (87) 18 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо спрощення кримінального правосуддя. Ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи на 410 засіданні заступників міністрів 17 вересня 1987 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_87_18_1987_09_17.pdf (дата звернення: 18.09.2025).

засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису; 4) вилучати знаряддя і засоби вчинення кримінального проступку, речі і документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку, або які виявлені під час затримання особи, особистого огляду або огляду речей (частина третя статті 214 КПК України).

Результатам указаних процесуальних дій дізнавача було надано статусу джерел доказів (стаття 298¹ КПК України). Але строк їх проведення обмежувався 24 годинами після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення. Зважаючи на те, що проведення вказаних процесуальних дій та оцінка їх результатів дізнавачем вимагає значного часу, встановлений строк у 24 години є нереальним, а відтак і нерозумним. Вихід убачається в наданні дізнавачу права проведення зазначених процесуальних дій для встановлення ознак саме кримінального проступку та відмежування його від злочину протягом 72 годин (до внесення відомостей в ЄРДР)⁹⁹. Видається, що результатів проведення зазначених процесуальних дій дізнавача буде достатнім для формулювання підозри (чи прийняття іншого рішення), після чого отримані відомості вносяться до ЄРДР, складається повідомлення про підозру і вручається особі з наступним проведенням СРД, якщо в них виникає потреба. Це цілком узгоджується з приписом частини першої статті 301 КПК України щодо особливостей закінчення дізнання, відповідно до яких дізнавач зобов'язаний у найкоротший строк, але не пізніше сімдесяти двох годин з моменту затримання особи в порядку, передбаченому частиною четвертою статті 298² КПК України, подати прокурору всі зібрані матеріали дізнання разом із повідомленням про підозру.

У зв'язку з викладеним потрібно звернути увагу, що згадана Рекомендація № R (87) 18 Комітету Міністрів Ради Європи щодо спрощення кримінального правосуддя наголошує, що країни з правовими системами, у яких розмежовані адміністративні та кримінальні правопорушення, мають вжити заходів з метою виключення адміністративних деліктів з категорії кримінальних правопорушень. Видається, що це досить масштабна проблема, яка потребує окремих досліджень щодо імплементації європейських стандартів у систему кримінальної юстиції України.

Водночас доречно відзначити, що з метою вирішення цих питань на розгляді Верховної Ради України вже перебуває відповідний проєкт Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення дізнання та судового розгляду кримінальних проступків» (реєстр. № 11365 від 21.06.2024 р.), яким запропоновано такі законодавчі ініціативи:

у статті 38 КПК України передбачається можливість проведення досудового розслідування групою дізнавачів;

доповненнями у статті 391 керівник органу дізнання уповноважується

⁹⁹ Волобуєв А. Ф. Кримінальний проступок: проблемні питання теорії і практики. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. Т. 31. № 2. С. 218–233. DOI: 10.31359/1993-0909-2024-31-2-218

визначати старшого групи дізнавачів, набуває права здійснювати дізнання, користуючись при цьому повноваженнями дізнавача, та наділяється обов'язком виконувати вказівки прокурора у випадку особистого проведення дізнання;

змiнами до статті 401 дізнавач набуває обов'язку виконувати вказівки, у тому числі керівника органу дізнання, які не суперечать вказівкам прокурора, надані письмово;

змiнами до статті 219 КПК України передбачається внесення змін до строків дізнання, а саме, що з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку дізнання повинно бути закінчене протягом одного місяця. Указаний строк може бути продовжений, але загалом не перевищувати два місяці;

частину першу статті 298² пропонується викласти у новій редакції без відсильних норм права та уточнити підстави затримання особи, а саме: особу застали під час вчинення кримінального проступку або безпосередньо після вчинення кримінального проступку; очевидець, у тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа вчинила кримінальний проступок. Особу також може бути затримано, якщо така особа, яка вчинила кримінальний проступок, ухиляється від органів досудового розслідування чи суду;

доповнити відповідні положення статей КПК України, які регламентують проведення слідчих (розшукових) та процесуальних дій після слова «слідчий» словом «дізнавач»;

викласти статтю 381 КПК України в новій редакції, де передбачити, що суд, отримавши обвинувальний акт, у п'ятиденний строк призначає підготовче судове засідання, у якому має право перевірити факт надання обвинуваченим згоди щодо розгляду обвинувального акта у спрощеному провадженні за його відсутності; тощо.

Заходи забезпечення досудового розслідування. Звичайно, заходи забезпечення стосуються всього кримінального провадження, але своєчасне їх застосування набуває особливого значення саме на стадії досудового розслідування. Під такими заходами правниками розуміються передбачені кримінальним процесуальним законом заходи примусового характеру, спрямовані на запобігання або усунення обставин, які перешкоджають або можуть перешкодити вирішенню завдань кримінального провадження¹⁰⁰. Тобто йдеться про створення умов, які б максимально сприяли дотриманню належної правової процедури у кримінальному процесі, реалізації прав та виконання обов'язків його учасниками.

Види заходів забезпечення кримінального провадження визначаються в статті 131 КПК України і, за загальним правилом, застосовуються на підставі ухвали слідчого судді або суду, за винятком випадків, передбачених КПК

¹⁰⁰ Ортинський В. Заходи забезпечення кримінального провадження: правовий аналіз. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки»*. 2022. № 2 (34). С. 174–178. DOI: <http://doi.org/10.23939/law2022.34.174>

України. У зв'язку з тим, що заходи забезпечення пов'язані з певними обмеженнями прав учасників кримінального провадження, вони потребують їх порівняння з європейськими стандартами. З цих позицій особливої уваги заслуговує застосування під час досудового розслідування таких заходів, як: відсторонення від посади; арешт майна; затримання особи та обрання запобіжного заходу у виді тримання під вартою.

Відсторонення від посади. У КПК України передбачено тимчасове відсторонення від посади як захід забезпечення кримінального провадження та регламентовано порядок його застосування (пункт 4 частини другої статті 131, статті 154–158 КПК України). Цей захід стосується обмеження одного з найважливіших прав людини – права на працю й на заробітну плату. Таке право забезпечується, зокрема, конституційним захистом від незаконного звільнення (стаття 43 Конституції України). Оскільки відсторонення від посади може бути здійснено щодо особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, виникає питання щодо обґрунтованості такого обмеження прав людини, вирішення якого може стати предметом розгляду в ЄСПЛ з погляду його правомірності та необхідності. Саме тому ця тема останніми роками привертала увагу дослідників¹⁰¹.

Аналіз чинного законодавства, судової практики та наукових публікацій щодо відсторонення від посади надає підстави для умовиводів, які можуть розглядатися як формально-правові критерії прийняття такого рішення на стадії досудового розслідування:

- особою, до якої може застосовуватися інститут відсторонення від посади за встановленою процедурою, є спеціальний суб'єкт – службова особа;
- відсторонення від посади може застосовуватися тільки щодо особи, яка у кримінальному провадженні має статус підозрюваного чи обвинуваченого у вчиненні злочину за вмотивованим клопотанням сторони обвинувачення (частина перша статті 154, стаття 155 КПК України);
- метою процесуального рішення про відсторонення особи від посади може бути: припинення кримінального правопорушення; припинення або запобігання перешкоджанню кримінальному провадженню особою, яка, перебуваючи на посаді, може використовувати свої службові повноваження для знищення чи підроблення речей і документів, впливати незаконними засобами на свідків та інших учасників кримінального провадження або

¹⁰¹ Ісланкін С. М. Підстави та процесуальний порядок відсторонення від посади в кримінальному процесі. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 1. С. 355–360. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.01.64>; Ісланкін С. М. Відсторонення від посади в системі заходів забезпечення кримінального провадження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 746–749. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/180>; Кучер В. О., Криштафович О. Я. Участь захисника під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження у досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень. *Вісник кримінального судочинства*. 2022. № 1–2. С. 41–71. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2022.1-2/41-71>; Радуцька Л. В. Відсторонення від посади. *Слідчий суддя: актуальні питання діяльності* : наук.-практ. посіб. / кол. авторів ; за заг. ред. О. С. Короткової, І. С. Шаповалової. Київ, 2024. С. 70–75.

протиправно перешкоджати кримінальному провадженню в інший спосіб (частина перша статті 157 КПК України);

– уповноваженим суб'єктом прийняття рішення про відсторонення особи від посади, за загальним порядком, є слідчий суддя під час досудового розслідування й суд під час судового провадження (частина друга статті 154 КПК України);

– рішення щодо відсторонення особи від посади повинно спиратися на достатні докази, які вказують на вчинення особою злочину (пункт 2 частини другої статті 157 КПК України), продовження нею кримінальної діяльності або здійснення протиправного перешкоджання кримінальному провадженню чи наявності в неї такої можливості (частина перша статті 157 КПК України);

– під час розгляду клопотання слідчий суддя, суд має право за клопотанням сторін кримінального провадження або за власною ініціативою заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення питання про відсторонення від посади (частина третя статті 156 КПК України);

– строк відсторонення від посади не може бути більше двох місяців, але його може бути продовжено відповідно до вимог статті 158 КПК України (частина друга статті 154 КПК України);

– копія ухвали про відсторонення від посади надсилається особі, яка звернулася з відповідним клопотанням, підозрюваному чи обвинуваченому, іншим заінтересованим особам не пізніше дня, наступного за днем її постановлення, та підлягає негайному виконанню в порядку, передбаченому для виконання судових рішень (частина четверта статті 157 КПК України).

Але поряд із формально-правовими критеріями суб'єкт прийняття такого рішення відповідно до пункту 3 частини другої статті 157 КПК України повинен враховувати й наслідки відсторонення від посади для інших осіб. Закон не розкриває змісту таких наслідків, але вони містяться в окремих ухвалях слідчих суддів, судів, які піддаються аналізу та оцінці авторами наукових публікацій і можуть розглядатися як наслідкові критерії¹⁰². Наслідки можуть мати публічний негативний характер, наприклад, відсторонення від посади підозрюваного, який протягом багатьох років одночасно був засновником і керівником підприємства, а його усунення може зумовити припинення її діяльності. Негативні наслідки відсторонення від посади можуть бути й приватного характеру, наприклад, погіршення матеріального стану членів сім'ї підозрюваного (як-от: малолітніх дітей, хворої дружини / чоловіка, батьків-інвалідів похилого віку та ін.). Судова практика свідчить, що на такі обставини звертається увага. У зв'язку з цим важливо підкреслити, що відсторонення від посади пов'язано з позбавленням особи права отримувати заробітну плату, що з позиції дотримання презумпції невинуватості може стати предметом розгляду в ЄСПЛ. Так, у справі «Коргун проти України» Суд

¹⁰² Волобуєв А. Ф. Критерії прийняття рішення про відсторонення особи від посади у кримінальному провадженні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 4. Ч. 3. С. 141–145.

розглядав скаргу заявника за пунктом 1 статті 6 Європейської конвенції з прав людини та статті 1 Першого протоколу до Конвенції на незаконне позбавлення його заробітної плати і ненаведення національними судами достатнього обґрунтування своїх рішень (скарга була задоволена, хоча й частково)¹⁰³.

Арешт майна (пункт 7 частини другої статті 131, статті 170–175 КПК України). Правовий інститут арешту майна як заходу забезпечення кримінального провадження на стадії досудового розслідування має давню історію. Але в найбільш систематизованому виді він був викладений в чинному КПК України після внесення чисельних змін і доповнень, хоча й не визнається правниками цілком досконалим¹⁰⁴.

На основі аналізу чинного законодавства можна зробити висновок, що арешт майна – це тимчасове позбавлення фізичної чи юридичної особи за ухвалою слідчого судді або суду права на відчуження, розпорядження та/або користування майном, щодо якого існує сукупність підстав чи розумних підозр вважати, що воно є доказом кримінального правопорушення чи підлягає конфіскації (загальній чи спеціальній). Завданням арешту майна є запобігання можливості його приховування, пошкодження, псування, знищення, перетворення, відчуження. А його метою може бути забезпечення: 1) збереження речових доказів; 2) спеціальної конфіскації; 3) конфіскації майна як виду покарання або заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи; 4) відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивільний позов), чи стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди (частина друга статті 170 КПК України). Потрібно зазначити, що інститут арешту майна існує на тлі такої загальної засади (принципу) кримінального провадження, як недоторканність права власності (пункт 9 частини першої статті 7 КПК України), яка ґрунтується на статті 41 Конституції України і статті 1 Протоколу 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Відповідно до статті 1 вказаного Протоколу кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами

¹⁰³ Справа «Коргун проти України» (Заява № 68907/14). Страсбург 14 грудня 2023 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_j15#Text (дата звернення: 18.09.2025).

¹⁰⁴ Гловюк І. В., Гринюк В. О. Охорона та захист права на мирне володіння майном у досудовому розслідуванні: доктрина та судова практика. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. Серія «Право». 2023. Вип. 15(27). Т. 1. С. 239–249. DOI: 10.33098/2078-6670.2023.15.27.1.239-249; Рогальська В. В., Здрок О. І. Арешт майна в кримінальному процесі: підстави та порядок застосування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 626–629. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-2/149>; Торбас О. О. Попередній арешт майна в кримінальному процесі України: аналіз правового регулювання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 622–625. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-2/148>; Глушко Ю. М. Сутність і зміст арешту майна у кримінальному провадженні. *Juris Europensis Scientia*. 2024. Вип. 1. С. 135–139. DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v1.2024.24>

міжнародного права¹⁰⁵. Отже, спори, що стосуються порушення вказаної статті, належать до юрисдикції ЄСПЛ, який неодноразово у різних справах підкреслював, що будь-яке втручання державного органу у право на мирне володіння майном повинно забезпечувати справедливий баланс між загальним інтересом суспільства та вимогами захисту основоположних прав конкретної особи¹⁰⁶.

Ю. М. Глушко звертає увагу, що, виходячи з аналізу частини одинадцятої статті 170 КПК України, існують два види арешту майна: 1) коли особа позбавляється права на відчуження та розпорядження майном, але їй дозволяється користування цим майном; 2) коли особа позбавляється права не тільки на відчуження і розпорядження майном, але й права користування ним¹⁰⁷. У зв'язку з цим потрібно зазначити, що вимога обґрунтування того чи іншого рішення з наведених не передбачається при поданні відповідного клопотання до слідчого судді, суду в порядку статті 171 КПК України.

Також варто підкреслити, що предметом арешту може бути не тільки рухоме й нерухоме майно, але й грошові кошти на банківських рахунках (безготівкові кошти) з метою забезпечення спеціальної конфіскації. Це може стосуватися як фізичних, так і юридичних осіб, але найчастіше це стосується підприємницьких структур. У цьому аспекті важливим є припис, відповідно до якого слідчий суддя, суд при вирішенні питання про арешт майна поряд з іншими обставинами повинен враховувати наслідки арешту майна для підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, третіх осіб (пункт 6 частини другої статті 173 КПК України). Видається, що суд обов'язково повинен враховувати не тільки наслідки суб'єктивного характеру, але й можливі публічні негативні наслідки накладення арешту на активи підприємств (грошові кошти, транспорт, виробниче обладнання тощо). Зокрема, це стосується підприємств з іноземним капіталом, які виступають інвесторами в економіку країни. Прикладом може слугувати справа «East/West Alliance Limited» проти України», відкрита в ЄСПЛ за заявою № 19336/04 ірландського підприємства у зв'язку з численними та різноманітними втручаннями органів влади в його право власності на чотирнадцять літаків, що, як стверджувалося, призвело до позбавлення заявника цього майна. Підприємство-заявник вимагало близько 166 млн дол. США відшкодування завданої матеріальної шкоди. При розгляді справи Суд дійшов висновку, що поведінка податкових органів (вилучення документації та накладення арешту на майно підприємства) може тлумачитися як така, що виявляє ознаки недобросовісності та свавілля. У результаті Суд постановив, що мало місце

¹⁰⁵ Протокол 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n525 (дата звернення: 18.09.2025).

¹⁰⁶ Гловюк І. В., Гринюк В. О. Охорона та захист права на мирне володіння майном у досудовому розслідуванні: доктрина та судова практика. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. Серія «Право». 2023. Вип. 15(27). Т. 1. С. 241. DOI: 10.33098/2078-6670.2023.15.27.1.239-249

¹⁰⁷ Глушко Ю. М. Сутність і зміст арешту майна у кримінальному провадженні. *Juris Europensis Scientia*. 2024. Вип. 1. С. 137. DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v1.2024.24>

порушення статті 1 Першого протоколу Конвенції, і зобов'язав державу-відповідача виплатити підприємству-заявнику 5 млн євро відшкодування матеріальної і моральної шкоди плюс будь-який податок, що може нараховуватися підприємству-заявнику, а також 8 тис. євро компенсації судових та інших витрат, плюс будь-який податок, що може нараховуватися підприємству-заявнику. За частковою окремою думкою судді Лемменса присуджена сума у 5 млн євро могла бути набагато більшою, для остаточного визначення якої потрібно було провести підрахунок компенсації, виходячи з поточної ринкової вартості літаків з відповідними технічними характеристиками ступеня їх зношення¹⁰⁸.

Видається, що наведений приклад свідчить не тільки про матеріальні втрати держави від недотримання міжнародних стандартів у застосуванні процедури накладення арешту на майно, але й про величезну шкоду публічного характеру, зокрема інвестиційній привабливості України.

Затримання особи і тримання під охороною / вартою (статті 187–191, 207–213, 298², 298³ КПК України). У статті 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод проголошено, що нікого не може бути позбавлено свободи, крім перелічених випадків, зокрема у разі законного арешту або затримання особи, здійсненого з метою допровадження її до компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення, або якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення (пункт (с) частина 1)¹⁰⁹.

Інститут затримання, в основі якого знаходиться правовий примус, є одним із найбільш важливих у сенсі забезпечення належної правової процедури під час здійснення кримінального провадження. У контексті гармонізації українського кримінального процесуального законодавства та його трансформації в бік європейських стандартів та практики ЄСПЛ існує необхідність усвідомлення нових концептуальних положень, втілених у чинний КПК України, та їх поступового удосконалення. Проблемність інституту затримання вже закладена самою необхідністю збалансування, з одного боку, прав людини, які були порушені кримінальним діянням певної особи, а з другого, – прав особи, стосовно якої передбачається тимчасове позбавлення волі шляхом її затримання. Забезпечення такого справедливого балансу між вимогами захисту публічного інтересу та конституційних прав особи закладено у формулюванні завдань кримінального провадження (стаття 2 КПК України), метою яких є створення умов для застосування належної правової процедури. Проте у чинному кримінальному процесуальному

¹⁰⁸ Справа «East/West Alliance Limited» проти України» (Заява № 19336/04). Страсбург 23 січня 2014 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_994#Text (дата звернення: 18.09.2025).

¹⁰⁹ Європейська конвенція з прав людини (Конвенцію ратифіковано Законом України № 475/97-ВР від 17.07.1997) .URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n289 (дата звернення: 18.09.2025).

законодавстві наразі існують певні прогалини й суперечності, зумовлені досить складним і непослідовним формуванням та вдосконаленням цього законодавства.

Передусім потрібно зазначити, що затримання особи розглядається як виключний засіб впливу на особу правопорушника для забезпечення виконання ним своїх процесуальних обов'язків. Його сутність полягає в тимчасовому обмеженні свободи пересування й місцезнаходження та спонуканні її до виконання своїх процесуальних обов'язків відповідно до її статусу в кримінальному провадженні. У КПК України вирізняється два види затримання: 1) затримання підозрюваного, обвинуваченого на підставі ухвали слідчого судді, суду з метою приводу для забезпечення розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу (статті 187–191 КПК України); 2) затримання особи без ухвали слідчого судді, суду (статті 207–213, 298², 298³ КПК України). Ці види затримання суттєво відрізняються один від одного низкою приписів з позиції дотримання прав людини¹¹⁰. Найбільш проблемним у цьому аспекті є затримання особи без ухвали слідчого судді, суду, яке супроводжується триманням під охороною, строк якого не може перевищувати сімдесяти двох годин з моменту затримання. При цьому затримана особа не пізніше шістдесяти годин з моменту затримання повинна бути звільнена або доставлена до суду для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу (стаття 211 КПК України).

Встановлений порядок затримання особи без ухвали слідчого судді, суду є обов'язковою правовою процедурою (формою), дотримання якої є гарантією від свавілля державних правоохоронних структур, порушення прав людини. Важливість процесуальної форми затримання полягає й у тому, що вона забезпечує достовірність і допустимість доказів, отриманих під час реалізації цієї дії. Зазначений нюанс міститься в тому, що затримання особи під час вчинення або замаху на вчинення кримінального правопорушення або відразу після цього є процесуальною дією, яка фактично проводиться до відкриття кримінального провадження (до внесення відомостей до ЄРДР). Тобто, затримання є тією процесуальною дією, яка хоча й проводиться до початку досудового розслідування, але є елементом кримінального провадження (пункт 10 частини першої статті 3 КПК України). Її метою є насамперед припинення правопорушення, але разом із тим нею закладаються й основи доказування в кримінальному провадженні. З урахуванням такої перспективи затримання повинно супроводжуватися проведенням особистого обшуку та оглядом місця затримання (підозрюваний може намагатися позбавитися від речових доказів вчинення кримінального правопорушення). Тому належне процесуальне оформлення затримання без ухвали слідчого судді, суду є принципово важливим для забезпечення вирішення завдань кримінального

¹¹⁰ Волобуєв А. Ф. Затримання як захід забезпечення належної правової процедури у кримінальному процесі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2024. Вип. 86. Ч. 5. С. 39–45. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.5.5>

провадження з дотриманням процесуальної форми.

Попри доволі детальну регламентацію порядку затримання особи без ухвали слідчого судді чи суду (зокрема на місці вчинення кримінального правопорушення, а також обов'язковість складання протоколу із роз'ясненням прав затриманої особи), уповноважені службові особи нерідко ігнорують процесуальні приписи. Показовим є рішення ЄСПЛ від 03 квітня 2025 року у справі *Vogay and Others v. Ukraine*, що стосувалася права на мирні зібрання та затримання учасників акції протесту.

У січні 2018 року заявники в цій справі організували й брали участь у мирній акції протесту в м. Львові проти жорстокого поводження з тваринами, яких використовували у циркових виставах. Про проведення акції вони завчасно повідомили органи влади. На місці були присутні близько 50 працівників поліції. Акція зібрала приблизно 30–40 учасників – членів незареєстрованої організації «Екологічна платформа». Протестувальники тримали плакати та вигукували гасла через гучномовець, при цьому вхід до цирку залишався вільним.

Незабаром після початку заходу поруч з'явилася група контрдемонстрантів, які почали кидати у бік поліції та протестувальників димові шашки. Після цього поліція оточила учасників мирної акції та розпочала їх затримання із застосуванням наручників. Усі заявники були обшукані та доставлені до відділу поліції, де перебували понад три години, їх фотографували та відбирали відбитки пальців. Протоколи затримання у порядку, передбаченому статтею 208 КПК України, складені не були; щодо окремих учасників було оформлено протоколи про дрібне хуліганство, що явно не відповідає сутності мирного протесту.

Заявники скаржилися на порушення їхніх прав, гарантованих статтями 5 (право на свободу та особисту недоторканність), 10 (свобода вираження поглядів) та 11 (свобода зібрань та об'єднань) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Розглядаючи справу, Суд підкреслив, що він вже неодноразово визнавав, що затримання й доставлення осіб до відділку поліції та їхнє перебування там є позбавленням волі, навіть незважаючи на короткий проміжок часу перебування у відділку. Ґрунтуючись на повідомленнях заявників, а також на відеозаписах, де було зафіксовано, як поліція поклала кількох протестувальників на землю, надягла на них наручники та забрала їх, Суд дійшов висновку, що заявників було позбавлено волі в розумінні статті 5 § 1 Конвенції (§§40–45 рішення). У §§ 54–55 свого рішення ЄСПЛ повторив, що у справах, що стосуються України, він неодноразово визнавав, що несвоєчасне документування позбавлення волі протоколом про затримання є порушенням статті 5 § 1 Конвенції. Остаточним рішенням Судом було визнано відсутність жодних підстав для затримання й позбавлення волі заявників в контексті статті 5 § 1 Конвенції, а держава-відповідач була зобов'язана виплатити компенсацію 1 тис. 200 євро кожному заявнику, плюс 6 тис. 350 євро

заявникам спільно як відшкодування судових витрат¹¹¹.

Показовою в цьому аспекті є й справа «Панчук проти України» (Заява № 14607/16), у якій ЄСПЛ розглядав скаргу заявника на незаконність тримання його під вартою в контексті вимог Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Суд задовольнив скаргу Панчука, зазначивши, що коли постає питання про «законність» взяття під варту, у тому числі дотримання «порядку, встановленого законом», Конвенція по суті посилається на національне законодавство та встановлює зобов'язання забезпечувати дотримання його матеріальних і процесуальних норм. Однак недостатньо лише відповідності національному законодавству: пункт 1 статті 5 Конвенції вимагає, щоб будь-яке позбавлення свободи відповідало меті захисту особи від свавілля¹¹².

Зважаючи на те, що національні суди застосовують Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та рішення ЄСПЛ як джерела права, рішення та висновки Суду повинні бути керівними й для поліції та інших правоохоронних органів при здійсненні затримань осіб і триманні їх під вартою. У зв'язку з необхідності адаптації законодавства України до положень права Європейського Союзу 21 березня 2024 року Законом України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо посилення ефективності функціонування інституту службових осіб, відповідальних за перебування та забезпечення дотримання прав затриманих» удосконалено положення статті 212 КПК України¹¹³. Відповідно до неї в органі, до складу якого входить підрозділ органу досудового розслідування, передбачається призначення однієї або кількох службових осіб, відповідальних за перебування та забезпечення дотримання прав затриманих. Підкреслено, що такі службові особи повинні бути незалежними від органів слідства – ними не можуть бути слідчі, дізнавачі, керівники органів досудового розслідування, керівники органів дізнання, інші співробітники підрозділу органу досудового розслідування та оперативних підрозділів. Службова особа, відповідальна за перебування та забезпечення дотримання прав затриманих, зобов'язана:

- 1) негайно зареєструвати затриманого;
- 2) роз'яснити затриманому підстави його затримання, права і обов'язки, здійснити опитування щодо обставин затримання, застосування уповноваженою службовою особою заходів примусу, проведення особистого обшуку та вилучення майна, повідомлення затриманого про підстави

¹¹¹ Case of Bogay and others v. Ukraine (Application no. 38283/18). Strasbourg 3 April 2025. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-242529> (дата звернення: 18.09.2025).

¹¹² Справа «Панчук проти України» (Заява № 14607/16). Страсбург 22 липня 2021 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_g67#Text (дата звернення: 18.09.2025).

¹¹³ Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо посилення ефективності функціонування інституту службових осіб, відповідальних за перебування та забезпечення дотримання прав затриманих : Закон України від 21.03.2024 р. № 3623-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3623-20#n14> (дата звернення: 18.09.2025).

затримання та його права, повідомлення третіх осіб про факт затримання, стан здоров'я затриманого;

3) звільнити затриманого негайно після зникнення підстави для затримання або спливу строку для затримання, передбаченого статтею 211 цього Кодексу;

4) забезпечити належне поводження із затриманим та дотримання його прав, передбачених Конституцією України, цим Кодексом та іншими законами України;

5) забезпечити запис усіх дій, що проводяться із залученням затриманого, у тому числі час їх початку та закінчення, а також осіб, які проводили такі дії або були присутні при проведенні таких дій;

6) забезпечити невідкладне надання належної медичної допомоги та фіксацію медичним працівником будь-яких тілесних ушкоджень або погіршення стану здоров'я затриманого (до складу осіб, що надають затриманому медичну допомогу, за його бажанням може бути допущена конкретна особа, що має право на зайняття медичною діяльністю);

7) у разі виявлення порушень дотримання прав затриманої особи, фактів катування, жорстокого або нелюдського ставлення до неї негайно вжити заходів щодо їх припинення та доповісти про такі факти керівнику органу, до складу якого входить підрозділ органу досудового розслідування, і письмово повідомити прокурора (частина третя статті 212 КПК України).

Особи, затримані за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, утримуються в кімнатах для затриманих (КЗ) при чергових частинах та ізоляторах тимчасового тримання (ІТТ) Національної поліції України. Згідно з абзацом третім пункту 2 розділу I Інструкції з організації діяльності чергової служби в Національній поліції України (затверджена наказом МВС України від 23.05.2017 р. № 440, зі змінами, внесеними згідно з наказом МВС України від 26.06.2024 № 447) у чергових частинах службовою особою, відповідальною за перебування та забезпечення дотримання прав затриманих, є інспектор (старший інспектор, заступник начальника сектору, начальник сектору, заступник начальника відділу, начальник відділу). Підставою для поміщення в КЗ доставленої до чергової частини особи є протокол її затримання, здійсненого в порядку статті 208 КПК України. Затримана особа поміщується в КЗ на строк до 3 годин із подальшим поміщенням до ІТТ (абзац другий пункту 6 розділу V Інструкції)¹¹⁴.

Відповідно до Інструкції із забезпечення режиму тримання та охорони осіб, які утримуються в ізоляторах тимчасового тримання (затверджена наказом МВС України від 25.09. 2023 р. № 777, зі змінами, внесеними згідно з наказом МВС України від 11.07.2024 № 472), службовою особою, відповідальною за перебування та забезпечення дотримання прав затриманих, є інспектор (старший інспектор) дотримання прав людини, який безпосередньо

¹¹⁴ Інструкція з організації діяльності чергової служби в Національній поліції України : затв. наказом МВС України від 23.05.2017 р. № 440. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0750-17?find=1&text> (дата звернення: 18.09.2025).

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ ШЛЯХОМ ФОРМУВАННЯ НОВІТНЬОГО НАУКОВОГО НАПРЯМУ У СФЕРІ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ : монографія / Колектив авторів

підпорядковується начальникові ІТТ (пункти 11, 12 розділу IV Інструкції)¹¹⁵. На вказаного інспектора (старшого інспектора) покладаються обов'язки, визначені в частині третій статті 212 КПК України.

Слід звернути увагу на те, що інспектор дотримання прав людини уповноважений здійснювати не тільки реєстраційно-організаційні заходи (зарєєструвати затриману особу, поінформувати про правила внутрішнього розпорядку ІТТ, порядок отримання медичної допомоги тощо), але й виконувати певні дії контрольного характеру з відповідною фіксацією (здійснити опитування щодо обставин затримання, застосування уповноваженою службовою особою заходів примусу, проведення особистого обшуку та вилучення майна тощо). На цього інспектора покладено й обов'язок виявлення ознак будь-яких форм катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження (згідно з підпунктами 9 і 10 пункту 12 розділу IV Інструкції забезпечує реєстрацію таких фактів та інформує органи прокуратури і Державного бюро розслідувань). Він зобов'язується також здійснювати заходи з метою негайного звільнення осіб після зникнення підстави для їх утримання в ІТТ або спливу строку для затримання, передбаченого статтею 211 КПК України.

Підсумовуючи викладене, важливо підкреслити, що в контексті імплементації європейських стандартів у сферу кримінальної юстиції України вперше були нормативно визначені службові особи, безпосередньо відповідальні не тільки за умови тримання тимчасово позбавлених волі осіб, але й за здійсненням належного контролю за законністю затримання осіб без ухвали слідчого судді, суду і дотримання їх прав. Проте аналіз зазначених нормативних положень і практики їх застосування дає підстави звернути увагу на окремі положення, закладені в інституті затримання підозрюваного, які при їх тлумаченні в проєкції минулих правил та уявлень зумовлюють порушення прав затриманих.

Елементами процедури реалізації інституту затримання підозрюваного є:

затримання особи під час вчинення кримінального правопорушення або замаху на його вчинення;

доставлення затриманого до територіального підрозділу поліції (чергової частини);

поміщення особи до КЗ строком до 3 годин;

переміщення затриманої особи до ІТТ строком до 72 годин.

Затримання без ухвали слідчого судді, суду є примусовим (силовим) процесуальним заходом, який складається з таких елементів: фізичного обмеження свободи пересування і місцезнаходження людини (можуть бути застосовані засоби обмеження рухомості, як то кайданки, сітки для

¹¹⁵ Інструкція із забезпечення режиму тримання та охорони осіб, які утримуються в ізоляторах тимчасового тримання Національної поліції України : затв. наказом МВС України від 25.09. 2023 р. № 777. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2034-23#Text> (дата звернення: 18.09.2025).

зв'язування тощо); документального оформлення затримання для фіксації його обставин (у тому числі з використанням відеозапису), що є дотриманням встановленої процесуальної форми.

Згідно зі статтями 208 та 213 КПК України службова особа, яка здійснила затримання підозрюваного у вчиненні або замаху на вчинення кримінального правопорушення, уповноважена:

– негайно повідомити затриманому зрозумілою для нього мовою підстави затримання та у вчиненні якого злочину він підозрюється;

– роз'яснити право мати захисника, отримувати медичну допомогу, давати пояснення, показання або не говорити нічого з приводу підозри проти нього;

– надати затриманій особі можливість негайно повідомити про своє затримання та місце перебування близьких родичів, членів сім'ї чи інших осіб за вибором цієї особи;

– роз'яснити право вимагати перевірку обґрунтованості затримання та інші передбачені процесуальні права підозрюваного;

– здійснити обшук затриманої особи з дотриманням правил, передбачених частиною сьомою статті 223 і статтею 236 КПК України;

– обов'язково скласти протокол, у якому зазначаються: місце, дата і точний час (година і хвилини) затримання; підстави затримання; результати особистого обшуку; клопотання, заяви чи скарги затриманого, якщо такі надходили; повний перелік процесуальних прав та обов'язків затриманого.

У зв'язку з цим потрібно підкреслити, що складання протоколу є обов'язком уповноваженої службової особи, яка здійснила затримання підозрюваного, що є умовою належного процесуального оформлення затримання. Але практика свідчить, що нерідко уповноважені на затримання офіцери Національної поліції (патрульної служби, кримінального розшуку) протоколи не складають, а доставляють затриману особу до органу досудового розслідування для відповідного процесуального оформлення.

При цьому вповноважена службова особа, яка здійснює затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення без ухвали слідчого судді (суду), відповідно до статті 210 КПК України зобов'язана доставити цю особу до органу досудового розслідування для здійснення реєстраційної функції. Зокрема, слідчий зобов'язується негайно зареєструвати дату й точний час доставлення затриманого та інші відомості. Окрім того, він має провести перевірку наявності підстав для обґрунтованої підозри, що доставлення затриманої особи тривало довше, ніж це необхідно, і вирішити питання про відповідальність винуватих у цьому осіб. Очевидно, що йдеться про слідчого, який заступив на добове чергування та уповноважений проводити процесуальні дії, пов'язані з вчиненням у цей період кримінальних правопорушень.

Тож, на слідчого покладено виконання реєстраційної функції щодо доставлення затриманого в порядку статті 208 КПК України, а також вирішення питання щодо притягнення до відповідальності уповноваженої

службової особи за порушення строку доставлення. Видається, що вказані повноваження (обов'язки) слідчого потребують узгодження з положеннями оновленої редакції статті 212 КПК України щодо призначення в органі, до складу якого входить підрозділ органу досудового розслідування, однієї або кількох службових осіб, відповідальних за перебування та забезпечення дотримання прав затриманих. Такими відповідальними особами не можуть бути слідчі, дізнавачі, керівники органів досудового розслідування, керівники органів дізнання, інші співробітники підрозділу органу досудового розслідування та оперативних підрозділів (частини перша та друга статті 212 КПК України). Важливо підкреслити, що службова особа, відповідальна за перебування затриманих в місцях несвободи (КЗ, ІТТ) та забезпечення дотримання їх прав, уповноважена:

- негайно зареєструвати затриманого;
- роз'яснити затриманому підстави його затримання, права й обов'язки;
- здійснити опитування щодо обставин затримання, застосування уповноваженою службовою особою заходів примусу, проведення особистого обшуку та вилучення майна;
- здійснити повідомлення третіх осіб про факт затримання, стан здоров'я затриманого.

У випадку зникнення підстави для затримання вказана службова особа зобов'язана негайно звільнити затриманого. Крім того, вона уповноважена забезпечити запис усіх дій, що проводяться із залученням затриманого, у тому числі час їх початку та закінчення, а також осіб, які проводили такі дії або були присутні при проведенні таких дій. У разі ж виявлення порушень дотримання прав затриманої особи, фактів катування, жорстокого або нелюдського ставлення до неї негайно вжити заходів щодо їх припинення та доповісти про такі факти керівнику органу, до складу якого входить підрозділ органу досудового розслідування, і письмово повідомити прокурора (частина третя статті 212 КПКУ).

Тож, новітнім науковим напрямом у системі реформування кримінальної юстиції є узгодження повноважень слідчого щодо процесуального оформлення факту доставлення затриманого підозрюваного і відповідних повноважень службової особи правоохоронного органу, відповідальної за перебування та забезпечення дотримання прав затриманих. У цьому контексті потребують узгодження та правильного тлумачення й положення щодо поміщення затриманої особи до кімнати для затриманих при чергових частинах підрозділів Національній поліції України. Обов'язковою підставою для цього є протокол про затримання підозрюваного в учиненні кримінального правопорушення (або протокол про адміністративне затримання), складений уповноваженою службовою особою, яка здійснила таке затримання. Саме цей процесуальний документ є правовою підставою для тимчасового позбавлення волі людини, яким повинні керуватися слідчі і всі службові особи, відповідальні за перебування та забезпечення дотримання прав затриманих.

На сьогодні досить перспективним стає напрям журналістських розслідувань, тому, на нашу думку, доцільно здійснити **співвідношення досудового й журналістського розслідувань**. Наразі в країнах ЄС особлива увага приділяється журналістським розслідуванням корупційних діянь посадовців як засобу контролю демократичного суспільства за діяльністю представників державної влади. Ідеться, насамперед, про виявлення корупційних схем можновладців за допомогою незалежних від держави медіа, які покликані стати важливими партнерами для правоохоронних антикорупційних органів. У цьому контексті знаменним для України стало прийняття Закону України «Про медіа» від 13 грудня 2022 року № 2849-ІХ (набув чинності 13.03.2023 р., а деякі положення з 01.06.2024 р.), відповідно до якого були внесені зміни в численні закони, що стосувалися сфери медіа¹¹⁶.

Серед багатьох соціальних функцій журналістики окремо виділяється функція, яка позначається поняттям «сторожова журналістика». Сторожова журналістика є формою журналістських розслідувань, за допомогою якої перевіряються факти й беруться інтерв'ю у можновладців, політичних і громадських діячів з метою посилення їх підзвітності в системі демократичного управління. Цей термін виник в американській теорії журналістики як образ сторожового собаки, який охороняє дім і починає голосно гавкати при наблизенні певної небезпеки¹¹⁷. Відзначається, що сторожова журналістика може ефективно працювати тільки в демократичних країнах, ознаки яких проявляються завдяки високому рівню свободи преси, журналістської автономії та незалежності¹¹⁸. Журналістське розслідування проявляється як оригінальна стаття чи серія статей на актуальну тему, що з різних причин невідома суспільству або яка навмисно приховується.

Відповідно до чинного законодавства журналісти наділені правом вільного доступу до суспільно актуальної інформації. При цьому її збирання здійснюється з метою отримання доказів вчинення протиправних дій, що приховуються, і з використанням широкого спектра методів: спостереження (відкритого і прихованого); аналізу документів; інтерв'ю з особою, яка володіє суспільно значущою інформацією; експерименту (штучне створення журналістом певної ситуації з метою перевірки версії розслідування) та ін. Допускається й використання негласних прийомів збирання новин, але тільки тоді, коли це необхідно для забезпечення достовірності або точності

¹¹⁶ Про медіа : Закон України від 13.12.2022 р. № 2849-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> (дата звернення: 18.09.2025).

¹¹⁷ Norris, P. Watchdog Journalism. In M. Bovens, R. E. Goodin, & T. Schillemans (Eds.). *Oxford Handbook of Public Accountability* (pp. 525–541). 2014. Oxford University Press. URL: <https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=3096850> (дата звернення: 18.09.2025).

¹¹⁸ Hallin, Daniel C. Mancini, Paolo. Comparing Media Systems: *Three Models of Media and Politics*. 2004. P. 29–30. Cambridge University Press. URL: https://books.google.com.ua/books?id=gGy_SqiaBmsC&pg=PA35&hl=ru&source=gbs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 18.09.2025).

матеріалу¹¹⁹. Така методологічна «озброєність» журналістів дозволяє зробити висновок, що методи пошуку інформації ріднять журналіста-розслідувача зі співробітником оперативного підрозділу та слідчим, що зумовлює потенційну можливість використання матеріалів журналістського розслідування як джерел доказів (після перевірки процесуальними засобами). Зазначене дає підстави для загальної позитивної оцінки цього виду журналістської діяльності в контексті її важливої соціальної ролі в підвищенні ефективності протидії злочинності. З другого боку, журналістська діяльність нерідко пов'язана з проявами морально-психологічного тиску, погроз та безпосередніх загрозливих дій проти журналіста у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків. Європарламент 13 березня 2024 року схвалив Акт про захист журналістів ЄС і свободу преси¹²⁰, у контексті якого актуальним є проведення досліджень проблем співвідношення і взаємодії досудового і журналістського розслідувань. Зокрема, це стосується визначення ролі журналістських розслідувань у відкритті кримінального провадження, питань взаємовідносин правоохоронних органів і журналістської спільноти під час здійснення досудового розслідування, особливостей проведення процесуальних дій стосовно журналістських матеріалів тощо¹²¹.

Дослідження питань проведення окремих слідчих (розшукових) дій. До цієї групи питань досудового розслідування проблемного характеру з погляду європейських стандартів дотримання прав людини можна віднести, зокрема проведення таких СРД: обшуку, допиту підозрюваного, експертиз.

Проведення обшуку. У статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод проголошено, що кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції й органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві¹²². Обшук є слідчою (розшуковою) дією, яка має яскраво виражений примусовий характер і суттєво обмежує зазначені права людини. Відтак проведення обшуку вимагає закладення у національне кримінальне процесуальне законодавства системи гарантій його обґрунтованості та правил проведення, які б запобігали невинуватому звуженню прав людини. У зв'язку з цим не можна погодитися з твердженням

¹¹⁹ Генпрокуратура визнає важливість журналістських матеріалів про колабораціонізм та військові злочини – дискусія (2023). URL: <https://zmina.ua/en/event-en/> (дата звернення: 18.09.2025).

¹²⁰ Media Freedom Act: a new bill to protect EU journalists and press freedom. URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20240308IPR19014/media-freedom-act-a-new-bill-to-protect-eu-journalists-and-press-freedom> (дата звернення: 18.09.2025).

¹²¹ Волобуєв А. Ф. Кримінальне провадження і журналістське розслідування: конкуренція чи взаємодія. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. Т. 31. № 1. С. 266–283. DOI: 10.31359/1993-0909-2023-31-1-266

¹²² Європейська конвенція з прав людини (Конвенцію ратифіковано Законом України № 475/97-ВР від 17.07.1997 р.) .URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n289 (дата звернення: 18.09.2025).

В. В. Гвоздюк, що органи досудового розслідування під час проведення слідчих (розшукових) дій зобов'язані керуватися Конвенцією та протоколами до неї, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, а також практикою ЄСПЛ та Європейської комісії з прав людини¹²³. Вони повинні керуватися не вказаними міжнародними документами, а положеннями національного законодавства, у які належним чином повинні бути імплементовані відповідні європейські стандарти. Виконання ж їх правоохоронними органами та судами повинно спиратися на правильне тлумачення й викладання при підготовці юридичних кадрів.

У контексті зазначеного положення Конвенції в статтях 223, 233–236 КПК України передбачені норми, відповідно до яких:

– ніхто не має права проникнути до житла чи іншого володіння особи з будь-якою метою, інакше як лише за добровільною згодою особи, яка ними володіє, або на підставі ухвали слідчого судді, крім невідкладних випадків, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна або з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину (частини перша та третя статті 233 КПК України);

– обшук проводиться на підставі ухвали слідчого судді, яка надає право проникнути до житла чи іншого володіння особи лише один раз (частина перша статті 235 КПК України);

– строк дії ухвали не може перевищувати одного місяця з дня постановлення ухвали (пункт 1 частини другої статті 235 КПК України);

– обшук повинен відбуватися в час, коли заподіюється найменша шкода звичайним заняттям особи, яка володіє житлом чи іншим об'єктом (згідно з частиною четвертою статті 223 КПК України це є час з 22.00 до 06.00), якщо тільки слідчий, прокурор не вважає, що виконання такої умови може істотно зашкодити меті обшуку (частина друга статті 236 КПК України);

– обов'язкове пред'явлення ухвали з наданням її копії особі, яка володіє житлом чи іншим володінням, а за її відсутності – іншій присутній особі, перед початком виконання ухвали слідчого судді (частина третя статті 236 КПК України);

– вживаються належні заходи для забезпечення присутності під час проведення обшуку осіб, чії права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені (частина перша статті 236 КПК України). Це можуть бути, наприклад, власники приміщення чи майна;

– обшук житла чи іншого володіння особи, обшук особи здійснюються з обов'язковою участю не менше двох понятих незалежно від застосування технічних засобів фіксування (в умовах воєнного стану, якщо залучення понятих є об'єктивно неможливим або пов'язано з потенційною небезпекою для їхнього життя чи здоров'я, обшук проводиться без залучення понятих, але в обов'язковому порядку фіксується шляхом здійснення безперервного

¹²³ Гвоздюк В. В. Тактика проведення обшуку з урахуванням практики Європейського суду з прав людини. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. Вип. 4. С. 208. DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.4.36>

відеозапису) (частина сьома статті 223 КПК України);

– особа, яка проводить обшук, на будь-якому етапі його проведення зобов'язана допустити на місце його проведення захисника чи адвоката, повноваження якого підтверджуються відповідними документами (частина перша статті 236 КПК України);

– обшук на підставі ухвали слідчого судді повинен проводитися в обсязі, необхідному для досягнення мети обшуку (частина п'ята статті 236 КПК України), зокрема виявленню та вилученню підлягають речі, документи або особи, що вказані в ухвалі слідчого судді (згідно з частиною сьомою статті 236 КПК України вилучені речі та документи, які не входять до переліку, щодо якого прямо надано дозвіл на відшукання в ухвалі, й не належать до предметів, які вилучені законом з обігу, вважаються тимчасово вилученим майном);

– якщо під час обшуку будуть виявлені носії комп'ютерної інформації, щодо яких не надано дозвіл на проведення обшуку, але є достатні підстави вважати, що ця інформація має значення для встановлення обставин у кримінальному провадженні, то уповноважена службова особа має право здійснити пошук, виявлення та фіксацію комп'ютерних даних на місці проведення обшуку (зокрема, за участі спеціаліста) (частина шоста статті 236 КПК України);

– при проведенні обшуку житла чи іншого володіння уповноважена службова особа може провести обшук осіб, які перебувають у ньому, але в присутності адвоката чи представника на вимогу такої особи (частина п'ята статті 236 КПК України);

– особи, у присутності яких здійснюється обшук, при проведенні цієї процесуальної дії мають право робити заяви, що підлягають занесенню до протоколу обшуку (частина восьма статті 236 КПК України);

– другий примірник протоколу обшуку разом із доданим до нього описом вилучених документів та тимчасово вилучених речей (за наявності) вручається особі, у якої проведено обшук, а в разі її відсутності – повнолітньому членові її сім'ї або його представникові (частина дев'ята статті 236 КПК України);

– обшук житла чи іншого володіння особи на підставі ухвали слідчого судді окрім протоколу в обов'язковому порядку фіксується за допомогою аудіо- та відеозапису (частина десята статті 236 КПК України), що є невід'ємним додатком до протоколу (згідно з частиною першою статті 107 КПК України право безперешкодного фіксування проведення обшуку за допомогою відеозапису надається стороні захисту).

Наведені приписи КПК України можуть розглядатися як достатні гарантії дотримання прав обшукуваних осіб у світлі положень Конвенції.

Такого бачення можливо досягнути, аналізуючи окремі правові позиції щодо проведення обшуків, надані в узагальненні практики Касаційного

кримінального суду Верховного Суду¹²⁴.

Допит підозрюваного. Після вручення особі повідомлення про підозру і роз'яснення його змісту, а також прав підозрюваного (статті 276–279 КПК України) цілком логічною є пропозиція цій особі дати показання щодо обставин, викладених у цьому процесуальному документі.

Проблемність ситуації, пов'язаної з допитом підозрюваного, зумовлена тим, що повідомлення про підозру знаменує собою початок якісно нового етапу досудового розслідування, який називається притягненням до кримінальної відповідальності (пункт 14 частини першої статті 3 КПК України). Саме на цьому етапі в кримінальному провадженні з'являється сторона захисту, наділена досить широкими правами щодо можливості з'ясування обставин, які спростовують підозру, пом'якшують чи виключають кримінальну відповідальність підозрюваного. Зокрема, згідно з пунктами 4, 5, 8 частини третьої статті 42 КПК України підозрюваний має право давати пояснення, показання з приводу підозри чи в будь-який момент відмовитися їх давати й відповідати на запитання, а також збирати та подавати слідчому, прокурору, слідчому судді докази. Це є подальшим розвитком положення про те, що забезпечення права на захист підозрюваного полягає у наданні йому можливості надати усні або письмові пояснення з приводу підозри (частина перша статті 20 КПК України). При цьому, підозрюваний має право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного ним або призначеного захисника, який зобов'язаний використовувати передбачені законодавством засоби захисту з метою забезпечення дотримання прав, свобод і законних інтересів підозрюваного (частина перша статті 47 КПК України). Зокрема, підозрюваний має право на зустріч із захисником до першого допиту з дотриманням умов, що забезпечують конфіденційність спілкування, а також на присутність адвоката під час допиту та зустрічі з ним після допиту без обмеження в часі та кількості (пункт 3 частини третьої статті 42 КПК України). Очевидно, що ці положення досить детально відображають і регламентують право людини на ефективний засіб правового захисту в національному органі, закладене в статтях 6 і 13 Європейської конвенції з прав людини¹²⁵.

Наведені процесуальні приписи однозначно свідчать, що проведення першого допиту підозрюваного є обов'язковим після вручення повідомлення про підозру, оскільки це стосується забезпечення права на захист. Звичайно, сторона захисту може відмовитися від дачі показань, але в будь-якому разі слідчий повинен запропонувати надати пояснення свого ставлення до змісту підозри з наведенням відповідних аргументів. Незважаючи на те, що після початку допиту підозрюваний у будь-який момент може відмовитися

¹²⁴ Кабанець Олексій. Узагальнення практики Верховного Суду щодо проблемних питань обшуку. Київ : Вища школа Адвокатури, 2024. URL: <https://tinyurl.com/ydd7y4rs> (дата звернення: 18.09.2025).

¹²⁵ Європейська конвенція з прав людини (Конвенцію ратифіковано Законом України № 475/97-ВР від 17.07.97). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n289 (дата звернення: 18.09.2025).

відповідати на запитання, а слідчий після отримання такої заяви зобов'язаний одразу його зупинити, протокол такого допиту буде свідчити про надання можливості захищатися шляхом надання відповідних пояснень. Тому цілком можна погодитися з адвокатами, які вважають допит підозрюваного інструментом захисту, коли сторона захисту має можливість використати його на свою користь¹²⁶. Але неприйнятними є непоодинокі випадки, коли слідчий на клопотання сторони захисту щодо проведення допиту підозрюваного відмовляє в ньому, посилаючись на відсутність у нього такої потреби. Таке рішення слідчого безумовно повинно розглядатися як порушення права на захист, а саме вимоги частини першої статті 20 КПК України.

Крім того, відмова слідчого від проведення допиту підозрюваного має й інший негативний наслідок, який стосується забезпечення повноти й неупередженості розслідування як принципово важливої умови виконання завдань кримінального провадження, визначених у статті 2 КПК України. Виявлення ставлення підозрюваного до змісту підозри та отримання відповідної аргументації є надзвичайно важливим для побудови методики розслідування, визначення тактичних завдань і відповідних засобів їх вирішення (криміналістичний аспект). Ухилення від допиту підозрюваного, який, наприклад, бажає повідомити про своє алібі, вкрай негативно може позначитися на оцінці доказів, поданих стороною обвинувачення в суді. Так, неспростованість алібі підозрюваного під час досудового розслідування може виявитися під час судового провадження, коли відповідна заява обвинуваченого перевіряється в залі судового засідання в умовах публічного розгляду. Встановлення в суді факту неспростованості алібі обвинуваченого під час досудового розслідування при наявності таких можливостей і відсутності прямих доказів (наприклад, при неперед'явленні підозрюваного для впізнання) розглядається в адвокатському середовищі як підстава для визнання представлених прокурором доказів недостовірними й недопустимими¹²⁷.

Варто звернути увагу й на те, що допит підозрюваного окремими теоретиками та практиками розглядається в суто обвинувальному аспекті, коли береться за основу завдання безумовного викриття особи у вчиненні кримінального правопорушення й визнання нею своєї вини. Так, багато років існує рекомендація проводити допит підозрюваного одразу після його затримання, не даючи йому можливості обміркувати своє становище, обрати лінію поведінки, проаналізувати обсяг доказової інформації, що має слідчий,

¹²⁶ Ключков Володимир, Гурська Анастасія. Допит підозрюваного як інструмент сторони захисту. *Юридична газета online*. 2020. № 10 (716). URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/dopit-pidozryuvanogo-yak-instrument-storoni-zahistu.html> (дата звернення: 18.09.2025).

¹²⁷ Зейкан Я. П. Про недопустимі докази. Методичні рекомендації для адвокатів. Харків : Фактор, 2019. С. 100.

та протистояти досудовому розслідуванню¹²⁸. Через те допит супроводжується здійсненням тиску на підозрюваного з використанням певних прийомів психологічного впливу з метою спонукання його до самовикриття. Слід зазначити, що обрання службовою особою такої тактичної лінії проведення допиту підозрюваного погано узгоджується з її обов'язком повідомлення про право на мовчання та інші права підозрюваного. Згідно зі статтею 63 Конституції України особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом. Відповідно вона не може примушуватися давати показання, які можуть бути покладені в основу обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення. У міжнародному праві та практиці ЄСПЛ це правило отримало найменування «Правило Міранди» – юридичної вимоги, яка діє в країнах англосаксонського права. Воно полягає в тому, що особа не може бути допитана поліцією під час її утримання під вартою, доки вона не буде поінформована про право зберігати мовчання, право консультуватися з адвокатом та мати його присутність під час допиту, а також право на призначення адвоката у разі відсутності в неї необхідних коштів¹²⁹.

Підсумовуючи розглянуті положення, варто підкреслити, що національне кримінальне процесуальне законодавство щодо регламентації допиту підозрюваного в цілому увібрало в себе європейські стандарти дотримання прав людини. Водночас у практиці правозастосування спостерігається тенденція діяти за «старими лекалами». Ця обставина зумовлює необхідність усунення протиріч між існуючими правовими приписами і процесуальними діями уповноважених службових осіб, спираючись на рішення Верховного Суду та практику ЄСПЛ.

Проведення експертиз. Експертизи відіграють надзвичайно важливу роль у судочинстві всіх розвинутих країн, у яких, незважаючи на відмінності у національних правових системах, висновок експерта розглядається як суттєвий елемент основи для прийняття судових рішень. Заслужують на увагу два проблемні положення КПК України щодо проведення експертизи в кримінальному провадженні, які мають неоднозначне тлумачення в теорії кримінального процесу та криміналістики:

1) надання права стороні захисту самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової (частина друга статті 243 КПК України);

2) заборона під час досудового розслідування допитувати як свідків експертів щодо роз'яснення наданих ними висновків (пункт 11 частини другої

¹²⁸ Строк І. А. Особливості тактики допиту підозрюваного у вчиненні умисних тяжких тілесних ушкоджень, заподіяних у стані сильного душевного хвилювання. *Юридична наука*. 2019. № 11(101). С. 484. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d32e3a7a-6316-4379-94c3-5ac50555044a/content> (дата звернення: 18.09.2025).

¹²⁹ Miranda rule. Wex US Law LII. *Legal Information Institute*. URL: https://www.law.cornell.edu/wex/miranda_rule (дата звернення: 18.09.2025).

Щодо права сторони захисту самотійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи (у тому числі обов'язкової), потрібно зазначити, що законодавець дійшов такого висновку після кількох початкових варіантів врегулювання цього питання. Очевидно, що підґрунтям цього рішення стало положення частини другої статті 22 КПК України, яким проголошувалася рівність сторін у збиранні та поданні до суду доказів як ствердження принципу змагальності в кримінальному провадженні. Водночас надання права адвокатам самотійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, яка віднесена до категорії СРД, створило уявлення, що адвокати можуть користуватися такими самими повноваженнями, що й слідчий. На цьому тлі цілком логічно виглядає пропозиція регламентувати таку процедуру аналогічно проведенню СРД, яка знаходить підтримку серед експертів і правників¹³¹. Проте, за оцінками адвокатського середовища, реалізація прав сторони захисту під час проведення судової експертизи стикається з низкою проблемних питань – надані права майже ніколи не можливо реалізувати, що пов'язується з неповнотою чинного кримінального процесуального законодавства¹³².

Якщо уважно подивитися на ідею рівноправ'я у збиранні доказів, зокрема шляхом надання стороні захисту права самотійного залучення експертів на стадії досудового розслідування, то виявиться очевидна її суперечність іншим принципам положенням кримінального процесуального законодавства. Надання такого права суперечить положенням чинного законодавства щодо виключного права органу досудового розслідування на застосування від імені держави примусу, зокрема шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій (частина друга статті 93 КПК України). Сторона ж захисту, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, не є уповноваженими суб'єктами досудового розслідування – вони лише його учасники, наділені правом самотійно збирати й подавати докази для відстоювання своїх прав, свобод і законних інтересів, але тільки шляхом витребування та отримання речей і документів від юридичних і фізичних осіб (частина третя статті 93 КПК України). Щодо слідчих (розшукових) дій, то сторона захисту та інші вказані суб'єкти наділені лише правом їх ініціювання, а також узяття участі в їх проведенні шляхом подання відповідного клопотання слідчому, прокурору, які розглядаються в установленому порядку. Такий порядок розподілення прав

¹³⁰ Волобуєв А. Ф. Самостійне залучення експерта стороною захисту: труднощі і перспективи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2025. Вип. 88. Ч. 3. С. 222–227. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.3.334>

¹³¹ Сидоренко Д. В. Забезпечення прав сторони захисту під час проведення судової експертизи. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 02. С. 349. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.60>

¹³² Несінов О. М. Складові успіху у кримінальному процесі. Харків : Права людини, 2018. С. 65–69; Зейкан Я. П. Про недопустимі докази. Методичні рекомендації для адвокатів. Харків : Фактор, 2019. С. 17.

у збиранні доказів є цілком закономірним, адже тільки на орган досудового розслідування покладається завдання встановлення істини як з позиції обвинувачення певної особи, так і виправдання її чи пом'якшення відповідальності (статті 2 і 94 КПК України). Сторона ж захисту під час досудового розслідування виконує значно менше за обсягом завдання – воно полягає у забезпеченні адвокатського контролю за дотриманням прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого та з'ясування обставин, які спростовують підозру чи обвинувачення, пом'якшують чи виключають кримінальну відповідальність підозрюваного, обвинуваченого (частина перша статті 47 КПК України). Тож, захисник не зобов'язаний встановлювати істину (всі обставини, що мають юридичне значення), він керується тільки правами, свободами і законними інтересами свого клієнта, тобто виконує тільки функцію захисту. У зв'язку з цим в адвокатському середовищі став крилатим вислів: «Мене не цікавить, чи скоїв мій клієнт інкримінований йому злочин, але я доведу, що звинувачення не відповідає букві закону».

Що стосується заборони органу досудового розслідування допитувати як свідків експертів щодо роз'яснення наданих ними висновків (пункт 11 частини другої статті 65 КПК України), то це може розглядатися як усунення можливості тиску на експерта стороною обвинувачення з метою отримання бажаного нею висновку. Адже при можливості допиту експерта як свідка він повинен ще раз попереджатися про кримінальну відповідальність за відмову давати показання й за давання завідомо неправдивих показань (частина третя статті 224 КПК України), що може бути елементом маніпулювання. Видається, що саме з цих міркувань виходив законодавець, забороняючи допитувати експерта як свідка і створюючи в такий спосіб правові гарантії забезпечення незалежності експерта в проведенні експертного дослідження. Тож, висновок експерта на стадії досудового розслідування повинен сприйматися сторонами за правилом «як є» без можливості отримання його роз'яснення чи доповнення. Висновок експерта надається в письмовій формі, але кожна сторона має право звернутися до суду з клопотанням про виклик експерта для допиту під час судового розгляду для роз'яснення чи доповнення його висновку (частина сьома статті 101 КПК України), а також права подати клопотання про проведення експертизи за ухвалою суду (частина перша статті 332 КПК України).

Грунтуючись на цих положеннях, можна стверджувати, що під час досудового розслідування не може бути повної рівності прав учасників кримінального провадження у способах збирання доказів (у тому числі шляхом самостійного залучення експертів), оскільки вони мають різний статус і керуються різними інтересами й завданнями. Наприклад, важко уявити рівність слідчого (прокурора) і адвоката підозрюваного в питаннях проведення такої обов'язкової експертизи, як судово-медична експертиза трупа, або слідів біологічного походження, вилучених під час огляду місця події. Доречно звернути увагу, що у Великій Британії підготовлено керівництво для прокурорів щодо використання експертиз у кримінальному провадженні, де

вказується на пріоритетність сторони обвинувачення у залученні (виборі) експертів. Зокрема, наводяться критерії вибору експерта прокурором і відзначається, що сторона захисту може подати аргументоване клопотання щодо визнання висновку експерта неналежним чи недопустимим доказом, але це буває досить рідко¹³³.

У зв'язку з викладеним виникає питання щодо доцільності надання стороні захисту (а також іншим учасникам кримінального провадження) під час досудового розслідування права самостійного залучення експерта при відсутності повноважень на проведення СРД для належної підготовки експертного дослідження. Видається, що для виконання адвокатом функції захисту прав, свобод і законних інтересів свого клієнта цілком достатнім є право ініціювання експертизи з поданням відповідного клопотання, а також право ознайомлення з висновком експерта (звичайно, при належному процесуальному гарантуванні реалізації такого права). Для оцінки висновку експерта стороною захисту може бути залучений інший експерт, який виконує функцію спеціаліста й може зі знанням справи вказати на ті помилки та упущення, які допустив експерт при проведенні дослідження. Доречно зауважити, що, наприклад, у судах Австралії досить поширеним є залучення таких експертів, які отримали назву експертів-свідків. Їх функція у суді може полягати у викладенні своєї думки (оцінки) про перебіг судового розгляду або про окремі суперечні обставини¹³⁴. Отже, можна дійти висновку, що в умовах чинного КПК України право сторони захисту на самостійне залучення експерта для проведення експертизи, передбачене частиною другою статті 243, є здійсненим лише в тому випадку, коли ця сторона може самостійно у встановленому порядку, без допомоги слідчого (прокурора) надати експерту відповідний об'єкт для дослідження, а також необхідні для цього речі й документи.

Судове провадження є стадією, що настає після закінчення досудового розслідування, а її змістом є розгляд у суді першої інстанції поданих сторонами доказів і ухвалення та проголошення судового рішення. До цієї стадії також віднесено провадження з перегляду судових рішень в апеляційному, касаційному порядку, а також за нововиявленими або виключними обставинами (пункт 24 частини першої статті 3 КПК України). На стадії судового провадження приймається остаточне рішення по суті кримінального провадження, яке має ґрунтуватися на безпосередньому дослідженні судом, поданих сторонами доказів. За загальним правилом, не можуть бути визнані доказами відомості, що містяться в показаннях, речах і документах, які не були предметом безпосереднього дослідження суду

¹³³ Expert Evidence. The Crown Prosecution Service. Updated: 20 November 2023. *Legal Guidance*. URL: <https://www.cps.gov.uk/legal-guidance/expert-evidence> (дата звернення: 18.09.2025).

¹³⁴ Expert Evidence & Expert Witnesses. Federal court of Australia. URL: <https://www.fedcourt.gov.au/law-and-practice/guides/expert-evidence> (дата звернення: 18.09.2025).

(частина друга статті 23 КПК України). Тож, стадія судового провадження стосовно досудового розслідування, яке має попередній характер, є стадією вирішальною. Визначення співвідношення стадій кримінального провадження може мати й інше словесне оформлення – досудове розслідування здійснюється «ДО» суду і «ДЛЯ» суду. У цьому контексті заслуговують на увагу проблеми здійснення судового контролю за досудовим розслідуванням і строки судового провадження.

Слід зазначити, що з метою імплементації окремих положень Рекомендації № R (87) 18 Комітету Міністрів Ради Європи щодо спрощення кримінального правосуддя Законом України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо оптимізації діяльності спеціалістів у кримінальному провадженні» від 09 жовтня 2024 року № 4009-ІХ¹³⁵ внесено зміни до КПК України у вигляді доповнення новим пунктом 9 частини другої статті 71, де передбачено можливість спеціаліста надавати довідки та висновки з питань, що належать до сфери його знань стосовно ідентифікації особи, зброї, бойових припасів, наркотичних речовин, вибухових речовин, вибухових пристроїв, слідів вибуху або пострілу тощо, під час досудового розслідування кримінальних правопорушень.

Відповідно, враховуючи необхідність визначення процесуального статусу, доповнено пунктом 5 частину другу статті 99 КПК України передбачивши, що до документів належить довідка, висновок спеціаліста.

Це дало можливість поступово зменшити навантаження на експертні установи та ефективно здійснювати досудове розслідування. Слід також враховувати, що на сьогодні суттєву допомогу на етапі огляду місця події надає застосування спеціалістами-криміналістами сучасного обладнання, отриманого із США. Це система експрес-аналізу ДНК на основі технології RAPID DNA – ANDE 6 С, яка протягом 90 хвилин може створювати інтерпретовані генетичні профілі з біологічних зразків. Ця лабораторія встановлює ДНК-профіль людини за 27 локусами, що відповідає світовим стандартам в експертній діяльності.

У зазначеному ж випадку фактичне дослідження мікрочастин проводиться спеціалістами-криміналістами, які виконують свої повноваження виключно відповідно до нормативних документів, що регламентують діяльність органів досудового розслідування.

Використання системи ANDE 6 С дозволяє надалі більш вибірково ставитися до призначення молекулярно-генетичної експертизи з метою ідентифікації особи та використовувати лише ті зразки, які завчасно мають спрацювати під час проведення молекулярно-генетичної експертизи.

Окремої уваги заслуговує також можливість використання інформації, наданої Державним космічним агентством України, під час розслідування кримінальних злочинів шляхом отримання даних стосовно дистанційного

¹³⁵ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4009-20#n23> (дата звернення: 18.09.2025).

зондування землі, супутникових знімків та інших геоінформаційних технологій¹³⁶.

Судовий контроль досудового розслідування. Під час досудового розслідування сторона обвинувачення уповноважена державою на прийняття процесуальних рішень і здійснення дій примусового характеру, що обмежують основоположні права і свободи людини. Зважаючи на це і з метою недопущення порушення прав учасників кримінального провадження, національним законодавством передбачено здійснення судового контролю за досудовим розслідуванням. Судовий контроль покликаний забезпечити демократичний розвиток кримінального процесу, зокрема шляхом:

а) скасування монопольного права нагляду органами прокуратури за діяльністю органів досудового розслідування;

б) забезпечення рівних прав і гарантій дотримання засади змагальності сторонам обвинувачення і захисту, цивільному позивачеві та відповідачеві тощо;

в) посилення захисту прав людини від владного тиску та неправомірних дій з боку органів досудового розслідування;

д) введення неупередженого арбітра, який має можливість оцінити заявлені претензії та правові позиції учасників кримінального провадження і слугує перехідним етапом перевірки на міцність та забезпеченість доказової бази (але він не підміняє собою безпосередню оцінку доказів суддею, а лише обмежується питанням допустимості зібраної інформації під час досудового розслідування)¹³⁷.

Неупередженим арбітром забезпечення балансу під час досудового розслідування і дотримання основоположних прав і свобод людини є слідчий суддя, функціональну ланку якого було передбачено в результаті імплементації європейських стандартів в українське судочинство. Слід звернути увагу на те, що КПК України не містить систематизованого визначення повноважень слідчого судді – вони викладені в нормах окремих інститутів кримінального процесу. Їх аналіз дозволяє виділити кілька груп таких повноважень.

1. Повноваження слідчого судді щодо інституту заходів забезпечення кримінального провадження (застосування, зміну, скасування за клопотанням слідчого, прокурора): судовий виклик (стаття 134 КПК України); привід (стаття 140 КПК України); накладення грошового стягнення (стаття 144 КПК України); тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом (стаття 148 КПК України); відсторонення від посади (стаття 154 КПК України); тимчасовий доступ до речей і документів (стаття 159 КПК України); арешт

¹³⁶ Застосування космічних і геоінформаційних технологій під час виявлення та розслідування кримінальних правопорушень : метод. рек. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d3f2c786-2e6e-4971-835e-499756d9b876/content> (дата звернення: 18.09.2025).

¹³⁷ Роль слідчого судді у кримінальному провадженні: звіт за результатами дослідження / Ю. Белоусов, В. Венгер, А. Орлеан, Є. Крапивін, С. Шапутько, В. Яворська ; за заг. ред. Ю. Белоусова. Київ, 2020. С. 46–47.

майна (стаття 170 КПК України); запобіжні заходи (стаття 176 КПК України); затримання підозрюваного, обвинуваченого з метою його приводу (стаття 187 КПК України) та ін.

2. Повноваження слідчого судді щодо забезпечення пропорційності обмеження прав людини під час збирання доказів (надання дозволу на проведення окремих СРД): обшук житла чи іншого володіння особи (стаття 234 КПК України); огляд житла чи іншого володіння особи (стаття 237 КПК України); слідчий експеримент, що проводиться в житлі чи іншому володінні особи без її добровільної згоди (стаття 240 КПК України); примусове залучення особи для проведення медичної або психіатричної експертизи (стаття 242 КПК України); примусове відбирання біологічних зразків для експертизи (стаття 245 КПК України); проведення негласних слідчих (розшукових) дій (стаття 246 КПК України) та ін.

3. Повноваження слідчого судді щодо здійснення судового контролю стосовно розгляду та вирішення скарг на дії, бездіяльність, рішення слідчого, прокурора (глава 26 КПК України). Так, частина перша статті 303 КПК України передбачає, що під час досудового розслідування можуть бути оскаржені: бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення, у неповноценні тимчасово вилученого майна згідно з вимогами статті 169 КПК України, а також у нездійсненні інших процесуальних дій, які він зобов'язаний вчинити у визначений строк; рішення слідчого, прокурора про зупинення досудового розслідування; рішення слідчого про закриття кримінального провадження; рішення прокурора про закриття кримінального провадження та/або провадження щодо юридичної особи; рішення прокурора, слідчого про відмову у визнанні потерпілим та ін.

4. Повноваження слідчого судді, що стосуються нагляду за дотриманням законності в питаннях затримання особи та утримання її під вартою. Так, слідчий суддя суду, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться особа, яка тримається під вартою, має право: постановити ухвалу, якою зобов'язати будь-який орган державної влади чи службову особу забезпечити додержання прав такої особи (частина перша статті 206 КПК України); постановити ухвалу, якою має зобов'язати будь-який орган державної влади чи службову особу, під вартою яких тримається особа, негайно доставити цю особу до слідчого судді для з'ясування підстав позбавлення свободи (частина друга статті 206 КПК України); вжити необхідних заходів для забезпечення безпеки особи, якщо особа заявляє про застосування до неї насильства під час затримання або тримання в уповноваженому органі державної влади або незалежно від наявності заяви особи, якщо її зовнішній вигляд, стан чи інші відомі слідчому судді обставини дають підстави для обґрунтованої підозри порушення вимог законодавства під час затримання або тримання в уповноваженому органі державної влади, державній установі (частини шоста та сьома статті 206 КПК України); слідчий

суддя зобов'язаний вжити необхідних заходів для забезпечення особи, яка позбавлена свободи, захисником (частина дев'ята статті 206 КПК України).

5. Повноваження слідчого судді допоміжного характеру: вирішення питань про відводи під час досудового розслідування (стаття 81 КПК України); вирішення окремих питань щодо зберігання речових доказів і документів (стаття 100 КПК України); поновлення процесуального строку (стаття 117 КПК України); встановлення строку для ознайомлення з матеріалами (стаття 290 КПК України) та ін.

Окремі з наведених груп повноважень слідчого судді притягають увагу науковців як актуальні теми досліджень в умовах реформування українського кримінального судочинства¹³⁸. Але поряд з ними не менш важливими є питання відповідальності слідчого судді за реалізацію своїх повноважень і питання оскарження його рішень¹³⁹.

Особливий порядок здійснення досудового розслідування за участі неповнолітніх.

На сьогодні в Україні діє Порядок реалізації пілотного проекту імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність, затверджений наказом Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України 01 червня 2023 року № 150/445/2077/5/187¹⁴⁰.

Правосуддя, дружнє до дитини – це підхід у кримінальному (і не лише) провадженні, який передбачає, що участь дитини (як свідка, потерпілої, обвинуваченої чи підозрюваної) має здійснюватися з урахуванням її віку, психофізичного розвитку, емоційної вразливості та інших індивідуальних особливостей¹⁴¹.

Реалізація пілотного проекту ґрунтується на таких принципах:
здійснення досудового розслідування за участю дітей у строк не більше двох місяців;

¹³⁸ Дроздова О. В., Заріцька К. Г. Слідчий суддя як гарант забезпечення законності та обґрунтованості обмеження конституційних прав і свобод людини під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2021. С. 98–107. DOI: <https://doi.org/10.32837/npuola.v28i29.721>; Налуцишин В. В., Налуцишин В. В. Слідчий суддя як гарант принципу змагальності на стадії досудового розслідування: аналіз міжнародного досвіду. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2024. Вип. 84. Ч. 4. С. 105–110. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.4.14>

¹³⁹ Шумейко Д. О. Окремі проблеми оскарження ухвал слідчого судді, суду у спеціальному кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2020. № 2. С. 168–172. DOI: <https://doi.org/10.15421/392066>

¹⁴⁰ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0150905-23#Text> (дата звернення: 18.09.2025).

¹⁴¹ Стандарти правосуддя, дружнього до дитини, та їх втілення в Україні (кримінальний аспект) : звіт про результати моніторингу судових процесів в Україні / Р. Куйбіда та ін. Київ, 2021. 128 с. URL: <https://www.osce.org/sites/default/files/f/documents/f/9/488050.pdf> (дата звернення: 18.09.2025).

забезпечення з урахуванням інтересів дитини незмінності учасників кримінального провадження;

проведення слідчих (процесуальних) дій у дружніх до дитини умовах, а також з урахуванням особливих потреб дитини;

мінімізація кількості та часу проведення допитів та інших слідчих дій за участю дитини та проведення слідчих (процесуальних) дій з дитиною у вільний від навчання час;

визначення тривалості допиту дитини з огляду на її вік, індивідуальні особливості, інтереси та потреби, а також законного представника з урахуванням думки дитини;

за наявності підстав для обмеження участі законного представника, що діє не в інтересах дитини, ініціювання його заміни; застосування відеофіксації в ході проведення допиту дитини, що суттєво зменшить травматизацію дитини та подальші прояви віктимної поведінки, а також відновного правосуддя до неповнолітніх, які вчинили кримінальне правопорушення, і вжиття стосовно них заходів соціальної адаптації;

під час унесення відомостей до ЄРДР за заявою дитини про вчинення стосовно неї кримінального правопорушення у відповідній вкладці реєстру зазначати, що потерпілим є неповнолітній / малолітній;

обов'язкове залучення до кримінального провадження, незалежно від віку дитини, психолога, який має відповідну фахову кваліфікацію;

ужиття заходів щодо нерозголошення персональних даних про дитину; ініціювання укладання угод за результатами досудового розслідування тощо.

Слід зазначити, що в ході досудового розслідування в провадженнях про правопорушення, учинені дітьми, слідчі та дізнавачі, крім обставин, передбачених статтею 91 КПК України, щоразу з'ясовують обставини, указані в статті 485 КПК України. Для встановлення рівня розвитку, наявності в неповнолітнього психічних хвороб чи відхилень або педагогічної занедбаності орган досудового розслідування звертається до фахівців чи призначає відповідні судові експертизи.

Ставлення неповнолітнього до вчиненого ним діяння може бути предметом дослідження судової експертизи, а також одним із питань під час допиту неповнолітнього, оскільки містить інтелектуальний момент як складову суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Наявність дорослих підбурювачів та інших співучасників кримінального правопорушення також установлюється за результатами проведення слідчих і розшукових дій і зазвичай не потребує залучення представників соціальних служб.

Соціальні служби можуть надати важливу допомогу в межах компетенції органу досудового розслідування в дослідженні умов життя та виховання неповнолітнього, його соціального оточення, рівня підтримки, наявності або відсутності конфліктів, можливості надання дитині необхідного догляду й уваги. Найбільш цінною та вагомою може стати робота соціальних

служб з неповнолітніми після завершення досудового розслідування.

Практика свідчить про те, що після завершення розслідування дитина, яка вчинила кримінальне правопорушення, а також її сім'я залишається поза увагою соціальних служб, тому потрібно акцентувати увагу саме на цьому питанні.

З початком повномасштабної війни в Україні й запровадженням режиму воєнного (або надзвичайного) стану кримінальне провадження було реформовано: внесено «воєнні» положення в КПК України, що позначилося на процедурі досудового розслідування, строках, повноваженнях слідчих суддів, адміністративних обмеженнях. Це створює ризики для реалізації принципів «дружнього до дитини» правосуддя: в умовах воєнного стану безпекові інтереси держави можуть переважати над правами дитини; складно гарантувати комфортні, психологічно безпечні умови допиту чи участі дитини; може не вистачати ресурсів (спеціалізованих приміщень, психологів, захисників) тощо.

Серед кроків пов'язаних із забезпеченням захисту прав дітей та здійсненням проваджень, пов'язаних з дітьми, варто зазначити пілотні проекти у сфері ювенальної юстиції. У листопаді 2024 року в Україні стартував пілотний проєкт зі спеціалізації суддів у справах сім'ї та дітей. Його метою є впровадження правосуддя, дружнього до дітей (заплановано спеціалізоване навчання суддів). Пілотний проєкт реалізується громадською організацією «Всеукраїнський громадський Центр «Волонтер» у співпраці з Касаційним цивільним судом у складі ВС та Міжвідомчою координаційною радою з питань правосуддя щодо неповнолітніх за підтримки Представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні. Передбачається, що розгляд справ спеціалізованими суддями, які мають поглиблені знання з питань прав дитини, вікових та психологічних особливостей розвитку дітей, уможливить забезпечення належного захисту прав та добробуту кожної дитини, яка потрапила в систему юстиції, з урахуванням її потреб та життєвої ситуації. Також це може значно пришвидшити розгляд справ, пов'язаних із забезпеченням права дитини на сім'ю¹⁴².

Крім того, у ньому функціонує реєстр психологів, які залучаються до кримінальних проваджень за участю дітей. Наявність бази значно полегшує пошук необхідного спеціаліста в регіонах та забезпечує дотримання найкращих інтересів дитини під час проведення процесуальних дій щодо дітей та за участю дітей¹⁴³.

Необхідною залишається підготовка ювенальних слідчих, особливо в

¹⁴² Стартував пілотний проєкт щодо запровадження спеціалізації суддів у справах сім'ї та дітей. *Верховний Суд* : офіц. вебсайт. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1710562/> (дата звернення: 18.09.2025).

¹⁴³ Про Реєстр психологів, які залучаються до кримінальних проваджень за участю малолітніх, неповнолітніх осіб через регіональні / міжрегіональні центри з надання безоплатної правничої допомоги. *Інформаційна платформа для психологів, які залучаються до кримінальних проваджень за участю дітей* : офіц. вебсайт. URL: <https://psychologist.legalaid.gov.ua/pro-reiestr> (дата звернення: 18.09.2025).

розрізі роботи з воєнними злочинами. Наразі таких слідчих майже немає, до того ж наявна загальна перевантаженість всіх правоохоронних органів, які можуть вести сотні або навіть тисячі справ одночасно.

Варто також зазначити, що на початку 2025 року важливим і позитивним рішенням для України стало призначення Радою Європи спецпредставниці з питань українських дітей¹⁴⁴ задля привернення уваги до проблем, з якими вони стикаються, а також до стандартів та ініціатив, спрямованих на їхню підтримку. Також серед її повноважень – координація міжнародної співпраці та взаємодії з такими структурами, як Реєстр збитків і Консультативна група з питань дітей України.

У країнах Європейського Союзу та Ради Європи накопичено значний досвід у сфері child-friendly justice. Основою є рекомендації Ради Європи Guidelines on Child-Friendly Justice, а також положення Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення (Ланцаротська)¹⁴⁵. Найбільш ефективною моделлю вважається Барнахус – «Будинок для дітей», де під одним дахом працюють слідчі, прокурори, психологи, лікарі та соціальні працівники. У таких центрах проводиться лише одне інтерв'ю з дитиною, яке записується на відео та визнається судом як повноцінний доказ, що усуває потребу повторних допитів. Модель успішно працює в Ісландії, Норвегії, Фінляндії, Швеції, а також адаптована Ірландією та Словенією. У Словенії перший Барнахус відкрився у 2022 році й дозволив обробляти до двохсот справ на рік¹⁴⁶, у Фінляндії діє масштабний національний проєкт Barnahus¹⁴⁷, а в Ірландії пілот у Голвеї довів свою ефективність через сотні опрацьованих справ без травматичних повторних опитувань¹⁴⁸.

Ключовими європейськими принципами в підході в кримінальному провадженні, дружньому до дитини, можна вважати:

- одна зустріч – одне інтерв'ю, яке проводиться під відеозапис;
- інтерв'ю проводять спеціально навчені професіонали;

¹⁴⁴ URL: <https://www.coe.int/en/web/portal/-/special-envoy-of-the-secretary-general-of-the-council-of-europe-on-the-situation-of-children-of-ukraine-appointed> (дата звернення: 18.09.2025).

¹⁴⁵ Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення : міжнарод. док. від 25.10.2007 р. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168046e1df> (дата звернення: 18.09.2025).

¹⁴⁶ Barnahus Slovenia: Supporting children victims of violence. URL: https://reform-support.ec.europa.eu/what-we-do/public-administration-and-governance/barnahus-slovenia-supporting-children-victims-violence_en?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 18.09.2025).

¹⁴⁷ Ensuring child-friendly justice through the effective operation of the Barnahus-units in Finland. URL: https://www.coe.int/en/web/children/finland-barnahus?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 18.09.2025).

¹⁴⁸ «Justice delayed is justice denied» – Sexually abused children wait up to nine years for court date. URL: https://www.irishexaminer.com/news/courtandcrime/arid-41125687.html?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 18.09.2025).

участь психолога – обов’язкова;
відеозапис визнається в суді як повноцінний доказ;
мультидисциплінарна взаємодія;
дитина не контактує з обвинуваченим.

Цей європейський досвід є надзвичайно цінним для України. Передусім доцільно запозичити саму модель Барнахус, адаптувавши її до українських реалій. Насамперед це означає створення мультидисциплінарних центрів, де дитина проходить через усі необхідні процедури лише один раз, у безпечному середовищі, з підтримкою психолога, а відеозапис інтерв’ю автоматично визнається належним доказом у суді. Також Україні варто імплементувати обов’язкову стандартизацію підготовки фахівців, як це робиться в країнах ЄС, забезпечити міжвідомчу координацію між поліцією, соціальними службами, медиками, прокуратурою та судами. Європейські «Barnahus Standards» або стандарти PROMISE можуть бути використані як основа для національної адаптації¹⁴⁹.

Водночас Україна має унікальний контекст, пов’язаний із повномасштабною війною, і може розробити власні інноваційні рішення. Це стосується створення спеціальної моделі Барнахус для роботи з дітьми, які стали свідками або жертвами воєнних злочинів; формування мобільних команд психологів та слідчих для безпечних допитів у зонах бойових дій або у місцях тимчасового перебування переселених сімей; а також запровадження розширених програм психологічної реабілітації після завершення провадження. Європейські країни не мають аналогічної практики, тому Україна може створити новий стандарт, який стане прикладом для міжнародної спільноти.

Вже досить тривалий час у науковій сфері панує дискусія щодо необхідності розроблення проєкту Закону України щодо внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів щодо юстиції, дружньої до дитини. Додатковою аргументацією доцільності розроблення цього законопроєкту є продовження реалізації Україною своїх зобов’язань стосовно виконання Конвенції Організації Об’єднаних Націй про права дитини та приведення системи правосуддя щодо дітей у відповідність до міжнародних стандартів та пріоритетів Ради Європи та Європейського Союзу.

На нашу думку цей законопроєкт повинен охопити та передбачити зміни до таких нормативно правових актів, як Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, законів України «Про безоплатну правничу допомогу», «Про охорону дитинства», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», «Про освіту», «Про пробацію».

Відповідно, розглядаючи більш детально конкретні нормативно-правові акти, доцільно в Кримінальному кодексі України здійснити такі зміни, а саме:

¹⁴⁹ The Barnahus Quality Standards. URL: <https://barnahus.eu/barnahus/the-practice-in-barnahus/standards/> (дата звернення: 18.09.2025).

– визначити загальні положення щодо особливостей кримінальної відповідальності неповнолітніх;

– звільнити неповнолітніх від кримінальної відповідальності у зв'язку з їх виведенням із системи кримінального провадження;

– змінити підстави застосування до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру.

У Кримінальному процесуальному кодексі України:

– визначити психолога одним із учасників кримінального та судового провадження у статусі спеціаліста;

– забезпечити право на захист для неповнолітнього у разі обмеження його свободи;

– забезпечити обов'язкову участь представника – особи, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником для потерпілого неповнолітнього;

– забезпечити обов'язкову участь адвоката неповнолітнього, який має статус свідка (учасника слідчої (розшукової) дії);

– запровадити процедуру виведення неповнолітнього з кримінального провадження.

У Законі України «Про безоплатну правничу допомогу» пропонуються зміни в частині доповнення повноважень Координаційного центру з надання правничої допомоги щодо забезпечення залучення медіатора, включеного до Реєстру медіаторів, які залучаються центрами з надання безоплатної правничої допомоги, з яким центром укладено договір про надання послуг з медіації у порядку, визначеному центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державно-правову політику.

Також на сьогодні виникає потреба налагодження взаємодії з Координаційним центром з надання правничої допомоги, щодо потреби в забезпеченні ефективним правовим захистом дітей, які перебувають у конфлікті з законом.

Так, відповідно до пункту 2 частини першої статті 14 (Суб'єкти права на безоплатну вторинну правничу допомогу) Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» передбачено та врегульовано питання захисту дітей, зокрема: право на безоплатну вторинну правничу допомогу згідно з цим Законом та іншими законами мають діти – на всі види правничих послуг, передбачених частиною другою статті 13 цього Закону.

Надання такої допомоги дітям має здійснюватися без зазначення їх процесуального статусу під час залучення захисника для проведення слідчих дій. Відповідно до статті 13 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» (пункт 3 частини першої – складання документів процесуального характеру) безоплатна вторинна правнича допомога включає, зокрема, участь захисника у проведенні слідчих дій. Отже, правова допомога дітям повинна забезпечуватися під час таких слідчих дій без фіксації або розголошення їх можливого процесуального статусу.

Крім того, статтею 49 (Залучення захисника слідчим, прокурором,

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ ШЛЯХОМ ФОРМУВАННЯ НОВІТНЬОГО НАУКОВОГО НАПРЯМУ У СФЕРІ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ : монографія / Колектив авторів (слідчим суддею чи судом для здійснення захисту за призначенням) КПК України передбачено, що захисник може бути залучений слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом в інших випадках, передбачених законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги.

Звертаємо увагу, що спільним наказом «Про запровадження та реалізацію пілотного проєкту щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність» Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України та Міністерства соціальної політики України від 01.06.2023 р. № 150/445/2077/5/187, яким затверджено Порядок реалізації цього проєкту, передбачено залучення захисника з моменту встановлення причетності неповнолітнього до вчинення кримінального правопорушення чи неповнолітнього, який не досяг віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, до вчинення суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, а також невідкладне залучення адвоката центром з надання безоплатної вторинної правової допомоги безпосередньо на місці події.

Тож, на нашу думку, необхідно привести у відповідність положення Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» для врегулювання питання, що виникає під час здійснення виплат грошових коштів за надані адвокатами послуги із захисту дітей за призначенням під час проведення слідчих дій без зазначення процесуального статусу особи. Це також потребує узгодження з постановою Кабінету Міністрів України «Питання оплати послуг та відшкодування витрат адвокатів, які надають безоплатну вторинну правничу допомогу» від 17 вересня 2014 р. № 465.

У статті 14 згаданого Закону доцільно деталізувати питання щодо статусу дітей, яким надається безоплатна вторинна правнича допомога.

У Законі України «Про охорону дитинства» пропонуються зміни в частині:

– визначення термінів «дитина у контакті із законом» та «дитина у конфлікті із законом»;

– закріплення основних гарантій і підходів щодо роботи з дітьми у конфлікті із законом;

– визначення переліку заходів виховного характеру, що можуть застосовуватися щодо дитини, яка досягла віку кримінальної відповідальності та щодо якої застосовується процедура виведення із кримінального провадження, а також дитини, яка вчинила кримінальне правопорушення після досягнення одинадцятирічного віку до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність;

– утворення Міжвідомчої ради по роботі з дітьми у конфлікті із законом для прийняття рішення про застосування щодо дитини у конфлікті із законом виховних заходів, визначення її основних завдань, складу учасників та особливостей діяльності;

– особливостей роботи з дитиною, яка вчинила кримінальне

правопорушення до досягнення одинадцятирічного віку, зокрема застосування щодо такої дитини програми соціально-психологічної реабілітації та взяття її на облік служби у справах дітей як такої, що перебуває у складних життєвих обставинах;

– наділення Міністерства соціальної політики, сім'ї та єдності України повноваженням щодо затвердження типової програми соціально-психологічної реабілітації дитини, яка вчинила кримінальне правопорушення (за погодженням з Міністерством освіти і науки України та Міністерством охорони здоров'я України).

Зміни до Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» убачаються в:

– розширенні переліку органів і служб у справах дітей, спеціальних установ та закладів, які здійснюють їх соціальний захист і профілактику правопорушень (включення до їх числа уповноважених органів з питань пробації, закладів освіти та центрів захисту дитини (за моделлю Барнахус);

– визначенні основних завдань уповноважених органів з питань пробації, повноважень закладів освіти, особливостей утворення та функціонування центрів захисту дитини (за моделлю Барнахус);

– закріпленні за уповноваженими підрозділами органів Національної поліції зобов'язання щодо проведення ознайомлювальних, попереджувальних та виховних бесід з дітьми та їхніми батьками, законними представниками, членами сім'ї з метою усунення причин та умов, які сприяли вчиненню адміністративного чи кримінального правопорушення дитиною;

– перейменуванні спеціальних установ органів Національної поліції, призначених для тимчасового тримання дітей (заміна назви «приймальники-розподільники для дітей» на «центри тимчасового тримання дітей органів Національної поліції»);

– передбаченні можливості запровадження у судах спеціалізації з розгляду цивільних справ з питань сім'ї та дітей за рішенням зборів суддів відповідно до статті 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

У Законі України «Про освіту» пропонується розширити повноваження працівників психологічної служби системи освіти, зокрема покласти на них здійснення профілактики вчинення дітьми правопорушень, забезпечення психологічного супроводу здобувачів освіти, які постраждали від домашнього насильства, а також психолого-педагогічного супроводу дітей, які перебувають у конфлікті із законом та щодо яких прийнято рішення про застосування виховних заходів.

У Законі України «Про пробацію» потрібні доповнення в частині наділення органів пробації повноваженнями щодо організації роботи Міжвідомчої ради по роботі з дітьми у конфлікті із законом; здійснення контролю за виконанням дитиною у конфлікті із законом визначених Міжвідомчою радою виховних заходів, передбачених Законом України «Про охорону дитинства».

Особливі режими здійснення досудового розслідування.

Відповідно до звіту ЄС *The Impact of COVID-19 on Judicial Cooperation in Criminal Matters Analysis of Eurojust Casework*¹⁵⁰ з ранніх стадій пандемії коронавірусної хвороби (COVID-19) робота Євроюсту засвідчила, що фахівці держав-членів стикалися з різними труднощами у розгляді справ, пов'язаних із судовою співпрацею у кримінальних справах. Ці проблеми були наслідками заходів, вжитих державами-членами для боротьби з поширенням COVID-19, і вплинули на всі інструменти, що зазвичай застосовуються у сфері судової співпраці. Крім того, безпрецедентні соціальні зміни, спричинені пандемією, створили нові можливості для організованих злочинних груп отримувати незаконний прибуток, звіт засвідчує наявність конкретних труднощів у застосуванні найчастіше використовуваних інструментів судової співпраці, що виникли внаслідок пандемії.

Крім того, у ньому визначено найчастіше скоєні злочини, які були безпосередньо пов'язані з пандемією. У звіті також описано роль Євроюсту щодо цих питань та наведено короткий виклад передового досвіду. Ці знання будуть корисними для практиків та політиків, якщо надзвичайні заходи будуть застосовані знову.

Відповідно законодавство України з метою забезпечення прав учасників кримінального процесу також зазнало ряду змін. Так розділ XI (Перехідні положення) КПК України¹⁵¹ доповнено пунктом 20⁵, який визначає, що тимчасово, на період дії карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню на території України коронавірусної хвороби (COVID-19), встановити такі особливості судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальних провадженнях та розгляду окремих питань під час судового провадження.

Розгляд питань, які віднесено до повноважень слідчого судді (крім розгляду клопотань про надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій і скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора під час досудового розслідування), та окремих питань під час судового провадження здійснюється з урахуванням особливостей, визначених цим пунктом.

У разі неможливості визначити слідчого суддю у відповідному суді (крім Вищого антикорупційного суду) місцевий суд вносить вмотивоване подання про передачу клопотання, яке має розглядатися слідчим суддею, для розгляду до іншого суду в межах юрисдикції одного суду апеляційної інстанції або до іншого суду в межах юрисдикції різних апеляційних судів.

Невідкладно, але не пізніше 24 годин з моменту надходження такого подання, головою відповідного суду апеляційної інстанції (головою

¹⁵⁰ Звіт ЄС щодо пандемії. URL: https://www.eurojust.europa.eu/sites/default/files/assets/2021-05-12-covid-19-report.pdf?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 18.09.2025).

¹⁵¹ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 18.09.2025).

Касаційного кримінального суду Верховного Суду у разі передачі між судами в межах юрисдикції різних апеляційних судів) розглядається питання про передачу клопотання на розгляд до іншого суду, про що постановляється відповідна ухвала. Спори про підсудність між судами у даному випадку не допускаються.

У разі неможливості у визначеній КПК України строк суддею (колегією суддів) розглянути клопотання про обрання або продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, крім клопотання, поданого на розгляд до Вищого антикорупційного суду, воно може бути передано на розгляд до іншого судді, визначеного в порядку, встановленому частиною третьою статті 35 цього Кодексу, або розглянуто головуючим, а за його відсутності – іншим суддею зі складу колегії суддів, якщо справа розглядається колегіально, або може бути передано для розгляду до іншого суду в межах юрисдикції одного суду апеляційної інстанції або до суду в межах юрисдикції різних апеляційних судів в порядку, передбаченому абзацом шостим цього пункту.

Питання про передачу на підставі абзацу п'ятого цього пункту клопотання про обрання або продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою для розгляду до іншого суду вирішується головою відповідного суду апеляційної інстанції (головою Касаційного кримінального суду Верховного Суду у разі передачі між судами в межах юрисдикції різних апеляційних судів) за вмотивованим поданням місцевого суду (суду апеляційної інстанції) невідкладно, але не пізніше 24 годин з моменту надходження такого подання, про що постановляється відповідна ухвала. Спори про підсудність між судами у даному випадку не допускаються.

Розгляд питань, віднесених до повноважень слідчого судді, суду (крім розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою) за його рішенням, прийнятим з власної ініціативи або за клопотанням сторони кримінального провадження, може бути проведено у режимі відеоконференції, про що повідомляються сторони кримінального провадження у порядку, визначеному статтею 135 цього Кодексу. Слідчий суддя, суд не має права прийняти рішення про проведення судового засідання щодо розгляду клопотання про продовження строку тримання під вартою у режимі відеоконференції, у якому поза межами приміщення суду перебуває підозрюваний (обвинувачений), якщо він проти цього заперечує.

Проведення судового засідання у режимі відеоконференції, у тому числі під час судового провадження, здійснюється на умовах, визначених абзацом шостим цього пункту, з дотриманням правил, передбачених частинами третьою – дев'ятою статті 336 КПК України.

Участь захисника в судовому засіданні забезпечується відповідно до вимог цього Кодексу.

Під час досудового розслідування та під час судового розгляду клопотання про продовження строку тримання під вартою подається не пізніше ніж за десять днів до закінчення дії попередньої ухвали про тримання під вартою.

Слід зазначити, що й інші законодавчі акти зазнали відповідних змін, зокрема положення статті 44³ (Порушення правил щодо карантину людей) Кодексу України про адміністративні правопорушення¹⁵².

Строки судового провадження. У контексті дотримання прав людини значну проблему у сфері судового провадження становлять питання дотримання права на свободу та особисту недоторканність. У значній частині рішень ЄСПЛ, постановлених у справах проти України, констатовано порушення, зумовлені проблематикою застосування запобіжних заходів. Ключова проблема, що існує на сьогодні, – це необґрунтованість і недостатня вмотивованість судових рішень щодо продовження дії запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Так, у Верховному Суді відбулося обговорення шляхів імплементації рішень ЄСПЛ у групі справ «Ігнатов проти України» та дотримання вимог статті 5 Конвенції, організоване Верховним Судом спільно з Міністерством юстиції України, Програмою підтримки ОБСЄ для України в межах проєкту «Підтримка Верховного Суду та вищих судів у реалізації судової реформи та забезпеченні доступу до правосуддя в умовах війни», Управлінням програм співробітництва Ради Європи в межах проєкту «Зміцнення прав людини в системі кримінальної юстиції України»¹⁵³.

В українському кримінальному судочинстві очевидною є проблема достатньої обґрунтованості та вмотивованості судових рішень щодо продовження дії запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Значною мірою вона зумовлена суперечливим процесом формування інституту процесуальних строків і, зокрема, невизначеністю строків судового розгляду. Водночас потрібно підкреслити, що саме встановлення оптимальних проміжків часу для проведення досудового розслідування й судового розгляду створює стимули для інтенсифікації діяльності учасників кримінального провадження у реалізації своїх прав і виконанні обов'язків. Чинний КПК України передбачає два види процесуальних строків кримінального провадження залежно від суб'єкта їх визначення: 1) процесуальні строки, встановлені законодавцем; 2) процесуальні «розумні» строки, визначення яких віднесено до компетенції прокурора та слідчого судді (під час досудового розслідування) і суду (під час судового провадження). Указані види процесуальних строків суттєво відрізняються між собою, мають різну значущість у кримінальному провадженні¹⁵⁴. У контексті співвідношення процесуальних строків, встановлених законодавцем, і «розумних» строків можна констатувати, що останні мають підпорядкований характер. Видається,

¹⁵² URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 18.09.2025).

¹⁵³ У Верховному Суді обговорили шляхи імплементації рішень ЄСПЛ у групі справ «Ігнатов проти України» і дотримання права на свободу та особисту недоторканність (2025). URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1791647> (дата звернення: 18.09.2025).

¹⁵⁴ Волобуєв А. Ф., Смоков С. М. Процесуальні строки у кримінальному провадженні: проблемні питання. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. № 01. С. 702–707. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.117>

що ідея законодавця полягала у наданні учасникам кримінального провадження можливості керуватися не граничними строками, а в їх межах орієнтуватися на строки, які є об'єктивно необхідними для вирішення завдань кримінального провадження. Тож, це є реалізацією положення статті 6 Європейської конвенції з прав людини: «Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення ...»¹⁵⁵. Воно знайшло втілення у національному кримінальному процесуальному законодавстві, де проголошено, що кожному гарантується право на справедливий розгляд та вирішення справи в розумні строки незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону (частина перша статті 21 КПК України).

Для досудового розслідування законодавцем встановлені граничні строки провадження, які не можуть перевищувати одного місяця з дня повідомлення про підозру у вчиненні кримінального проступку, шести місяців із дня повідомлення особі про підозру у вчиненні нетяжкого злочину і дванадцяти місяців із дня повідомлення особі про підозру у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину (стаття 219 КПК України). Це означає, що підозрюваний може утримуватися під вартою не більше дванадцяти місяців (найбільш жорсткий запобіжний захід).

Потрібно підкреслити, що вказані строки є строками завершення досудового розслідування, у межах яких суб'єкт розслідування повинен керуватися розумними строками, тобто строками об'єктивно необхідними для вирішення поставлених завдань. Водночас граничних процесуальних строків для судового розгляду не встановлено, ч. 1 стаття 318 КПКУ містить припис, що він має бути проведений і завершений протягом розумного строку, який є оціночним поняттям. Тривалість розумного строку визначає суд, а разом з ним і тривалість тримання особи під вартою. Фактично суди продовжують строки тримання під вартою до закінчення судового розгляду. У зв'язку з цим Н. З. Рогатинська і Д. М. Захарків, посилаючись на практику ЄСПЛ, зазначають, що в разі значної складності справи кримінальне провадження може тривати протягом значного періоду часу, і це не буде порушенням розумних строків¹⁵⁶. Але ж судова практика в Україні свідчить про вражаючі факти порушення принципу розумних строків, коли обвинувачений утримується під вартою кілька років, що іноді спонукає його до самогубства

¹⁵⁵ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Рим, 4.XI.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n289 (дата звернення: 18.09.2025).

¹⁵⁶ Рогатинська Н. З., Захарків Д. М. Дотримання розумних строків під час кримінального провадження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 12. С. 296–298. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-12/100>.

загально небезпечним способом¹⁵⁷. Такий стан речей не може бути визнаний таким, що відповідає вимогам статті 6 ЄКПЛ. Видається очевидним, що при закінченні граничного строку тримання особи під вартою, обумовленого строком досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину (дванадцять місяців), суди мають вирішувати питання про заміну тримання обвинуваченого під вартою на менш суворий запобіжний захід. Доцільним було б і встановлення граничного строку судового розгляду, наприклад, ті ж дванадцять місяців, що й для досудового розслідування. Такий підхід законодавця сприяв би й практичній реалізації принципу незмінності складу суду (стаття 319 КПК України). Затягування ж строків судового розгляду без прийняття вмотивованого судового рішення (обвинувального чи виправдувального вироку) породжує судову тяганину, збільшення витрат бюджету й зневіру громадян у незалежний і справедливий суд за європейськими стандартами.

Так, чинним кримінальним процесуальним законом визначено чіткі процесуальні часові критерії лише для слідчого та прокурора, які мають зібрати, оформити, оцінити докази та прийняти процесуальне рішення у кримінальному провадженні. Натомість для суду, який виключно вивчає та оцінює підготовлену й надану сукупність доказів, жодні часові рамки не визначені, що, безумовно, лише при наявності формального неконкретизованого обов'язку дотриматися розумних строків, не сприяє реалізації вказаного принципу на практиці.

На нашу думку, доречно надати судам спектр інструментів для забезпечення добросовісного виконання сторонами своїх процесуальних обов'язків, а також заходів, якщо такі обов'язки виконують неналежно або ігноруються взагалі. Зокрема, щодо унеможливлення зловживань безпідставними неявками в судові засідання, безмістовним дослідженням великих за обсягом доказів, зокрема документів чи відеозаписів без реальної потреби в такому дослідженні, – встановити чітку регламентацію дій суду та заходи у випадку зволікання сторонами у представленні суду своїх доказів.

Саме скасування інституту направлення справ на новий судовий розгляд зменшить кількість справ, що роками перебувають на стадії судового провадження без рішення.

Доречно відзначити, що окремі спроби вдосконалення цього питання у кримінальній процесуальній площині вже здійснюються, зокрема законопроектом «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо оптимізації досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень» від 02 листопада 2023 року (реєстр. № 10206)¹⁵⁸, яким запропоновано встановити строк проведення підготовчого провадження, і, за аналогією з провадженням в суді касаційної інстанції,

¹⁵⁷ Вибух у Шевченківському суді Києва. Що відомо та як це пов'язано зі справою про вибух під Радою (2023). URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-66100017> (дата звернення: 18.09.2025).

¹⁵⁸ URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/43082> (дата звернення: 18.09.2025).

передбачити можливість письмового провадження.

Звичайно, існує багато дотичних питань, які потребують проведення окремих наукових досліджень та мають сприяти подальшому вдосконаленню системи кримінальної юстиції в Україні.

Водночас, відповідно до Звіту ЄС щодо України – 2025 «Повідомлення Комісії до Європейського парламенту, Ради, Європейського економічно-соціального комітету та Комітету регіонів»¹⁵⁹ Україна перебуває на певному рівні підготовки та протягом звітного періоду продемонструвала певний прогрес у сфері юстиції, свободи та безпеки.

2.3. Пріоритетні напрями у сфері забезпечення дотримання прав людини при виконанні покарань як складова європейського законодавства

Новітні наукові напрями у сфері забезпечення дотримання прав людини під час виконання покарань мають особливу актуальність, оскільки ця галузь постійно змінюється під впливом суспільних трансформацій, технологічного розвитку та вимог міжнародних стандартів. Їхня значущість зумовлена низкою чинників.

По-перше, сучасна пенітенціарна політика поступово відходить від суто карального підходу, натомість акцентуючи увагу на ресоціалізації засуджених та гуманізації умов їх утримання. Це потребує наукового обґрунтування нових методів роботи із засудженими, спрямованих на їх успішне повернення до суспільства. Наукові дослідження в цій сфері сприяють розробленню ефективних програм, що знижують рівень рецидивізму та забезпечують дотримання принципу гідності людини.

По-друге, цифровізація та використання новітніх технологій, таких як електронний моніторинг, біометрія та системи електронного документообігу, створюють нові можливості й виклики. Наукові дослідження необхідні для оцінки їх ефективності, забезпечення кібербезпеки та захисту персональних даних засуджених.

По-третє, в умовах війни, як це нині відбувається в Україні, виникають унікальні виклики для пенітенціарної системи. Це охоплює питання евакуації засуджених, забезпечення їх безпеки, а також організацію утримання військовополонених. Дослідження у цьому напрямі є вкрай важливими для розроблення нових механізмів, які відповідатимуть нормам міжнародного права та гарантуватимуть захист прав усіх осіб, що перебувають під вартою.

По-четверте, Україна, прагнучи наблизити національне законодавство й практику до європейських стандартів, має адаптувати пенітенціарну систему до вимог ЄКПЛ та враховувати прецедентну практику ЄСПЛ.

По-п'яте, ефективність реформ значною мірою залежить від професійної

¹⁵⁹ URL: https://enlargement.ec.europa.eu/ukraine-report-2025_en (дата звернення: 18.09.2025).

підготовки пенітенціарного персоналу. Сучасні дослідження зосереджуються на розробленні нових освітніх програм, здатних підготувати фахівців до роботи в умовах трансформації системи, забезпечивши їх необхідними знаннями та навичками, зокрема щодо використання сучасних технологій і роботи з особами зі складними психологічними особливостями.

Серед основних наукових напрямів у сфері забезпечення дотримання прав людини при виконанні покарань маємо виділити: гуманізацію та реформування пенітенціарної системи; міжнародно-правові стандарти; соціальну реабілітацію та ресоціалізацію; запобігання тортурам та жорсткому поводженню; забезпечення прав вразливих груп тощо.

Вітчизняні науковці активно досліджують гуманізацію та реформування пенітенціарної системи, зосереджуючись на кількох ключових напрямках. Їхні роботи підкреслюють важливість адаптації міжнародного досвіду для покращення національної системи покарань. Так, серед наукових досліджень, присвячених гуманізації та реформуванню пенітенціарної системи, варто виокремити праці В. Ф. Пузирного та І. В. Боднара. У своїх публікаціях вони аналізують найкращі практики англосаксонської, скандинавської, континентальної та американської моделей пробації, які сприяють реабілітації правопорушників, зниженню рівня рецидиву та їхній успішній інтеграції у суспільство. Автори детально описують ключові компоненти цих моделей, зокрема: нагляд, соціальну підтримку, освітні та тренінгові програми, застосування цифрових технологій. Учені досліджують можливості адаптації основних принципів згаданих систем пробації до українських умов, приділяючи увагу таким аспектам, як ресоціалізація та реабілітація, індивідуальний підхід, діяльність мультидисциплінарних команд і реалізація ними пробаційних програм. Окремо наголошують на нормативно-правових передумовах, потенційних викликах та ризиках інтеграції цих підходів у національну систему органів пробації¹⁶⁰.

І. Яковець, В. Пивоваров і В. Ворожбіт-Горбатюк на основі міждисциплінарного підходу розкривають основні терміни та зміст права на освіту, презентують аналіз емпіричних даних щодо освітніх потреб засуджених в установах виконання покарань, а також у контексті євроінтеграції узагальнюють практику дотримання міжнародних стандартів і рішень Європейського суду з прав людини в реалізації права на освіту засуджених осіб¹⁶¹.

В. О. Пироговська, О. А. Мірошніченко та В. П. Литовченко у своєму

¹⁶⁰ Пузирний В. Ф., Боднар І. В. Запровадження закордонного досвіду у діяльності органів пробації в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. С. 555–559. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/08/95.pdf> (дата звернення: 28.01.2025).

¹⁶¹ Право засуджених на освіту в установах виконання покарань: виклики, рішення, перспективи : монографія / Ірина Яковець, Володимир Пивоваров, Вікторія Ворожбіт-Горбатюк ; [наук. ред. В. В. Пивоваров] ; Нац. акад. правов. наук України, НДІ вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, Відділ дослідження проблем кримін.-виконав. права. Харків : Право, 2023. 110 с. DOI: <https://doi.org/10.31359/9789669986801>

дослідженні визначають, що деякі потенційні правові нововведення у сфері забезпечення справедливості покарань можуть містити впровадження методів відновного правосуддя, застосування альтернативних методів винесення покарання, використання технологій для спостереження за злочинцями та керування ними, а також покращення програм реабілітації для ув'язнених. Ці інновації сприятимуть підвищенню ефективності й справедливості системи кримінального правосуддя, яка займається покаранням і скороченням рецидивів. Автори доводять, що доступність судової сфери під час розробки більш суворих законів у кримінальній сфері має вирішальне значення для справедливості покарання. Забезпечення доступності та відкритості судової системи підвищує довіру громадян до правосуддя, запобігає корупції, дає право на справедливий вирок та можливість оскарження. Дотримання прав людини в системі кримінального судочинства відіграє ключову роль у забезпеченні законності покарання. Крім того, вчені зазначають, що зміни в пенітенціарній системі мають на меті посилити реабілітацію, зменшити рецидивну злочинність та забезпечити справедливе й пропорційне покарання злочинців. Деякі стратегії реформування пенітенціарної системи включають впровадження альтернативних варіантів покарання, сприяння відновному правосуддю, покращення умов ув'язнених, надання освіти та працевлаштування ув'язненим, а також посилення підтримки повернення до суспільства після звільнення. Ці реформи спрямовані на сприяння формуванню більш справедливої та ефективною системи правосуддя, яка зосереджена на підтримці та безпеці громади¹⁶².

С. В. Романцова під час проведення теоретико-правового дослідження досвіду країн Європейського Союзу щодо захисту прав і свобод громадян в пенітенціарних установах, аналізуючи міжнародні стандарти поведінки та тримання засуджених, визначає питання, пов'язані із захистом прав осіб, шляхів упровадження у національне законодавство норм міжнародно-правових актів, які закріплюють права та свободи людини. Автор аналізує та критично оцінює міжнародні стандарти: Мінімальні стандартні правила поведінки з в'язнями, Європейські пенітенціарні правила, Токійські правила, практику Європейського Союзу у сфері, що досліджується, та розглядає (коментує) чинні стандарти обмежень прав ув'язнених у Франції, Великій Британії, Німеччині, Іспанії, Італії. Крім того, описує процес і проблеми втілення стандартів обмежень прав, укладених у нормативно-правових актах України, та впровадження досвіду країн Європейського Союзу й зазначає, що пріоритетами у сфері виконання покарань відповідно до Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року є: забезпечення прав людини, дотримання Мінімальних стандартних правил щодо поведінки та тримання засуджених осіб, підвищення ефективності

¹⁶² Пироговська В. О., Мірошніченко О. А., Литовченко В. П. Стратегії посилення законодавства у сфері кримінально-виконавчого права для забезпечення справедливості покарань. *Академічні візії*. 2024. Вип. 34/2024. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13312929>.

діяльності органів кримінально-виконавчої системи¹⁶³. Та можна стверджувати, що це лише початок у роботі щодо дотримання правил при поводженні й триманні засуджених осіб, надалі ці заходи мають стати нормою, продовжувати діяти та розвиватися відповідно до змін у світі.

О. О. Хорватова та А. П. Степанова аналізують пенітенціарну систему України, її основні завдання, а також розглядають деякі особливості створення та діяльності пенітенціарних установ США та Норвегії, напрями запозичення позитивного досвіду яких можуть вплинути на процес функціонування кримінально-виконавчої служби України¹⁶⁴.

К. А. Новікова у своєму монографічному дослідженні, присвяченому питанням обмеження особистої свободи особи при застосуванні до неї покарання та деяких інших суміжних заходів кримінально-правового характеру, комплексно досліджує широке коло теоретичних, законотворчих і правозастосовних питань, пов'язаних із виробленням та обґрунтуванням оптимальної моделі цього виду покарання, його закріпленням у кримінальному законодавстві України та перспективами використання в кримінально-правовому регулюванні¹⁶⁵.

О. В. Ільїна досліджує основні чинники, що формують кримінально-виконавчу політику України, на підставі яких доводить, що сучасна кримінально-виконавча політика України спрямована на досягнення трьох основних цілей: виправлення засуджених, профілактика злочинності, соціальна адаптація та реабілітація осіб, які відбувають чи відбули покарання, передбачене нормами Кримінального кодексу України. Учена розкриває особливості застосування правового інституту «пробація» та обґрунтовує позицію про те, що в процесі впровадження інституту пробації в національну правову систему важливу роль повинні відігравати органи державної влади, національні та міжнародні благодійні та громадські організації, правоохоронні й судові органи, науковці, практики та громадськість. Аналіз порядку застосування пробації засвідчив необхідність подальшого нормативного вдосконалення реалізації його організаційно-правових засад¹⁶⁶.

О. О. Шкута визначає, що пробація в Україні створюється та розвивається на основі кращого міжнародного й зарубіжного досвіду. Наразі в Україні реалізуються міжнародні проєкти у сфері пробації (PRAVO-Justice, «NORLAU Проєкт пробації», EDGE, MATPA, SERVING LIFE, UNODC).

¹⁶³ Романцова С. В. Досвід країн європейського союзу щодо захисту прав і свобод громадян у пенітенціарних установах. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 4. 2023. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.62>

¹⁶⁴ Хорватова О. О., Степанова А. П. Міжнародно-правовий аналіз пенітенціарних систем світу: позитивний досвід для України. *Часопис Київського університету права*. 2022. № 2–4. С. 186–189.

¹⁶⁵ Новікова К. А. Обмеження свободи як вид покарання : монографія / наук. ред. Ю. А. Пономаренко. Харків : Право, 2019. 288 с.

¹⁶⁶ Ільїна О. В. Напрямки реалізації кримінально-виконавчої політики у запобіганні злочинності в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 5. С. 182–188.

Автор зауважує, що Державною установою «Центр пробації» укладено меморандуми про багатостороннє співробітництво з органами пробації зарубіжних країн (з Директоратом Виправної служби Норвегії та Державною службою пробації Латвії; з Директоратом Виправної служби Норвегії та Директоратом національної пробації Міністерства юстиції Румунії). Учений підсумовує, що міжнародна співпраця у сфері пробації спрямована на подолання низки проблем, які існують у системі пробації України, забезпечення відповідності міжнародним стандартам, упровадження позитивного зарубіжного досвіду, а також удосконалення законодавства, методології та інструментарію. Вона покликана сприяти ефективній ресоціалізації, реабілітації та виправленню засуджених після відбуття ними покарання у вигляді позбавлення волі, а також забезпеченню належної реалізації покарань, не пов'язаних із позбавленням волі¹⁶⁷.

У монографічному дослідженні, у якому надається аналіз створення та розвитку інституту пробації в Україні за десятиліття, а саме вивчення історії становлення пробації як ефективного інструменту правосуддя, нормативно-правової бази, професійного розвитку працівників органу пробації та модель удосконалення професійної компетентності, учені досліджують психологічні підходи до роботи органів пробації, зокрема методи та інструменти, які сприяють ресоціалізації осіб, що відбувають покарання у виді пробаційного нагляду. Особливу увагу приділено ролі міжнародного досвіду функціонування системи пробації, аналізу ефективних практик інших країн, можливій їх адаптації до національного контексту¹⁶⁸.

Отже, українська наукова спільнота здійснює ґрунтовні дослідження у сфері гуманізації та реформування пенітенціарної системи, результати яких доцільно імплементувати у відповідні нормативно-правові акти. Це сприятиме впровадженню інноваційних технологій та формуванню нової, більш ефективної й гуманної кримінально-виконавчої політики України, що відповідатиме європейським стандартам.

Серед учених, роботи яких пов'язані з дослідженням міжнародно-правових стандартів, виокремимо таких.

О. С. Почанська у своїх публікаціях визначає зміст поняття міжнародно-правових стандартів у галузі прав людини, аналізує основні сучасні наукові підходи до визначення специфічних особливостей міжнародних стандартів поведіння із засудженими та виділяє головні функції сучасних міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення прав громадян, засуджених до

¹⁶⁷ Шкута О. О. Інституційна роль пробації в механізмі застосування кримінально-правового інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 11/2023. С. 730–733.

¹⁶⁸ Пробація: 10 років змін та досягнень : колективна монографія / В. О. Аніщенко, І. Г. Богатирьов, І. Б. Волеваха та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. С. К. Гречанюка. Чернівці : Пенітенціарна академія України, 2025. 272 с.

У своєму дисертаційному дослідженні А. І. Іваньков вивчає історико-правові аспекти виникнення та розвитку міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення захисту прав осіб, засуджених до позбавлення волі; розкриває поняття, зміст та призначення міжнародно-правових стандартів Організації Об'єднаних Націй та Ради Європи у зазначеній сфері; формулює загальні принципи класифікації міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення захисту прав осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, й визначає критерії їх класифікації. Учений досліджує відображення у кримінально-виконавчому законодавстві України вимог і рекомендацій міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі, а також надає пропозиції з удосконалення кримінально-виконавчого законодавства України, галузевих нормативно-правових актів у цій сфері¹⁷⁰.

В. В. Музика здійснює порівняльний аналіз кримінальної відповідальності неповнолітніх у Федеративній Республіці Німеччині, Королівстві Бельгія, Португальській Республіці й Королівстві Нідерландів та визначає спільні й відмінні риси в системі кримінальної відповідальності неповнолітніх у цих державах¹⁷¹.

Л. Шумна, К. Денисенко, В. Олійник, А. Сікун висвітлюють вирішення питання щодо того, чи є праця правом або все ж таки обов'язком засуджених. Вони зазначають, що у 2014 році були зроблені перші рішучі кроки в напрямі зміни праці засуджених з обов'язку на право. На цей час стаття 118 КВК України викладена так, що сміливо можна стверджувати, що праця засуджених є як їх правом, так і їх обов'язком. Взагалі автори поділяють працю засуджених на 3 види: 1. Оплачувана праця як конституційне право засудженого. 2. Обов'язкова праця засуджених, які мають заборгованість за виконавчими документами до погашення такої заборгованості. 3. Праця для благоустрою¹⁷².

Д. В. Колодчин охарактеризовує міжнародні правові механізми впливу на злочинність у пенітенціарній сфері зарубіжних країн через призму таких складових: 1) міжнародні стандарти поведіння із засудженими та

¹⁶⁹ Почанська О. С. Поняття, зміст та основні функції сучасних міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 3(13). С. 98–105; Почанська О. С. Міжнародно-правові стандарти у сфері забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі: поняття, особливості, функції. *Revista științifică internațională «supremația dreptului»*. 2018. № 2. С. 185–190.

¹⁷⁰ Іваньков А. І. Міжнародно-правові стандарти у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. 16 с.

¹⁷¹ Музика В. В. Міжнародно-правова основа виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх. *Юридичний бюлетень*. Вип. 15. 2020. С. 122–129.

¹⁷² Шумна Л., Денисенко К., Олійник В., Сікун А. Праця засуджених як право чи обов'язок в контексті міжнародного та національного законодавства. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2019. С. 118–122.

ув'язненими (міжнародні пенітенціарні стандарти); 2) прецедентна практика (рішення) ЄСПЛ; 3) моніторингова діяльність (втїлена в моніторингові звіти) ЄКЗК. Перша група механізму закладає правові передумови й гарантії дотримання прав засуджених і запобігання правопорушенням (у тому числі кримінальним) у пенітенціарній сфері та, по суті, утворює матеріальний сегмент. Друга й третя групи виступають процесуальними механізмами втілення відповідних стандартів на практиці, у тому числі шляхом вжиття низки ресторативних (спрямованих на захист і відновлення порушених прав) заходів. Отже, як ЄКЗК у своїх звітах, так і ЄСПЛ у своїх рішеннях звертають увагу на низку проблем функціонування місць несвободи, з'ясування і вплив на які відіграють роль дієвого антикриміногенного чинника в контексті вироблення ефективних механізмів впливу на злочинність у пенітенціарній сфері зарубіжних країн. Ураховуючи предметну сферу пенітенціарної кримінології, власне пенітенціарна система може продукувати низку інституційних проблем, що детермінують досліджуваний вид злочинності. Як випливає з проведеного аналізу, більшість зафіксованих порушень і відповідних криміногенних факторів стосуються матеріально-побутової, медико-санітарної та режимної сфер і пов'язані з такими супутніми чинниками, як: а) недостатнє фінансування системи виконання покарань; б) низький рівень професійної підготовки окремих представників пенітенціарного персоналу; в) зловживання повноваженнями або неправомірні дії з боку співробітників пенітенціарної системи¹⁷³.

М. С. Міщук та С. О. Белікова здійснюють теоретико-правовий аналіз міжнародних стандартів поводження й тримання засуджених та визначають питання, пов'язані із захистом прав таких осіб, шляхів упровадження у національне законодавство норм міжнародно-правових актів, які закріплюють права і свободи людини. Вченими зосереджується увага на мінімальних стандартах поводження з в'язнями, Європейських пенітенціарних правилах, Токійських та Пекінських правилах, оскільки одним із напрямів міжнародної правозастосовної діяльності є розробка та прийняття міжнародно-правових актів, що суттєво впливають на систему органів виконання кримінальних покарань. Основним критерієм для запровадження в дію цих міжнародно-правових актів стало дотримання прав людини у контексті щодо поводження із засудженими особами в органах та кримінально-виконавчих установах. У зв'язку з цим перед кримінально-виконавчою системою постало питання щодо забезпечення її ефективності шляхом спрямування діяльності у руслі відповідності міжнародним стандартам і правилам. Автори публікації визначають класифікацію міжнародно-правових стандартів та зосереджують увагу на стандартах загального характеру і стандартах спеціального характеру. Аналіз цих стандартних правил свідчить, що вони мають на меті запропонувати свої рекомендації щодо створення в країнах мінімальних загально визнаних гуманних умов поводження та тримання позбавлених волі

¹⁷³ Колодчин Д. В. Роль міжнародно-правових стандартів у запобіганні злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн. *Правова позиція*. 2023. № 4 (41). С. 140–144.

осіб, щоб забезпечити повагу до людської гідності й усебічного дотримання прав людини на всіх етапах кримінального судочинства. Водночас, окреслено проблеми та системні порушення прав людини у місцях несвободи, які зазначені у щорічній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини й громадянина в Україні за 2019 рік. Сьогодні пріоритетами у сфері виконання покарань мають стати: забезпечення прав людини, дотримання Мінімальних стандартних правил щодо поводження і тримання засуджених осіб, підвищення ефективності діяльності органів кримінально-виконавчої спрямованості¹⁷⁴.

С. Ф. Денисов, Д. Є. Заїка аналізують міжнародні стандарти поводження із засудженими, які регулюють питання виправлення і ресоціалізації, та групуєть їх за спільними ознаками. Так, міжнародні нормативно-правові акти містять положення, що стосуються виправлення та ресоціалізації засуджених, проте вони не систематизовані й зустрічаються в різних за юридичною силою та часом прийняття документах. Для їх виокремленого дослідження вказані стандарти, мають бути належним чином окреслені та структуровані. Найбільш вдалою класифікацією щодо положень, які регулюють виправлення та ресоціалізацію засуджених є оновлена модель розподілу за двома основними критеріями: загальні (спільні для всіх норми й правила) та спеціальні (норми й правила, що стосуються окремих категорій засуджених). Так, до загальних належать: заборона застосування тортур або інших жорстоких, нелюдських, таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання; заборона примусової чи обов'язкової праці; гуманне поводження і повага до гідності; депеналізація та декриміналізація покарань, зменшення кількості осіб, які потрапляють у місця позбавлення волі шляхом пріоритетного застосування заходів пробації; розробка індивідуальних комплексних програм з виправлення та ресоціалізації засуджених, що передбачають освітню та професійну підготовку, роботу або будь-яку іншу допомогу, необхідну для успішної реінтеграції.

Міжнародні стандарти, що належать до категорії спеціальних, доцільно розділити на 4 основні групи: 1) необхідно застосовувати заходи, альтернативні позбавленню волі, заохочувати встановлення вільних контактів з жителями місцевої громади; проводити співбесіди з метою підготовки психологічного і соціального звіту, раннє умовне звільнення з виправної установи. 2) щодо жінок необхідно застосовувати заходи захисту їх прав, особливо вагітних жінок чи матерів годувальниць; приділяти підвищену увагу здоров'ю; розробляти та впроваджувати методи класифікації з урахуванням особливих потреб і обставин жінок-ув'язнених, обумовлених гендерними факторами. 3) щодо працівників установ виконання покарань необхідно забезпечити захист засуджених від зловживання під час застосування заходів наведення порядку в пенітенціарних установах; повну охорону здоров'я та

¹⁷⁴ Міщук М. С., Белікова С. О. Теоретико-правовий аналіз міжнародних стандартів поводження й тримання засуджених. *Legal Bulletin*. 2020. Iss. 1. Pp. 106–114.

можливість надання медичної допомоги у разі потреби; сприяти реабілітаційному середовищу у виправних закладах, розвитку міжвідомчої координації. 4) щодо осіб, засуджених до альтернативних ув'язненню видів покарання, необхідним є їх активне залучення до обрання шляхів і методів власного виправлення; обговорення виду робіт, який вони можуть виконувати; активна участь в оцінці можливості скоєння нового злочину; запровадження електронного моніторингу; створення умов, які дають можливість займатися корисною оплачуваною працею¹⁷⁵.

В інших публікаціях аналізуються умови тримання осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, які вироблені практикою ЄСПЛ та закріплені в українському законодавстві, шлях їх формування та механізм дії. Авторами підкреслюється, що дослідження цих умов є вкрай важливим, оскільки позбавлення волі є найбільш тяжким видом покарання, який призводить до обмеження великої кількості конституційних прав особи, засудженої до цього виду покарання. На основі практики ЄСПЛ авторами вироблено та запропоновано класифікацію умов тримання: 1) житлові – площа, де утримується засуджений, має бути достатньою для гідного та комфортного проживання, усамітнення; 2) санітарно-гігієнічні – приміщення, де тримається особа, має бути забезпечено туалетом, достатньо освітлено та опалено; 3) соціальні – забезпечення цих умов передбачає створення програм соціальної реабілітації в місцях позбавлення волі, які обов'язково містять заходи щодо побачення з родичами, прогулянки на свіжому повітрі та інші контакти із зовнішнім світом. Окрім цього, авторами акцентовано увагу на вимогу щодо недопустимості катування та принизливого поведження з цією категорією осіб. Наведено статті ЄКПЛ, які найчастіше порушуються стосовно засуджених. Особливу увагу приділено концепції «право на надію», яка нещодавно знайшла своє закріплення в Україні. Детально проаналізовано рішення ЄСПЛ «Петухов проти України» № 2 (Petukhov v. Ukraine № 2), у якому Суд закликав Україну змінити процедуру дострокового звільнення від ДПВ. Виходячи з цього та інших рішень ЄСПЛ, встановлено основні характеристики цієї концепції, її сутність та зроблено висновок, що відбування ДПВ без реально існуючої перспективи звільнення від такого покарання, може кваліфікуватись як порушення статті 3 ЄКПЛ у формі «нелюдського поведження»¹⁷⁶.

І. Семенюк досліджує особливості застосування практики ЄСПЛ щодо обґрунтування відповідних рішень в аспекті положень про звільнення засуджених від покарання. Вказано чинники, що створюють перешкоди ефективності впливу практики ЄСПЛ на здійснення національного

¹⁷⁵ Денисов С. Ф., Заїка Д. Є. Міжнародно-правові стандарти щодо виправлення та ресоціалізації засуджених. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2021 / № 1(15). С. 49-66.

¹⁷⁶ Овдiєнко М. С., Сорокіна А. А., Романов М. В. Тримання осіб, засуджених до довічного позбавлення волі: практика ЄСПЛ та українське законодавство. *International Scientific Journal «Internauka»*. Series: «Juridical Sciences». DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2021-5>

правосуддя. Визначено, що дотримання норм Конвенції про захист прав і основоположних свобод суб'єктами здійснення правосуддя апіорі неможливе без урахування існуючої практики Європейського Суду з прав людини¹⁷⁷.

Л. Олефір розглядає міжнародні стандарти захисту прав засуджених та ув'язнених. Визначає, що міжнародні стандарти захисту прав засуджених та ув'язнених – це сукупність норм і принципів, встановлених міжнародними організаціями, які визначають мінімальні вимоги до поводження з особами, що перебувають у місцях несвободи, які повинні бути дотримані в країнах-учасницях відповідних міжнародних договорів для забезпечення належного рівня захисту їх прав. Вчений зауважує, що стандарти міжнародного механізму захисту прав засуджених та ув'язнених встановлюють конкретні критерії та норми, які повинні бути дотримані в різних країнах для забезпечення належного рівня захисту прав людей, які перебувають в місцях несвободи. Підкреслено, що залежно від класифікації та виду стандартів вони мають універсальний, регіональний, обов'язковий, рекомендаційний, загальний та спеціалізований характер, застосовуються до різних категорій засуджених та ув'язнених. Ученим обґрунтовано, що завдяки впровадженню міжнародних стандартів захисту прав ув'язнених до законодавства України та практику пенітенціарної діяльності відмічається низка позитивних змін у цій сфері: впроваджено ряд реформ, спрямованих на гуманізацію системи виконання покарань, включаючи зменшення чисельності засуджених та ув'язнених шляхом впровадження альтернативних видів покарання, таких як пробація; державні органи здійснюють моніторинг дотримання прав засуджених та ув'язнених, у тому числі шляхом співпраці з міжнародними організаціями, такими як Комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню Ради Європи; у пенітенціарних установах було покращено умови проживання засуджених та ув'язнених; упроваджуються програми освіти та професійного навчання, що допомагає засудженим та ув'язненим здобувати нові навички та готуватися до реінтеграції в суспільство після звільнення; розвивається співпраця пенітенціарної системи з неурядовими організаціями шляхом реалізації спільних проєктів, моніторингу, правової допомоги та адвокації та ін¹⁷⁸.

І. Богатирьов розкриває роль міжнародних правових актів у механізмі правового забезпечення функціонування Державної кримінально-виконавчої служби України. Учений зазначає, що ця проблема потребує свого вирішення як на теоретичному, так і практичному рівні та доводить, що вивчення ролі міжнародних правових актів у механізмі правового забезпечення

¹⁷⁷ Семенюк І. Досвід Європейського Суду з прав людини щодо обґрунтування відповідних рішень в аспекті положень про звільнення засуджених від покарання. *Часопис Київського університету права*. 2020. 1(3). С. 309–312. URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/view/519> (дата звернення: 11.08.2025).

¹⁷⁸ Олефір Л. Міжнародні стандарти захисту прав засуджених та ув'язнених. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 4. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.04.92>

функціонування Державної кримінально-виконавчої служби України ґрунтується нами на таких підставах: по-перше, чинні міжнародні правові акти, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України; по-друге, завдяки цим міжнародним правовим актам Державна кримінально-виконавча служба України забезпечує вироблений роками гуманний і схвалений міжнародною спільнотою механізм правового впливу на засуджених в місцях несвободи з метою їх виправлення й ресоціалізації; по-третє, міжнародні правові акти – це своєрідні орієнтири трансформації кримінально-виконавчої системи у пенітенціарну систему нового зразка. Завдяки міжнародним правовим актам правове забезпечення функціонування Державної кримінально-виконавчої служби України набуло нового змісту за напрямом формулювання оптимального механізму застосування прогресивної системи виконання покарання та дозволило обґрунтувати значення блоку праць інноваційного характеру, підготовлених науковою школою «Інтелект». Відзначено, що в умовах сучасного переосмислення ролі міжнародних правових актів у механізмі правового забезпечення функціонування Державної кримінально-виконавчої служби України відбулася нагальна необхідність проведення відповідного наукового пошуку з вирішенням конкретних наукових завдань, що є незаперечною і конче важливою науковою справою. Зважаючи на сучасні трансформаційні процеси, зазначено, що саме міжнародні правові акти відіграють важливу роль у механізмі правового забезпечення функціонування Державної кримінально-виконавчої служби України і можуть бути правовим фундаментом у вирішенні питання про трансформацію кримінально-виконавчої системи України в пенітенціарну систему нового європейського типу¹⁷⁹.

Українські вчені глибоко досліджують міжнародно-правові стандарти у сфері виконання покарань, підкреслюючи їх ключове значення для реформування національної пенітенціарної системи. Ці дослідження охоплюють широкий спектр проблем, від теоретичного аналізу до конкретних практичних рекомендацій.

О. В. Таволжанський у монографічному дослідженні розглянув теоретичні й практичні питання організації соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі. Учений здійснив огляд сучасного стану наукової розробки теорії та практики організації соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі; розглянув поняття та основні ознаки соціально-виховної роботи, розкрив її мету та завдання; здійснив аналіз міжнародних стандартів та зарубіжної практики проведення соціально-виховної роботи із засудженими та подібних видів діяльності з метою впровадження в Україні позитивного досвіду; окреслив шляхи вдосконалення соціально-виховної роботи та сформулював на підставі проведеного

¹⁷⁹ Богатирьов І. Роль міжнародних правових актів у механізмі правового забезпечення функціонування державної кримінально-виконавчої служби України. *Закон і кордон*. 2023. Т. 2 № 2. С. 4–22.

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ ШЛЯХОМ ФОРМУВАННЯ НОВІТНЬОГО НАУКОВОГО НАПРЯМУ У СФЕРІ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ : монографія / Колектив авторів наукового пошуку пропозиції з удосконалення кримінального і кримінально-виконавчого законодавства¹⁸⁰.

І. В. Озерський здійснив психологічний моніторинг організації соціально-виховних заходів із засудженими до позбавлення волі в установах виконання покарань та розглянув специфіку роботи психологів таких установ з в'язнями у напрямі її оптимізації. Загальний статус (правоздатність) засудженого не залежить від кваліфікації вчиненого ним злочину та його перебування в місцях неволі. Визначено, що неперсоніфікованою якістю (властивістю) засудженого є його загальний правовий статус «засуджений», а не суб'єктивна здібність, поведінка, особисті погляди чи становище в суспільстві. Важливим етапом для кожного засудженого є його ресоціалізація, а саме процес свідомого повернення його до нормального життя, адаптація до суспільства. Соціально-виховна робота в установах виконання покарань, фактично ґрунтується на створенні дієвих механізмів виправлення й ресоціалізації засуджених. Процес психокорекції та ресоціалізації засудженого – це нове пристосування особистості до соціального середовища, прийняття норм, законів, традицій, звичаїв, що були знівельовані або спотворені умовами перебування в місцях позбавлення волі. Відтак від цього етапу залежатиме подальша доля особи, а саме те, чи вчинятиме вона правопорушення, чи, навпаки, намагатиметься поліпшити своє соціальне становище. Процес ресоціалізації містить і зміни в особистості засудженого, і зміни в його свідомості, формуванні установки на законслухняне життя. І тут важливу роль відіграють саме процеси психокорекції (зادля усунення недоліків у розвитку особистості засудженого). У цьому разі засуджений психологічно повинен бути готовим, вмотивованим змінити свій спосіб життя. У контексті представленої праці висловлено авторську позицію щодо неоднорідності об'єкта та предмета пенітенціарної психології як окремої підгалузі юридичної психології. Ця галузь психології вивчає психологічні факти, закономірності та глибинні механізми поведінки засуджених у виправних установах, формування соціально-психологічної моделі перевиховання ув'язнених та зміни їх негативних соціальних, особистісних установок, а також вироблення ефективних засобів соціально-психологічного впливу, що застосовуються персоналом пенітенціарних установ в процесі виконання різних видів покарання¹⁸¹.

Н. Олексюк охарактеризував особливості перебування засуджених в умовах установи виконання покарань та вказав на те, що на різні аспекти поведінки ув'язнених позитивно впливає зміцнення їх соціально корисних зв'язків. Ученим обґрунтовано, що одним з основних чинників виправлення

¹⁸⁰ Соціально-виховна робота із засудженими до позбавлення волі : монографія / О. В. Таволжанський ; за ред. проф. В. В. Голіни і доц. Л. П. Оніки. Харків : Право, 2015. 192 с.

¹⁸¹ Озерський І. В. Психологія ув'язнених та організація їх ресоціалізації в пенітенціарних установах. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. Серія «ПРАВО». Вип. 85: ч. 3. С. 312–317.

осіб, які скоїли злочин, є соціальна робота з ними – професійна комплексна діяльність з надання соціальної допомоги й підтримки, здійснення соціального захисту засуджених, результатом чого є створення умов для їх позитивного функціонування. Автор публікації зазначає, що соціальна робота в пенітенціарній системі спрямована на формування в засуджених сумлінного ставлення до праці, прагнення до дотримання ними вимог законів, а також закріплення у них законослухняної поведінки як в колонії, так і за її межами. Олексюк Н. виявляє, що зміст соціальної реабілітації в установах виконання покарань визначається особистісними характеристиками засуджених, важкістю скоєних ними злочинів, якістю соціальних зв'язків та можливостями соціального працівника в пенітенціарній системі. На основі аналізу наукових досліджень визначено рівні (низький, середній, високий) соціальної реабілітації засуджених. Схарактеризовано найбільш результативні методи ресоціалізації (вивчення документів, бесіда, спостереження, аналіз медичних даних і динаміки розвитку особистості, незалежні характеристики, переконання, навіювання, регулювання психологічних спілкувань тощо), а також вказано, що ефективними її засобами є: світоглядне, моральне, правове, трудове, духовне, естетичне, фізичне, валеологічне виховання; загальноосвітнє й професійно-технічне навчання; гуманне соціальне середовище; педагогічно доцільне дозвілля; гуманістична діяльність суспільно корисного спрямування; медичне, наркологічне, психіатричне обслуговування. Розкрито зміст роботи соціального працівника з засудженим напередодні закінчення терміну відбування ними покарання¹⁸².

М. Ю. Кутєпов аналізує проблеми, пов'язані з реалізацією конституційного права осіб, засуджених до позбавлення волі, на загальноосвітнє та професійно-технічне навчання. Ученим з'ясовано зміст і сутність навчання засуджених до позбавлення волі в Україні. Під час дослідження автор дійшов висновку, що пенітенціарна система України стала більш відкритою, гуманною й за параметрами наближається до європейських стандартів. Пенітенціарна система сучасної України, створюючи для засуджених-студентів необхідні умови для отримання освіти, розглядає підвищення засудженими освітнього рівня як один з основних критеріїв їх виправлення, соціалізації та реабілітації¹⁸³.

Г. С. Резніченко розглядає поняття «соціалізація» та «ресоціалізація» і важливість їх для суспільства та держави. Доводить, що суспільство занадто упереджено ставиться до осіб, що звільнились із місць позбавлення волі. Світогляд засуджених звичайно змінюється, проте не повністю. Для них так само залишаються важливими відносини з родиною, друзями, близькими, і

¹⁸² Олексюк Н. Соціальна реабілітація як напрям соціальної роботи з засудженими в установах виконання покарань України. *Social Work and Education*. 2019. Vol. 6. No. 1. Рр. 40–50. DOI: 10.25128/2520-6230.19.1.4

¹⁸³ Кутєпов М. Ю. Навчання осіб, засуджених до позбавлення волі, як один із важливих напрямів ресоціалізації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 235–238.

успішність ресоціалізації не востаннє залежить від того, наскільки близькі люди та оточення допоможуть засудженому стати повноправним членом суспільства. Доводить, що не останню роль у подоланні упередженого ставлення до осіб, які звільнились із місць позбавлення волі, повинна відводитися державі, яка шляхом використання медіа має змінювати ставлення суспільства до такої категорії громадян. Важливу роль у процесі ресоціалізації має також і можливість працевлаштуватися після звільнення. На законодавчому рівні закріплено гарантії працевлаштування засуджених шляхом встановлення квот на підприємствах, установах, організаціях для працевлаштування осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі; на співробітників органів пробації покладено обов'язки щодо надання допомоги засудженим до покарання у виді обмеження або позбавлення волі до звільнення з метою трудового та побутового влаштування таких осіб після звільнення, але статистичні відомості доводять, що цих заходів, на жаль, замало. Статистичні відомості доводять, що досить незначним є відсоток осіб, які звільнилися із місць позбавлення волі і змогли працевлаштуватися. Наводяться пропозиції щодо стимулювання роботодавців до забезпечення працевлаштування осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі. Під час відбування покарання, пов'язаного з позбавленням волі, у засудженого є можливість отримати професійно-технічне навчання. Проте напрями професійно-технічного навчання засуджених не завжди відповідають потребам ринку праці. Наводяться пропозиції щодо вдосконалення співпраці керівництва установ виконання покарань із центрами зайнятості населення з метою подолання цієї проблеми¹⁸⁴.

У монографічному дослідженні обґрунтовано необхідність формування оптимальної моделі залучення засуджених до праці (філософські, правові, організаційно-управлінські, господарські, податкові аспекти) як особливої, об'єктивно необхідної системи правових, організаційних та економічних заходів, спрямованих на вирішення проблеми трудової зайнятості. Здійснено комплексне дослідження стану правового регулювання та практики застосування законодавства з питань залучення засуджених до праці і на цій основі сформульовано пропозиції щодо вдосконалення законодавства України¹⁸⁵.

Ю. В. Паскевська у своїй публікації уточнює поняття психічного здоров'я як стану повноцінної психічної діяльності людини, що забезпечує вміння пристосовуватись як до сприятливих, так і несприятливих умов та впливів як здатності саморегуляції та регуляції власної діяльності, координації діяльності згідно з існуючими нормативами, а також функціональної ресурсності. Головними критеріями психічного здоров'я є адаптивність

¹⁸⁴ Резніченко Г. С. Ресоціалізація осіб, звільнених із місць позбавлення волі. *Право та державне управління*. 2019. № 4. С. 118–123.

¹⁸⁵ Формування оптимальної моделі залучення засуджених до праці : монографія / під ред. Ф. П. Шульженка (перша частина), О. В. Кузьменко (друга частина). Київ : ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», 2022. 441 с.

психічної діяльності та поведінки, адекватність віку й властивостям та впливу середовища. Встановлено значущість дослідження умов збереження психічного здоров'я персоналу пенітенціарних установ¹⁸⁶.

М. В. Романов у своїй публікації приділив увагу проведенню розмежування та визначення особливостей діяльності із захисту прав засуджених і зазначив, що захист прав засуджених має значні особливості як в історичних етапах становлення як доктринального положення, так і в загальній структурі суспільних відносин і відносин із захисту прав людини зокрема. Вчений розглянув співвідношення та зв'язок між поняттями захисту прав та їх забезпечення та вказав на те, що захист прав є одним із засобів забезпечення, який перетворює відповідний інститут з декларації на реальні правовідносини, підкреслюючи, що саме можливість захисту створює умови для існування, підтримання та гарантування відповідних правовідносин. Встановив зв'язок між захистом прав засуджених та правовим статусом як базовою категорією, що лежить в основі визначення та розуміння елементів правового статусу і засобів його забезпечення. Здійснив екстраполяцію отриманих визначень на захист прав засуджених як правовий феномен. Водночас зазначив, що розуміння захисту прав засуджених як правового феномену у своїй основі має сукупність цінностей, декларацій, сподівань, очікувань, емоцій, амбіцій тощо. У результаті такого перенесення дійшов висновку, що, незважаючи на наявність норм, інститутів та практики здійснення захисту прав засуджених, натепер захист як правовий феномен не сформувався. Захист залишається правовим інститутом, який лише частково забезпечений належними механізмами не гарантує реалізації прав засудженого і підтримання його статусу в разі участі в інших правовідносинах¹⁸⁷.

Серед наукових досліджень, у яких приділяється увага питанням запобігання тортурам та жорстокому поводженню, П. Гарасим, аналізуючи зміст нормативно-правових актів та практики їх застосування у сфері виконання покарань України, що стосуються запобігання катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими в Україні, з'ясовує роль громадського контролю за процесом виконання – відбування покарань, який породжує та обумовлює вчинення зазначених суспільно небезпечних діянь. Зокрема, встановлює, що, незважаючи на низку ратифікованих нашою державою міжнародно-правових актів і відповідних додаткових протоколів до них та закріплення в Конституції України права кожної особи на повагу її гідності, щорічно засуджені стають жертвами посягань, пов'язаних із тортурами та іншим нелюдським поводженням щодо них як з боку персоналу Державної кримінально-

¹⁸⁶ Паскевська Ю. Психічне здоров'я персоналу пенітенціарних установ як предиктор успішного функціонування у професійному просторі. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 2022. № 1(25). С. 81–88. DOI: <https://doi.org/10.31108/2.2022.1.25.9>

¹⁸⁷ Романов М. В. Захист прав засудженого як правовий феномен. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 334–337.

виконавчої служби України, так й інших осіб, включаючи тих, які поряд з ними відбували визначені судом покарання. Результати вивчення практики та архівних кримінальних проваджень, які були порушені за фактами досліджуваної у цій роботі проблематики, засвідчили, що серед низки детермінант, які її породжують та зумовлюють, особливе місце займають ті, що стосуються прорахунків і недоліків, які мають місце при здійсненні громадського контролю за дотриманням прав засуджених під час виконання відповідних кримінальних покарань. До них, як визначено в ході цього наукового пошуку, можна віднести такі з них, як: низький рівень представників громадських об'єднань з питань методології проведення даного виду соціального моніторингу; формально-юридичне реагування громадськості на виявлені випадки порушення прав осіб, які тримаються у місцях позбавлення або обмеження волі; досить вузький предмет зазначеного виду діяльності, який зведений на законодавчому рівні лише до контролю за дотриманням прав засуджених, залишаючи осторонь інші об'єкти правової охорони, які визначені у законі (законні інтереси і свободи цих суб'єктів, а також стан забезпечення правового статусу персоналу органів і установ виконання покарань, близьких родичів засуджених; ін.). Отже, вчений доводить необхідність удосконалення змісту тих законодавчих актів, які регулюють процедуру здійснення громадського контролю за процесом виконання – відбування покарань¹⁸⁸.

М. С. Пузирьов та І. П. Мельниченко у своїй публікації розглядають кримінально-виконавче законодавство України у сфері забезпечення прав засуджених до довічного позбавлення волі на предмет відповідності стандартам Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (шляхом аналізу висловлених у звіті зауважень і рекомендацій за результатами інспектування установ виконання покарань України у 2012 році). Проведено аналіз висловлених правових позицій науковців щодо впливу Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню на формування кримінально-виконавчого законодавства України у сфері довічного позбавлення волі. Доведено, що зміст внесених змін до Кримінально-виконавчого кодексу України у сфері забезпечення прав і свобод засуджених до довічного позбавлення волі має прогресивний характер, але при цьому потребує подальшого приведення у відповідність до стандартів Ради Європи. Система виконання покарання та зокрема одного з найсуворіших його видів – довічного позбавлення волі – не залишилась поза увагою міжнародних інституцій, відповідальних за дотримання прав людини. Долучившись до європейської спільноти, Україна взяла на себе визначені міжнародними нормами зобов'язання у сфері захисту прав людини, розроблених на регіональному

¹⁸⁸ Гарасим П. Про роль і місце громадського контролю у запобіганні тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими в Україні. *Юридичний вісник*. 2022. № 6. С. 77–83.

рівні Радою Європи. Їхньою особливістю є те, що вони мають надійну підтримку та механізм забезпечення їх дотримання, головними з яких є Європейський суд із прав людини та Європейський комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. У зв'язку з вищезазначеним можна стверджувати, що висловлені за результатами інспектування Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню зауваження та рекомендації стосовно забезпечення порядку та умов відбування довічного позбавлення волі поступово впроваджуються у кримінально-виконавче законодавство України і використовуються в практичній діяльності. Здійснення моніторингу порядку й умов виконання та відбування ДПВ з боку міжнародних інституцій є необхідним напрямом, який стимулює до приведення у відповідність з міжнародними нормами зазначеного покарання¹⁸⁹. Отже, дослідження українських вчених демонструють, що міжнародні стандарти є не лише теоретичними нормами, а й ключовими інструментами для трансформації національної пенітенціарної системи. Їхні роботи забезпечують наукове обґрунтування для впровадження ефективних, гуманних і прозорих механізмів, які відповідають світовим стандартам і враховують специфіку українських реалій.

Українські вчені активно досліджують проблеми забезпечення прав вразливих груп у пенітенціарній системі, таких як неповнолітні та жінки (особливо вагітні та з дітьми). Ці дослідження спрямовані на гуманізацію покарань, адаптацію законодавства та покращення умов утримання. Звернемо увагу на публікацію С. В. Царюка, який наголошує на особливостях виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі стосовно засуджених неповнолітніх як однієї з уразливих категорій засуджених, правовий статус яких потребує пильної уваги з боку як законотворця, так і правозастосувача¹⁹⁰. Також публікацію В. Я. Конопельського та Г. С. Резніченко, які, досліджуючи етапи становлення кримінально-правової норми, що передбачає звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років, та проблеми застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років, доводять, що підлягають перегляду види покарань, при призначенні яких вагітні жінки або жінки, які мають дітей віком до семи років, можуть бути звільнені від відбування покарання з випробуванням. Передбачення серед цих видів покарань покарання у виді обмеження волі є неприпустимим, оскільки суперечить положенням частини третьої статті 61

¹⁸⁹ Пузирьов М. С., Мельниченко І. П. Відповідність кримінально-виконавчого законодавства України у сфері довічного позбавлення волі зі стандартами комітету ради Європи з питань запобігання катуванням. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. Спецвип., т. 2. С. 112–116.

¹⁹⁰ Царюк С. В. Особливості виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі стосовно засуджених неповнолітніх. *Право і суспільство*. 2021. № 4. С. 189–195.

Кримінального кодексу України «Обмеження волі». Вирішення правової колізії вбачається у внесенні змін до кримінального законодавства України. У результаті дослідження кримінально-правових підстав застосування звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають малолітніх дітей, передбачених статтями 79 і 83 КК України, доводиться необхідність приведення у відповідність умов звільнення, які передбачені статтею 79 КК України до умов, передбачених статтею 83 КК України. У такий спосіб буде досягнута справедливність під час застосування такого виду звільнення від відбування покарання з випробуванням. Автори доводять також необхідність внесення змін до переліку обов'язків, які покладаються на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням, які будуть передбачати обов'язок вагітної жінки або жінки, яка має дитину віком до семи років, створювати умови для догляду та виховання дитини, як такий що буде свідчити про піклування звільненої жінки про свою дитину та серед іншого підтверджувати виправлення засудженої. Оскільки на теперішній час такий обов'язок на звільнених від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок або жінок, які мають дитину віком до семи років, не покладається¹⁹¹.

В. О. Меркулова, розглядаючи окремі аспекти національно-правових підходів щодо гендерної експертизи кримінального законодавства, встановлює, що природні властивості жінки у чинній кримінальній політиці та законодавстві розглядаються переважно з погляду співвідношення особливостей реалізації всіх форм кримінальної відповідальності (видів покарання), призначення та звільнення від покарання та його відбування та психофізичних, емоційних особливостей жінки, яка перебуває в стані вагітності або ж має малолітню дитину. Вчена розглядає за чинним законодавством відмінності у визначенні системи покарання, умов та порядку призначення та виконання конкретного виду покарання, що стосуються переважно вагітних жінок і жінок, які мають малолітніх дітей, та встановлює, що за міжнародно-правовими стандартами та досвідом окремих країн світу зазначеним особливостям не надається належна увага. Крім того, вона не зменшує значення та важливості існування суто вітчизняних специфічних пільгових кримінально-правових інститутів. Є підстави вважати, що в різних правових системах у межах відправлення кримінального правосуддя жінка продовжує займати маргінальне становище, оскільки її особисті властивості та потреби зазвичай не враховуються належним чином. За стандартами, кримінальне правосуддя зорієнтоване переважно на більшу частину засуджених – чоловіків. Актуальним залишається питання гарантованого захисту прав і законних інтересів жінок під час відправлення кримінального правосуддя, тим паче під час виконання та відбування покарання у вигляді

¹⁹¹ Конопельський В. Я., Резніченко Г. С. Деякі проблеми правозастосування звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 436–438.

позбавлення волі¹⁹².

С. Я. Бурда та І. В. Приймак, приділяючи увагу аналізу кримінального та кримінально-виконавчого законодавства, практики його застосування, зокрема, законодавства, яке регламентує порядок виконання покарання у вигляді позбавлення волі неповнолітніх, досліджують особливості утримання в установах відбування покарань неповнолітніх як чоловічої, так і жіночої статі, визначають особливості умов та порядку призначення та відбування покарання у вигляді позбавлення волі стосовно неповнолітніх, надають пропозиції щодо вдосконалення законодавчого регулювання та правозастосування у сфері виконання і відбування покарання у вигляді позбавлення волі щодо засуджених неповнолітніх. У разі здійснення кримінально-виконавчої характеристики засуджених до позбавлення волі неповнолітніх слід приділити увагу тим ознакам, що безпосередньо утворюють їхню особистість. До таких ознак, зокрема, належать соціально-демографічні, кримінально-правові, морально-психологічні. Удосконалення порядку умов виконання та відбування кримінальних покарань засудженими неповнолітніми є необхідним складником для розбудови України як демократичної, правової держави. Чинне кримінальне та кримінально-виконавче законодавство України ґрунтується на тому принциповому положенні, що засуджена особа є не об'єктом виховного впливу, а є суб'єктом кримінально-виконавчих відносин, захист прав, законних інтересів та обов'язків яких має гарантувати кримінальне і кримінально-виконавче законодавство¹⁹³.

О. М. Гумін під час дослідження особливостей забезпечення й реалізації під час воєнного стану в Україні права засуджених неповнолітніх, з'ясовує те, що особливості реалізації прав засуджених неповнолітніх під час воєнного стану в Україні передбачаються загальнодержавними та міжнародними нормативно-правовими актами, в яких акцентовано увагу на дотриманні прав на освіту, безпеку, повагу до людської гідності, на недопущенні дискримінації за будь-якими ознаками та створення умов відбування покарань засудженим з особливими потребами. Наголошується на необхідності дотримання Мінімальних стандартних правил ООН поведіння з в'язнями (Правила Нельсона Мандели). Серед інших положень вчений акцентує увагу на тому, що до засуджених неповнолітніх застосовуються заходи заохочення як спосіб впливу на формування правомірної поведінки: дозвіл на участь у культурно-видовищних та спортивних заходах, що проводяться поза межами виховної колонії, за умови супроводу працівників установи; також допускається можливість виходу за територію колонії у супроводі батьків або інших

¹⁹² Меркулова В. О. Гендерна експертиза кримінального законодавства: окремі аспекти національно-правових підходів. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 2. С. 38–42.

¹⁹³ Бурда С. Я., Приймак І. В. Виконання та відбування покарань у вигляді позбавлення волі неповнолітніми: кримінально-правові та кримінально-виконавчі аспекти. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія «Юридична». 2023. № 1. DOI: <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-1-5>

близьких родичів. За неналежну поведінку застосовуються дисциплінарні стягнення¹⁹⁴. Отже, дослідження українських науковців підкреслюють, що забезпечення прав вразливих груп є критично важливим для розбудови правової держави. Вони аналізують чинне законодавство, виявляють його недоліки та пропонують конкретні зміни, що відповідають міжнародним стандартам. Ця робота сприяє не лише гуманізації пенітенціарної системи, а й забезпеченню справедливості та рівноправності для всіх її суб'єктів, особливо для тих, хто потребує особливого захисту.

І хоча наукових досліджень у сфері забезпечення прав людини при виконанні покарань останнім часом достатньо, проте цей напрям постійно розвивається, адаптуючись до нових викликів. Сучасні напрями відходять від традиційного фокусу на каральній функції та зосереджуються на гуманізації, ефективності та реінтеграції. Так, новими напрямами наукових досліджень у сфері забезпечення прав людини при виконанні покарань можуть стати:

1. Запровадження інноваційних технологій. Цей напрямок зосереджений на використанні сучасних технологій для вдосконалення пенітенціарної системи, зокрема:

використання електронного моніторингу. Замість ув'язнення, до засуджених можуть застосовуватися альтернативні заходи, що контролюються за допомогою GPS-трекерів. Це дозволяє обмежити свободу, не ізолюючи особу від суспільства;

упровадження систем електронного документообігу;

цифровізація адміністративних процесів у пенітенціарних установах – спрощує доступ до інформації, прискорює розгляд скарг та забезпечує прозорість.

2. Засудження, засноване на доказах (Evidence-based sentencing). Цей науковий напрям передбачає використання наукових даних для оцінки ризику повторного вчинення злочину та застосування найбільш ефективних програм для його зниження. Замість виключно карального підходу цей напрям зосереджується на:

оцінці ризиків та потреб (використання структурованих інструментів для оцінки ризику рецидиву, що дозволяє індивідуалізувати покарання та реабілітаційні програми);

програмах втручання (розробка та впровадження науково обґрунтованих програм, спрямованих на корекцію криміногенних чинників).

3. Реінтеграція та соціалізація. Цей напрям зосереджений на поверненні засуджених до повноцінного життя в суспільстві, а не лише на їх ізоляції. Ключовими аспектами можуть бути: партнерство з громадськими організаціями (залучення недержавних організацій до роботи із засудженими та їхніми родинами); підготовка до звільнення (розробка та впровадження

¹⁹⁴ Гумін О. М. Права засуджених неповнолітніх: особливості забезпечення і реалізації під час воєнного стану в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2025. Т. 3 № 89 (2025). DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.3.31>

програм, які готують засуджених до життя на волі, включаючи працевлаштування, навчання та соціальну підтримку); вивчення досвіду інших країн (аналіз успішних практик, наприклад, досвіду Норвегії, яка відома своїми гуманними в'язницями та низьким рівнем рецидивної злочинності).

4. Захист прав вразливих груп. Особлива увага повинна приділятися захисту прав засуджених, які належать до вразливих груп, а саме:

жінок (дослідження психологічних та соціальних потреб жінок у в'язниці, а також впливу ув'язнення на їхніх дітей);

неповнолітніх (розробка спеціальних підходів, які враховують вікові особливості, зосереджуючись на освіті та вихованні);

осіб з інвалідністю та психічними розладами (забезпечення належної медичної та психологічної допомоги, адаптація умов утримання до їхніх потреб).

Зазначені напрями перебувають на етапі розвитку, отже, вчені зосереджують свої дослідження на окремих аспектах, зокрема:

– *теоретичному обґрунтуванні інноваційних підходів у пенітенціарній сфері*. Так, серед сучасних досліджень маємо зазначити публікації:

О. Г. Гончаренка, який розглядає процес формування цілей і стратегії пенітенціарних закладів як важливий елемент ефективного управління системою виконання покарань. Серед інших питань, які піднімаються та розкриваються вченим, наведено характеристику інноваційних закордонних практик і можливості їх реалізації в пенітенціарних установах України. Автор встановлює, що можливості застосування закордонних практик забезпечать інтеграцію інноваційних підходів до ресоціалізації та гуманізації умов утримання ув'язнених, які базуються на використанні сучасних технологій, новітніх методиках психологічної підтримки та індивідуалізації програм виправлення, зокрема: психологічні інновації в роботі із засудженими, індивідуальні програми ресоціалізації, інновації у сфері працевлаштування та економічної адаптації¹⁹⁵. Отже, науковець вивчає інноваційні практики управління пенітенціарними установами. Він наголошує на важливості впровадження іноземного досвіду, включаючи психологічну підтримку, індивідуальні програми ресоціалізації та новітні підходи до працевлаштування засуджених;

Ю. М. Петровської та В. Ф. Пузирного, які досліджують місце професійної підготовки пенітенціарного персоналу під час реформування Державної кримінально-виконавчої служби України. Авторами з'ясовано, що протягом тривалого проміжку часу на території сучасної України існувала проблема неосвіченості пенітенціарного персоналу. З метою забезпечення набуття необхідних знань і умінь пенітенціарним персоналом на території сучасної України постійно здійснювався пошук ефективної моделі його професійної підготовки. Учені визначають основні напрями вдосконалення

¹⁹⁵ Гончаренко О. Г. Сучасні підходи до формування цілей і стратегії діяльності пенітенціарних закладів. *Науковий вісник Сіверщини*. Серія: Освіта. Соціальні та поведінкові науки. 2025. № 1 (14). С. 51–65.

системи підготовки пенітенціарного персоналу України¹⁹⁶. Отже, вчені досліджують професійну підготовку персоналу, акцентуючи увагу на необхідності створення ефективної моделі навчання для підвищення кваліфікації працівників;

В. Аніщенко наголошує на тому, що сучасні підходи до формування професійних компетентностей, у тому числі й інформаційно-комунікативних, офіцерів Державної кримінально-виконавчої служби в умовах ступеневої освіти повинні базуватися на нових формах і методах отримання знань, умінь і навичок протягом навчання у закладі вищої освіти. Одним зі шляхів набуття інформаційно-комунікативної компетентності є здобуття знань, умінь та навичок за допомогою інтегративних навчальних занять. Авторкою подано приклади поєднання певних навчальних дисциплін, що дають змогу отримати інтегративні знання, на основі яких відпрацьовуються згодом уміння та навички для майбутньої квазіпрофесійної діяльності у пенітенціарній сфері. Також вчена наголошує на обов'язковому застосуванні інформаційних технологій для проведення інтегративних занять та запропоновані певні форми їх проведення, а саме: ділові ігри, кейс-технології, проекти та інші. Напрямом для подальших досліджень є створення інструментарію організації системної дидактико-інтегративної моделі формування професійних компетентностей майбутніх офіцерів-пенітенціаріїв¹⁹⁷. Авторка зосереджується на формуванні інформаційно-комунікативних компетентностей офіцерів, підкреслюючи роль інтегративних занять, кейс-технологій та проєктів для набуття практичних навичок;

С. В. Дьоменко та О. П. Рябчинська приділяють увагу аналізу окремих положень Методики визначення ступеня виправлення засудженого, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 19 січня 2023 року № 294/5, яка визначає єдині підходи до визначення ступеня виправлення засуджених, щодо яких може бути застосовано заміну покарання у виді довічного позбавлення волі на покарання у виді позбавлення волі на певний строк, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання або заміну невідбутої частини покарання більш м'яким відповідно до статей 81, 82 КК України, та в інших випадках, передбачених кримінально-виконавчим законодавством, для визначення ступеня виправлення засудженого. Оцінюють переваги та окремі недоліки критеріїв та системи балів їх оцінки, які були покладені в основу цієї методики, її узгодженості з іншими нормативно-правовими актами, на яких побудована соціально-виховна та інші види робіт в установах виконання покарань, та стан її використання в правозастосовній

¹⁹⁶ Петровська Ю. М., Пузирний В. Ф. Формування ефективної моделі підготовки персоналу пенітенціарної системи України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 4. С. 427–432. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.04.70>

¹⁹⁷ Аніщенко В. Формування професійних інформаційно-комунікативних компетентностей офіцерів пенітенціарної системи в умовах ступеневої освіти крізь призму інтеграції навчальних дисциплін. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: «Педагогічні науки»*. 2020. 18(3). С. 6–16. DOI: <https://doi.org/10.32453/pedzbirnyk.v18i3.66>

діяльності, зокрема при вирішенні питання про заміну покарання у виді довічного позбавлення волі на позбавлення волі на певний строк та при вирішенні інших питань, які потребують оцінки стану виправлення засудженого. Наголошуючи на тому, що попри загалом прогресивний крок у напрямі формалізації процесу оцінювання виправлення засудженої особи, в окремих положеннях вона потребує вдосконалення, зокрема щодо визначення та розподілення балів, які є фактично показниками реального стану зокрема за такими критеріями, як: ставлення до скоєного кримінального правопорушення, ставлення до суспільного життя, ставлення до особистого (сімейного) життя, ставлення до праці, ставлення до вживання наркотичних речовин / алкоголю¹⁹⁸. Тож, учені аналізують новітню методику оцінювання виправлення засуджених, виявляючи як її переваги, так і недоліки, особливо щодо розподілу балів за критеріями, як-от ставлення до злочину, праці та особистого життя;

– *розробці доктринальних моделей реформування системи*, зокрема вивченні безпекових аспектів упровадження новітніх технологій в умовах війни. Досліджуючи зазначений напрям, В. В. Карелін аналізує зміни в чинному законодавстві, що регулює діяльність пенітенціарної системи України, у зв'язку із введенням правового режиму воєнного стану в Україні, нормативно-правові акти та проекти законів, що супроводжують процес реформування пенітенціарної системи України, унаслідок чого запропоновано доповнення до чинного законодавства з метою його вдосконалення, а також аналізує стратегічні цілі реформування пенітенціарної системи, які визначені Стратегією реформування пенітенціарної системи до 2026 року, за результатами якого та з урахуванням введеного воєнного стану в Україні запропоновано нову перспективну стратегічну ціль реформування. Учений обґрунтовує необхідність подальшого реформування пенітенціарної системи України, розглядає чинники, які слід в обов'язковому порядку брати до уваги під час визначення подальших напрямів реформування пенітенціарної системи України в умовах правового режиму воєнного стану та визначає нову значущість в умовах воєнного стану персоналу органів, установ виконання покарань, слідчих ізоляторів і таборів для тримання військовополонених пенітенціарної системи України. Автор обґрунтовує необхідність оновлення підходу до добору та правового й соціального захисту осіб, які виконують посадові та службові обов'язки в пенітенціарній системі України¹⁹⁹. В. В. Карелін досліджує реформування пенітенціарної системи в умовах воєнного стану. Він пропонує оновлені стратегічні цілі, враховуючи виклики війни, і наголошує на важливості оновленого підходу до добору та захисту

¹⁹⁸ Дьоменко С. В., Рябчинська О. П. Новітні методики оцінювання виправлення засудженої особи в процесі відбування покарання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8/2023. С. 349–354.

¹⁹⁹ Карелін В. В. Особливості реформування пенітенціарної системи України в умовах правового режиму воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 6/2024. С. 206–208.

персоналу.

А. Богатирьов доводить, що реформування є одним із пріоритетів діяльності Міністерства юстиції України. Серед актуальних теоретичних і практичних питань реформування кримінально-виконавчої системи і її трансформації в пенітенціарну систему, на думку вченого, слід виокремлювати: використання в теорії і практиці терміна пенітенціарна система; вплив засобів виправлення і ресоціалізації на процес реформування кримінально-виконавчої системи і її трансформації в пенітенціарну систему; оцінка стану матеріально-побутового та медико-санітарного забезпечення засуджених у місцях несвободи²⁰⁰. Науковець розглядає інституційне реформування, звертаючи увагу на питання термінології, вплив засобів виправлення на процес реформування та оцінку матеріально-побутового та медичного забезпечення засуджених;

Ю. Кернякевич-Танасійчук у своєму дослідженні окрему увагу акцентується на проблемах у сфері виконання покарань, зумовлених дією воєнного стану в Україні. Вчена наголошує, що в умовах воєнного стану в Україні питання «безпекового потенціалу» кримінально-виконавчої системи як щодо засуджених, персоналу органів та установ виконання покарань, так і суспільства, більше того – держави – загострилося. Перед кримінально-виконавчою системою постали нові виклики, які одночасно поглибили наявні та створили нові проблеми у процесі виконання-відбування покарань, а також зумовили покладення на органи та установи виконання покарань нових завдань та функцій. Авторка встановлює, що проблеми кримінально-виконавчої системи України в умовах воєнного стану доцільно класифікувати на ті, які спостерігаються в установах виконання покарань на території України в тих її регіонах, які є відносно безпечними, і проблеми в установах виконання покарань на тимчасово окупованих територіях та тих територіях, які знаходяться в зоні бойових дій. Серед викликів, які постали перед кримінально-виконавчою системою в умовах воєнного стану в Україні, вчена називає: необхідність удосконалення процедури ефективною та оперативною евакуації засуджених осіб з установ виконання покарань, які знаходяться у місцевостях, наближених до районів, де ведуться бойові дії, до установ виконання покарань з відповідним режимом утримання, які розташовані в безпечній місцевості; озброєння та залучення до захисту України воєнізованих формувань Державної кримінально-виконавчої служби України; звільнення шляхом помилування засуджених, насамперед колишніх військових, які виявили бажання захищати Батьківщину в лавах Збройних Сил України. Найбільшу увагу дослідниця зосереджує на реалізації невластивої для кримінально-виконавчої служби України функції – утримання військовополонених. Встановлено, що в установах Державної кримінально-

²⁰⁰ Богатирьов А. Інституційне реформування кримінально-виконавчої системи України та її трансформації в пенітенціарну систему в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 3. С.196–201.

виконавчої служби України для тримання військовополонених утворено 51 дільницю, які розташовані майже в кожному регіоні України, та 2 табори. Тож, завдання кримінально-виконавчої системи щодо утримання військовополонених, належність і відповідність міжнародним стандартам його реалізації є важливим індикатором цивілізованості держави, якою є Україна²⁰¹. Ю. Кернякевич-Танасійчук акцентує увагу на проблемах, спричинених воєнним станом, зокрема на необхідності евакуації засуджених та утриманні військовополонених. Вона підкреслює, що належне утримання військовополонених є важливим індикатором цивілізованості держави.

Ще в одному монографічному дослідженні колективом авторів вивчено питання дотримання прав засуджених під час дії воєнного стану у зв'язку з військовою агресією РФ проти України, механізми їх захисту та рішень щодо створення належних умов тримання в установах виконання покарань, дотримання прав військовополонених. На підставі аналізу емпіричних даних авторами розкрито виклики й запропоновано рішення щодо реалізації правового статусу засуджених. Надано ґрунтовну критику довічного позбавлення волі як виду покарання. У контексті євроінтеграційних процесів узагальнено практики дотримання міжнародних стандартів і рішень ЄСПЛ у реалізації прав на особисту безпеку, працю, освіту і професійну підготовку. Системно висвітлено проблемні питання реалізації засудженими права на допуск до військової служби в умовах воєнного стану. На основі міждисциплінарного підходу конкретизовано змістові й методичні аспекти соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими²⁰². Тож, автори пропонують конкретні рішення та розкривають проблеми, пов'язані з довічним позбавленням волі та можливістю військової служби для засуджених.

Отже, інноваційні підходи у пенітенціарній сфері України, попри відносно ранній етап їх запровадження, уже стали об'єктом системних наукових досліджень. Українські вчені послідовно реагують на запит суспільства щодо реформування кримінально-виконавчої системи, зосереджуючи увагу на її адаптації до сучасних соціальних, безпекових та правових викликів. Наукові розвідки охоплюють широкий спектр питань – від концептуального обґрунтування інновацій і підготовки персоналу до функціонування системи в умовах воєнного стану.

Новітні дослідження у сфері забезпечення прав людини під час виконання покарань акцентують на гуманізації, ресоціалізації та впровадженні міжнародних стандартів як ключових орієнтирів трансформації пенітенціарної

²⁰¹ Кернякевич-Танасійчук Ю. В. Кримінально-виконавча система України: виклики воєнного стану. *Law and Society*. 2024. Issue 9. P. 67–73.

²⁰² Дотримання прав людини при виконанні покарань і поведженні із засудженими в Україні: виклики, завдання, рішення в умовах воєнного стану : монографія / [В. Ворожбіт-Горбатюк, Ю. Кернякевич-Танасійчук, О. Осадько та ін. ; наук. ред. В. Пивоваров] ; Нац. акад. прав. Наук України ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, Від. дослідж. проблем кримін.-виконав. права. Харків : Право, 2024. 331 с. DOI: <https://doi.org/10.31359/9786178602321>

системи. Відхід від суто каральної моделі на користь підходу, спрямованого на виправлення особи та її соціальну адаптацію, розглядається як необхідна умова зниження рівня рецидивної злочинності.

Вагоме місце в науковому дискурсі посідає інститут пробації. Досліджується зарубіжний досвід його функціонування – англосаксонська, скандинавська та континентальна моделі – з метою вироблення оптимальних шляхів адаптації до українських реалій. Особлива увага приділяється вдосконаленню нормативно-правового регулювання, професійній підготовці кадрів і застосуванню сучасних психологічних методик у роботі з особами, засудженими до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі. Паралельно розвиваються дослідження відновного правосуддя та альтернативних видів покарань, зокрема з використанням технологій контролю та нагляду.

Окремий напрям наукових розвідок стосується реалізації прав засуджених на освіту й працю. Аналізуються освітні потреби осіб, які відбувають покарання, узагальнюється практика забезпечення доступу до навчання, а також осмислюється праця засуджених як елемент їх правового статусу та засіб ресоціалізації в контексті міжнародних і національних стандартів.

Фундаментальне значення для реформування системи має імплементація міжнародно-правових норм. Наукові дослідження зосереджені на систематизації стандартів ООН і Ради Європи, визначенні механізмів їх запровадження та оцінці ефективності захисту прав вразливих категорій засуджених, зокрема жінок і неповнолітніх. Значну увагу приділено ролі практики Європейського суду з прав людини та моніторингової діяльності Європейського комітету із запобігання катуванням як інструментів впливу на якість виконання покарань і запобігання порушенням прав людини.

Дослідження міжнародного досвіду пенітенціарної політики спрямовані на запозичення найкращих світових практик, передусім у сфері ресоціалізації та дотримання прав людини. Аналізуються моделі функціонування пенітенціарних систем США, Норвегії та держав Європейського Союзу, а також інституційна роль міжнародних проєктів і програм співробітництва у вдосконаленні національної системи пробації та методології роботи із засудженими.

Узагальнюючи, українська наукова думка у сфері виконання покарань має комплексний і практично орієнтований характер. Вона підтверджує стратегічний курс на гуманізацію, європейські стандарти та переосмислення ролі покарання. Акцент зміщується від декларативного проголошення прав до розроблення дієвих механізмів їх реалізації, зокрема через застосування міжнародних правових актів і практики ЄСПЛ, розвиток психологічного забезпечення ресоціалізації та формування сучасної пенітенціарної системи європейського типу.

Новітні наукові дослідження в Україні у сфері забезпечення прав людини при виконанні покарань формують три ключові інтегровані напрями:

- запобігання жорстокому поведженню через міжнародний моніторинг;

- посилений захист вразливих груп та прогнозне реформування системи на основі технологій;
- докази.

Науковий фокус у цьому напрямі зосереджений на механізмах контролю та прозорості, які мають протидіяти жорсткому поводженню, тортурам та нелюдському поводженню. Доведено, що зауваження та рекомендації ЄКЗК за результатами інспектування мають прогресивний та стимулюючий характер, змушуючи Україну постійно вдосконалювати кримінально-виконавче законодавство, зокрема у сфері довічного позбавлення волі, відповідно до стандартів Ради Європи. Виявлено, що однією з детермінант випадків тортур є прорахунки в громадському контролі. Вчені наголошують на необхідності підвищити методологічний рівень представників громадських об'єднань; посилити реагування громадськості на виявлені порушення; розширити предмет контролю, включивши не лише права засуджених, а й їхні законні інтереси, свободи та правовий статус персоналу.

Такий напрям дослідження, як посилений захист прав вразливих груп, зосереджений на індивідуалізації правового захисту та гуманізації покарань для цих категорій, потребує особливої уваги. У доктрині акцентується на особливостях виконання покарання щодо неповнолітніх, урахувавши їх правовий статус. Досліджуються соціально-демографічні, кримінально-правові та морально-психологічні ознаки, що формують їхню особистість. В умовах воєнного стану особлива увага приділяється забезпеченню прав на освіту та безпеку відповідно до Правил Нельсона Мандели та застосуванню заходів заохочення. Виявлено правові колізії у кримінальному законодавстві щодо звільнення від відбування покарання з випробуванням (статті 79, 83 КК України). Вчені пропонують: переглянути види покарань, при яких можливе таке звільнення (виключити обмеження волі); ввести новий обов'язок для звільнених жінок (створювати умови для догляду та виховання дитини, що слугуватиме додатковим підтвердженням їхнього виправлення). Підтверджено, що національне кримінальне правосуддя, зорієнтоване переважно на чоловіків, залишає жінку у маргінальному становищі. Дослідження закликають до належного врахування психофізичних та емоційних потреб жінок у кримінальній політиці та законодавстві.

Інноваційні наукові напрями у сфері забезпечення прав людини під час виконання покарань в Україні зосереджуються на індивідуалізації процесу виправлення, професіоналізації персоналу та адаптації пенітенціарної системи до реалій воєнного часу. Такі дослідження формують теоретичне підґрунтя для переходу до сучасної, гуманізованої та технологічно орієнтованої моделі виконання покарань.

Окремий науковий напрям присвячений інноваціям у сфері виправлення та ресоціалізації засуджених. У його межах розробляються й обґрунтовуються ефективні методики роботи з особами, які відбувають покарання, з урахуванням їхніх індивідуальних потреб. Значну увагу приділено адаптації зарубіжного досвіду, зокрема індивідуальних програм ресоціалізації, сучасних

психологічних практик та новітніх підходів до працевлаштування засуджених. Використання інформаційних і цифрових технологій розглядається як інструмент соціальної інтеграції та гуманізації умов утримання.

У цьому контексті аналізується Методика визначення ступеня виправлення засудженого, затверджена наказом Міністерства юстиції України № 294/5, яка запроваджує формалізовану систему оцінювання готовності особи до звільнення або заміни покарання. Досліджуються її критерії – ставлення до вчиненого злочину, праці, сімейних та соціальних зв'язків – а також бальна система оцінювання з метою виявлення потенційних недоліків і напрямів удосконалення.

Вагомим напрямом наукових розвідок є професійна підготовка персоналу установ виконання покарань. Українські вчені обґрунтовують пряму залежність успішності реформ від рівня кваліфікації працівників, акцентуючи на проблемі недостатньої освітньої підготовки та необхідності формування сучасної моделі навчання. Особлива увага приділяється розвитку інформаційно-комунікаційних компетентностей майбутніх офіцерів-пенітенціаріїв шляхом інтегративних форм навчання, зокрема ділових ігор, кейс-методів і проєктної діяльності, що сприяють набуттю практичних навичок.

Воєнна агресія проти України зумовила формування окремого, критично важливого наукового напрямку, пов'язаного з безпекою та міжнародним гуманітарним правом. Обґрунтовується необхідність перегляду стратегічних цілей реформування пенітенціарної системи з урахуванням умов війни, зокрема щодо добору, правового та соціального захисту персоналу. Аналізуються проблеми евакуації засуджених із прифронтових територій, а також питання утримання військовополонених відповідно до міжнародних стандартів. У наукових працях підкреслюється, що дотримання прав військовополонених є важливим показником правової зрілості та цивілізованості держави. Порушуються й питання залучення окремих категорій засуджених до військової служби.

Паралельно досліджується трансформація кримінально-виконавчої системи у пенітенціарну систему нового типу, що передбачає оцінку матеріально-побутового, медичного та санітарного забезпечення в місцях несвободи як складників забезпечення людської гідності.

Тож, українська наукова спільнота здійснює комплексну й послідовну роботу над реформуванням пенітенціарної системи. Дослідження поєднують теоретичне осмислення інноваційних підходів, практичні аспекти підготовки компетентного персоналу та стратегічне реагування на виклики воєнного часу. Це свідчить про перехід від декларативних підходів до розроблення конкретних, науково обґрунтованих механізмів забезпечення прав людини й підвищення ефективності пенітенціарної системи відповідно до європейських стандартів.

Розділ 3

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ У НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО У СФЕРІ ДІЯЛЬНОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

3.1. Інституційні механізми адаптації та імплементації законодавства України до *acquis* ЄС у сфері кримінальної юстиції

Україна, як відомо, уже досить давно розпочала свій активний рух у напрямі входження до складу ЄС. У цій частині можна згадати низку найбільш важливих подій, які визначають сьогоdnішній стан речей у цій сфері, а саме:

- укладення Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими співтовариствами та їх державами-членами від 14 червня 1994 року;
- затвердження Указом Президента України від 11 червня 1998 року № 615 Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу;
- схвалення Указом Президента України від 14 вересня 2000 року № 1072 Програми інтеграції України до Європейського Союзу;
- створення на підставі Указу Президента України від 30 серпня 2000 року № 1033 Національної ради з питань адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу;
- затвердження на виконання Указу Президента України від 09 лютого 1999 року № 145 «Про заходи щодо вдосконалення нормотворчої діяльності органів виконавчої влади» Концепції адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу.

Найбільш визначальним кроком у цьому напрямі, яким фактично було підбито підсумки роботи, що була розпочата на початку 90-х років, стало прийняття у 2004 р. Закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу». Цим законом було затверджено Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, яка визначала механізм досягнення Україною відповідності третьому Копенгагенському та Мадридському критеріям набуття членства в Європейському Союзі. Цей механізм включав адаптацію законодавства, утворення відповідних інституцій та інші додаткові заходи, необхідні для ефективного правотворення та правозастосування. Метою адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу називалося досягнення відповідності правової системи України *acquis communautaire* з урахуванням критеріїв, що висуваються

Європейським Союзом (ЄС) до держав, які мають намір вступити до нього²⁰³.

Інакше кажучи, Україна взяла на себе зобов'язання, з одного боку, внести зміни до чинних нормативно-правових актів, а з другого, – ухвалити нові, що мало на меті прийти до такого стану регулювання суспільних відносин, який би повністю відповідав стандартам країн-членів ЄС. При цьому необхідно підкреслити, що таке завдання було сформульоване не лише для України. Його рівною мірою виконували як ті країни, які вже входять до складу ЄС, так і мають виконати ті, що лише планують це зробити в майбутньому. Тобто, фактично йдеться про обов'язкове для всіх країн завдання, яке стосується приведення власних правових систем до єдиного загальноєвропейського стандарту.

Наступним важливим кроком у цьому напрямі стало підписання Угоди про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами – членами, з іншого.

Підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС відбулося в два етапи. 21 березня 2014 р. під час Позачергового Саміту Україна – ЄС було підписано політичну частину Угоди та Заключний акт Саміту, які від імені України підписав Прем'єр-міністр А. Яценюк. Зокрема, підписані Преамбула, Стаття 1, Розділи I «Загальні принципи», II «Політичний діалог та реформи, політична асоціація, співробітництво та конвергенція у сфері зовнішньої та безпекової політики» і VII «Інституційні, загальні та прикінцеві положення» Угоди. 27 червня 2014 р. в ході засідання Ради ЄС Президентом України П. Порошенком та керівництвом Європейського Союзу і главами держав та урядів 28 держав – членів ЄС було підписано економічну частину Угоди – Розділи III «Юстиція, свобода та безпека», IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею», V «Економічне та галузеве співробітництво» та VI «Фінансове співробітництво та положення щодо боротьби із шахрайством», які разом з рештою тексту Угоди становлять єдиний документ. 16 вересня 2014 р. Верховна Рада України та Європейський Парламент синхронно ратифікували Угоду про асоціацію між Україною та ЄС²⁰⁴.

До знакових подій у напрямі європейської інтеграції України можна віднести також ухвалені у 2019 р. конституційні зміни, у результаті яких було доповнено Преамбулу Основного Закону, де наголошувалося на європейській ідентичності Українського народу та незворотності європейського та євроатлантичного курсу України²⁰⁵.

²⁰³ Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18.03.2004 року № 1629-IV. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T041629?an=4> (дата звернення: 21.10.2025).

²⁰⁴ Угода про асоціацію. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/yevropejska-integraciya/ugoda-pro-asociasiu> (дата звернення: 21.10.2025).

²⁰⁵ Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) : Закон України від 07.02.2019 р. № 2680-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2019. № 9. Ст. 50.

Усі перераховані нормативно-правові акти тією або іншою мірою вимагають та очікують від України, що її законодавство (у широкому розумінні цього слова) буде приведене у відповідність до *acquis communautaire*, тобто до правової системи ЄС, яка включає акти законодавства ЄС (але не обмежується ними), прийняті в рамках Європейського співтовариства, Спільної зовнішньої політики та політики безпеки і співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ.

Уточнюючи зміст категорії *acquis communautaire*, слід звернути увагу на той факт, що витoki *acquis communautaire* складаються як із первинного і вторинного права, так і з незобов'язальних актів, рішень судів ЄС. Первинне право ЄС являє собою міжнародні установчі договори Європейського Союзу, а вторинне – це інші допоміжні акти, регламенти, директиви, рішення або рекомендації, які покликані забезпечити реалізацію вищезазначених договорів. Натомість поняття «законодавство Європейського Союзу» дещо звужує сферу адаптації законодавства України, оскільки ним не охоплюються установчі договори ЄС, загальні принципи права ЄС, прецедентні рішення Суду ЄС, «м'яке право» (акти, що не мають юридично обов'язкової сили). Система *acquis communautaire* охоплює нормативний (правові доктрини, юридичні норми і принципи) та організаційний (сукупність правових інституцій) компоненти²⁰⁶.

При цьому звернемо увагу на той факт, що на сьогодні у сфері, яка нами досліджується, вживаються два терміни («*acquis communautaire*» та «*acquis ЄС*»), що вимагає встановлення співвідношення між ними. Аналіз нормативних джерел, а також практики їх застосування дозволяє зробити висновок, що вони є фактично синонімами. Різниця між ними полягає лише в тому, що «*acquis communautaire*» виник, коли європейське об'єднання називалося Європейським співтовариством (Європейським економічним співтовариством – ЄЕС). Він буквально означає «правове надбання спільноти». Відповідно, це оригінальний, історичний термін, який досі часто використовується в юридичній літературі та офіційних документах, особливо у французькій мові та країнах, які історично тісно пов'язані з континентальним правом. Натомість «*acquis ЄС*» (або «*acquis Union*») є більш сучасним терміном, оновленим варіантом «*acquis communautaire*». Він з'явився після того, як у результаті Маастрихтського договору (1993 р.) і Лісабонського договору (2009 р.) об'єднання стало називатися Європейський Союз (ЄС).

Процес адаптації законодавства України до *acquis ЄС* можна умовно розділити на дві частини. Перша з них може бути названа загальною, а друга – галузевою. Відповідно, у межах загальної частини відбувається розбудова

²⁰⁶ Кучинська О. Законодавча мозаїка: поняття адаптації українського права до норм Європейського Союзу. *Юридичний вісник*. 2023. № 6. С. 325; Проневич О. С. Адаптація вітчизняного законодавства до законодавства ЄС як складова частина євроінтеграційного курсу України. *Дриновски сборник*. Т. IX. Софія-Харков: Издателство на БАН «Проф. Марин Дринов», 2016. С. 370.

правового регулювання, яке має загальнодержавний характер та стосується усіх або багатьох сфер суспільних відносин. Сюди можна, наприклад, віднести конституційне та цивільне законодавство, оскільки останні так чи інакше стосуються кожного суб'єкта права в Україні. Натомість поруч із цим можна вести мову й про адаптацію галузевого законодавства, яке, як випливає із запропонованої назви, стосується вже вузьких сфер суспільних відносин (наприклад, митне право, законодавство про компанії, банківське право, бухгалтерський облік компаній, інтелектуальна власність, охорона праці тощо). Поділяють цю позицію також інші автори, які з цього приводу пишуть таке: «під адаптацією галузевого законодавства до конкретної міжнародної угоди можна розуміти діяльність компетентних державних органів щодо окремого дослідження, з одного боку, нормативної бази угоди та, з другого, галузевого законодавства, їх порівняльної оцінки, формування висновків та пропозицій щодо поетапності їх прийняття шляхом нормотворчої діяльності, упровадження її результатів у правозастосовчу практику»²⁰⁷.

Одним із таких спеціальних (галузевих) напрямів треба визнати сферу кримінальної юстиції. Під **кримінальною юстицією** у науковій літературі розуміється організована процесуальна діяльність уповноважених державних органів (суб'єктів), що регламентується кримінальним та кримінальним процесуальним законодавством і спрямована на реалізацію публічної державної функції – протидії злочинності²⁰⁸.

Розмірковуючи з приводу адаптації законодавства України про кримінальну юстицію до *acquis* ЄС, треба звернути увагу на необхідність розмежування терміна «адаптація» та терміна «імплементация», оскільки за їх допомогою позначаються різні правові явища та процеси. Так, під адаптацією треба розуміти сукупність взаємопов'язаних організаційних, правових, соціально-економічних, науково-технічних процесів і заходів, спрямованих на зближення законодавства України із сучасною європейською системою права шляхом проєктування нового та внесення змін у чинне законодавство України з урахуванням загальних європейських стандартів, що їх відбито в чинному законодавстві ЄС та країн – членів ЄС, а також шляхом неухильного дотримання оновленого законодавства²⁰⁹.

З цього визначення треба зробити деякі висновки:

по-перше, процес адаптації є одностороннім, тобто відповідні зобов'язання виникають лише для України, яка має здійснити відповідні дії щодо власного законодавства з метою приведення його у відповідність із правовою системою ЄС;

²⁰⁷ Феськов М. М. Європейська соціальна хартія (переглянута) і трудове законодавство України: питання адаптації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2002. С. 8.

²⁰⁸ Любавіна В. П. Поняття кримінальної юстиції як інституту справедливого правосуддя щодо гарантування презумпцій у кримінальному провадженні. *Ірпінський юридичний часопис*. 2023. Вип. 1 (10). С. 236.

²⁰⁹ Бесчасний В. М., Філонов В. П., Філонов О. В. Право Європейського Союзу / за заг. ред. І. А. Грицяка. Київ, 2010. С. 343.

по-друге, важливо визначитися також і з тим, на якому рівні (стосовно яких саме видів нормативно-правових актів) має бути здійснена адаптація. На наш погляд, адаптація законодавства має стосуватися лише загальних рамок правового регулювання в Україні. Це свого роду закладення / вибудовування нового (оновленого) скелета національної правової системи, у межах якого має бути сформований стратегічний рівень нормативно-правового регулювання; він не передбачає розв'язання тих або інших проблем чи питань на рівні деталей. Ці завдання мають виконуватися за допомогою трьох взаємопов'язаних процесів: 1) визначення розбіжностей (Gaps Analysis) між національним та європейським правом; 2) складання планів, стратегій, «дорожніх карт» та переліку законів, які потребують змін; 3) ухвалення нових законів або внесення змін до чинних законів, які створюють загальні правила для майбутньої імплементації;

по-третє, кінцевим результатом адаптації має стати розроблення базових законів загального порядку, а також базових законів в окремих сферах, які визначено як пріоритетні для набуття членства в ЄС. Проведена таким чином робота та отримані результати мають закласти необхідне й достатнє підґрунтя для наступного етапу – імплементації *acquis* ЄС у сферу кримінальної юстиції.

Імплементація *acquis* ЄС у сферу кримінальної юстиції має здійснюватися у межах трьох етапів: 1) **транспозиція** – пряме перенесення положень директив ЄС у конкретні національні підзаконні акти (постанови, накази); 2) **адміністративна діяльність** – створення або реорганізація органів, відповідальних за застосування цих нових норм; 3) **застосування та контроль** – фактичне застосування оновлених норм на практиці, моніторинг та забезпечення їх дотримання²¹⁰.

У процесі адаптації та імплементації *acquis* ЄС у сферу кримінальної юстиції мають бути втілені в життя також два важливі принципи (принцип прямої дії права ЄС та принцип пріоритету), які, серед іншого, «відповідають» за те, щоб створені у процесі адаптації та імплементації законодавства норми права перетворилися на реально діючі юридичні регулятори відповідних суспільних відносин.

Принцип прямої дії права ЄС орієнтує на те, що деякі норми права ЄС можуть бути застосовані безпосередньо в національних судах країн-членів. Якщо у громадян або компаній є права чи обов'язки згідно з правом ЄС, вони можуть посилатися на ці норми в судах своїх країн та вимагати їх захисту. А відповідно до принципу пріоритету, при існуванні конфлікту між національним законом країни-члена та законом ЄС перевага надається закону ЄС. Це означає, що національні закони повинні бути інтерпретовані та

²¹⁰ Петров Р. А. Поняття «транспозиція» в сучасній правовій науці європейського права. *Європейські студії і право*. 2013. № 1. С. 20–24; Європейський проект та Україна : монографія / А. В. Єрмолаєв, Б. О. Парахонський, Г. М. Яворська, О. О. Резнікова [та ін.]. Київ : НІСД, 2012. С. 130.

На наш погляд, для того, аби забезпечити максимальну життєздатність названих принципів, треба акцентувати увагу на них, а також на особливостях їх застосування у відповідних законах України. Насамперед про це варто згадати у ст. 19 Закону України, якою визначено юридичну силу та ієрархію нормативно-правових актів. У пункті 2 частини 2 цієї статті згадується лише про «чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України», проте нічого не сказано про акти ЄС та особливості їх застосування в Україні. На наш погляд, у цій частині має бути напрацьоване конкретне рішення, яке можна буде застосовувати як на рівні правотворчості, так і на рівні правозастосування. Як приклад чи орієнтир у цій частині може бути використане положення ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», у якій чітко визначено, що «суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права». Проте, знову ж таки, у цій статті йдеться лише про одне джерело права ЄС, що не можна визнати достатнім.

Отже, роблячи проміжний висновок із викладеного, а також беручи до уваги той факт, що адаптація та імплементація *acquis* ЄС у сферу кримінальної юстиції відбуваються на різних рівнях, відповідно, і їх інституційне забезпечення реалізується інституціями (суб'єктами), розташованими на різних організаційно-правових рівнях.

Суб'єкти інституційного забезпечення адаптації законодавства України до *acquis* ЄС у сфері кримінальної юстиції

Беручи до уваги той факт, що адаптація законодавства України до *acquis* ЄС, як уже неодноразово підкреслювалося вище, спрямована на приведення національних законів базового (рамкового) рівня у відповідність до відповідних європейських стандартів, стає очевидним, що це не може бути реалізовано без участі головних суб'єктів нормотворчої діяльності, якими є Верховна Рада України, Уряд України та Президент України.

Відповідно до пункту 5 статті 85 Конституції України до повноважень Верховної Ради України належить, у тому числі, визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. Очевидно, що в межах виконання цього завдання Верховна Рада України має приймати рішення, спрямовані на адаптацію законодавства України до *acquis* ЄС у сфері кримінальної юстиції.

З метою координації цього напрямку роботи на рівні Верховної Ради України у 2020 р. було утворено Комітет з питань інтеграції України до Європейського Союзу.

²¹¹ Кучинська О. Законодавча мозаїка: поняття адаптації українського права до норм Європейського Союзу. *Юридичний вісник*. 2023. № 6. С. 235–236.

До предмета відання Комітету з питань інтеграції України до Європейського Союзу віднесено:

- участь України в міжнародних інтеграційних процесах, пов'язаних із діяльністю Європейського Союзу (ЄС), Європейського Співтовариства з атомної енергії та їхніх держав-членів;
- адаптацію українського законодавства до законодавства Європейського Союзу (ЄС), забезпечення його відповідності зобов'язанням України у рамках Ради Європи (РЄ);
- оцінку відповідності законопроектів міжнародно-правовим зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції;
- державну політику у сфері європейської інтеграції;
- забезпечення міжпарламентських зв'язків у рамках співробітництва України з Європейським Союзом (ЄС);
- координацію програм технічної допомоги Європейського Союзу (ЄС) Верховній Раді України та спеціальних навчальних програм;
- надання згоди на обов'язковість міжнародних договорів України з Європейським Союзом (ЄС) та його державами-членами (ратифікація, приєднання до міжнародного договору, прийняття тексту міжнародного договору), денонсацію зазначених міжнародних договорів України;
- транскордонне та міжрегіональне співробітництво з країнами-членами Європейського Союзу (ЄС);
- співробітництво з інституціями ЄС з питань забезпечення відсічі зовнішньої агресії проти України, невійськових міжнародних форм та методів стримування держави-агресора²¹².

Водночас треба зазначити, що в ситуаціях, пов'язаних із розробленням проекту чи проектів закону зі сфери кримінальної юстиції, до роботи над ними, окрім Комітету з питань інтеграції України до Європейського Союзу, будуть залучені також інші комітети – насамперед Комітет з питань правової політики та Комітет з питань правоохоронної діяльності. Останні два відповідатимуть за змістовне (фахове) наповнення законопроектів, розпоряджень та указів, тоді як Комітет з питань інтеграції України до Європейського Союзу нестиме відповідальність за забезпечення узгодження його положень із *acquis* ЄС.

Що стосується участі Президента України в процесі адаптації законодавства України до *acquis* ЄС у сфері кримінальної юстиції, то вона впливає з низки статей Конституції України, які надають Президенту України повноваження:

- а) вносити на розгляд Верховної Ради України законопроекти (стаття 93);
- б) підписувати закони, прийняті Верховною Радою України (пункт 29 статті 106);

²¹² Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання : постанова Верховної Ради України. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 35. Ст. 147.

в) накладати вето на прийняті Верховною Радою України закони (крім законів про внесення змін до Конституції України) з наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України (пункт 30 статті 106).

Тож, як впливає з викладеного, Президент України може самостійно ініціювати внесення змін до системи законодавства України або впливати на неї опосередковано – через підписання законів чи накладення на них вето.

Якщо вести мову про участь Уряду України в процесі адаптації законодавства України до *acquis* ЄС у сфері кримінальної юстиції, то вона може проявлятися або:

а) у підготовці відповідних проєктів законів із їх наступною передачею на розгляд Верховної Ради України (абзац перший статті 93 Конституції України), або б) у виданні актів Кабінету Міністрів України (стаття 49 Закону України «Про Кабінет Міністрів України»²¹³), спрямованих на уточнення (деталізацію) положень прийнятих законів, актів Президента України, постанов Верховної Ради України.

Говорячи про участь Уряду у питанні інституційного забезпечення адаптації законодавства України до *acquis* ЄС у сфері кримінальної юстиції, не можна не згадати також і про Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції України – самостійний структурний підрозділ Секретаріату Кабінету Міністрів України, який здійснює організаційне, експертно-аналітичне та інформаційне забезпечення діяльності уряду у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції.

Відповідно до Положення основними завданнями Офісу є:

1) координація діяльності органів виконавчої влади з розроблення та здійснення заходів, спрямованих на виконання:

- Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, інших міжнародних договорів України з питань європейської інтеграції і домовленостей між Україною та ЄС;

- річних національних програм у рамках Комісії Україна – НАТО, рішень Комісії Україна – НАТО у межах Хартії про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору та Декларації про її доповнення, інших міжнародних договорів між Україною та НАТО та уповноваженими органами НАТО;

2) координація процесу адаптації законодавства України до права Європейського Союзу (*acquis* ЄС), а також стандартів і рекомендацій НАТО;

3) планування, моніторинг та оцінка результативності виконання завдань:

- у сфері європейської інтеграції, у тому числі з виконання Угоди про асоціацію;

- у сфері євроатлантичної інтеграції, у тому числі з виконання річних національних програм під егідою Комісії Україна – НАТО;

3) координація діяльності органів виконавчої влади з розроблення

²¹³ Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27.02.2014 р. № 794-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 13. Ст. 222.

проектів законодавчих та інших нормативно-правових актів, спрямованих на виконання:

- Угоди про асоціацію, інших міжнародних договорів України з питань європейської інтеграції і домовленостей між Україною та ЄС;
- річних національних програм під егідою Комісії Україна – НАТО, міжнародних договорів між Україною та НАТО та уповноваженими органами НАТО;

4) удосконалення системи та механізмів координації діяльності органів виконавчої влади у сферах європейської та євроатлантичної інтеграції²¹⁴.

Поруч із викладеним, треба звернути також увагу на питання участі у законотворчій роботі, спрямованій на адаптацію законодавства України до *acquis* ЄС у сфері кримінальної юстиції, та інших суб'єктів, які є дотичними до цього напрямку. У такому випадку йдеться про Верховний Суд, а також Вищу раду правосуддя, які опікуються функціонуванням «судової» складової інституту кримінальної юстиції.

Так, відповідно до пункту 4 частини другої статті 46 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»²¹⁵ Пленум Верховного Суду надає висновки щодо проектів законодавчих актів, які стосуються судової системи та діяльності Верховного Суду України, у тому числі й тих із них, які: а) стосуються питань кримінальної юстиції; б) спрямовані на виконання зобов'язань України з питань адаптації законодавства України до *acquis* ЄС.

Аналогічні повноваження має також і Вища рада правосуддя, яка відповідно до пункту 15 частини першої статті 3 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» надає обов'язкові до розгляду консультативні висновки щодо законопроектів з питань утворення, реорганізації чи ліквідації судів, судоустрою і статусу суддів, узагальнює пропозиції судів, органів та установ системи правосуддя стосовно законодавства щодо їх статусу та функціонування, судоустрою і статусу суддів^{216 217}.

Суб'єкти інституційного забезпечення імплементації *acquis* ЄС у сферу кримінальної юстиції

Як уже було зазначено вище, інституційне забезпечення імплементації *acquis* ЄС у сферу кримінальної юстиції здійснюється на організаційно-правовому рівні, представленому насамперед органами центральної виконавчої влади та іншими органами державної влади центрального рівня,

²¹⁴ Про Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції : постанова Кабінету Міністрів України від 04.10.2017 р. № 759. *Офіційний вісник України*. 2017. № 84. Ст. 2565.

²¹⁵ Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 2453-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.

²¹⁶ Про Вищу раду правосуддя : Закон України від 21.12.2016 р. № 1798-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 7–8. Ст. 50.

²¹⁷ Україна та Угода про асоціацію. Моніторинг виконання 2014–2022. Київ, 2023. С. 27–30.

які не входять до системи виконавчої влади.

Серед цих органів, на наш погляд, можуть бути виділені суб'єкти загальної компетенції та суб'єкти спеціальної компетенції.

Загальною компетенцією у цій сфері володіє Міністерство юстиції України в особі Директорату стратегічного планування та європейської інтеграції.

Основними завданнями Директорату у названому напрямі є:

- координація роботи інших структурних підрозділів апарату Мін'юсту, територіальних органів та підвідомчих установ щодо забезпечення формування державної політики у сферах компетенції Мін'юсту та забезпечення її відповідності цілям і пріоритетам, визначеним Програмою діяльності Кабінету Міністрів України, іншим документам державної політики, положенням Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони, а також іншим міжнародним зобов'язанням держави;

- координація роботи інших структурних підрозділів у межах компетенції діяльності Мін'юсту з питань європейської та євроатлантичної інтеграції²¹⁸.

Зазначений Директорат, виконуючи покладені на нього завдання, взаємодіє також і з іншими структурними підрозділами міністерства, які, своєю чергою, здійснюють міжгалузеве управління та координацію роботи на рівні інших центральних органів влади в окремих сферах.

У цій частині насамперед треба назвати Директорат правосуддя та кримінальної юстиції, створений відповідно до Стратегії реформування державного управління України на період до 2021 року (в редакції розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. № 1102-р).

Основними завданнями Директорату є:

- забезпечення формування державної політики та визначення стратегічних напрямів організації державної політики на основі постійного аналізу стану справ у сфері його компетенції, вироблення альтернативних варіантів розв'язання наявних проблем;

- здійснення моніторингу та оцінювання результатів реалізації державної політики, розроблення пропозицій щодо її продовження або коригування;

- здійснення моніторингу впровадження та аналізу ефективності прийнятих законодавчих та інших нормативно-правових актів у сфері відання Директорату;

- забезпечення нормативно-правового регулювання у сфері його компетенції²¹⁹. Тож, у питаннях правосуддя та кримінальної юстиції вказаний

²¹⁸ Директорат стратегічного планування та європейської інтеграції. URL: <https://minjust.gov.ua> (дата звернення: 16.07.2025).

²¹⁹ Директорат правосуддя та кримінальної юстиції. URL: <https://minjust.gov.ua/m/pro-direktorat-6629> (дата звернення: 16.07.2025).

Директорат взаємодіє з Директоратом стратегічного планування та європейської інтеграції, зокрема щодо питань забезпечення імплементації *acquis* ЄС у сферу кримінальної юстиції.

Також інституційним забезпеченням у своїй сфері займається Міністерство внутрішніх справ України, яке є складовою сектору національної безпеки та виконує свою частину завдань у рамках виконання Угоди про асоціацію. Для цього були вжиті інституційні та організаційні заходи, зокрема наказом Міністра внутрішніх справ України від 17.05.2018 № 421 затверджено відомчий план заходів з виконання Угоди (оновлений план затверджений наказом від 03.09.2020 № 644). Для забезпечення належної організації визначених завдань та сталості результатів у структурі МВС утворено Директорат стратегічного планування та європейської інтеграції²²⁰.

Основні функції Директорату:

1) стратегічне та поточне планування діяльності МВС, розроблення пропозицій щодо формування цілей та пріоритетів діяльності МВС у сферах його компетенції, підготовка пропозицій МВС до Програми діяльності Кабінету Міністрів України, проєктів планів пріоритетних дій Уряду та середньострокових планів дій Уряду з урахуванням зовнішньополітичного курсу держави на досягнення критеріїв членства в ЄС і НАТО;

2) участь у забезпеченні формування державної політики у сферах компетенції МВС та забезпечення її відповідності програмам діяльності Кабінету Міністрів України, планам пріоритетних дій Уряду, іншим документам державної політики, міжнародним зобов'язанням держави у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції; вжиття в межах компетенції заходів щодо вдосконалення законодавства України з питань формування політики у сфері компетенції МВС, зокрема щодо деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій України, адаптації до законодавства ЄС та рекомендацій НАТО;

3) забезпечення у сферах компетенції МВС співробітництва між Україною і ЄС та НАТО, їхніми органами та агенціями, а також державами – членами у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції; надання пропозицій щодо розвитку співробітництва з цих питань;

4) здійснення стратегічного (комплексного) аналізу тенденцій та динаміки розвитку безпекової ситуації в цілому та окремих її складових; підготовка аналітичних, інформаційних, довідкових та інших матеріалів із цих питань;

5) здійснення цілодобового моніторингу стану публічної безпеки і громадського порядку в державі; забезпечення в установленому порядку оперативного інформування керівництва МВС про події, які можуть викликати суспільний резонанс, несуть потенційну загрозу правопорядку, безпеці людини, суспільства і держави, реагування на які належить до

²²⁰ URL: <https://mvs.gov.ua/jevropeiska-integraciia/ugoda-pro-asociaciiu-1> (дата звернення: 16.07.2025).

компетенції органів системи МВС²²¹.

Зокрема, МВС забезпечує виконання завдань розділу III Угоди «Юстиція, свобода та безпека», а також частково розділу II «Політичний діалог та реформи, політична асоціація, співробітництво та конвергенція у сфері зовнішньої та безпекової політики», та окремі завдання в рамках секторальної інтеграції, зокрема у сферах навколишнього середовища, транспорту, транскордонного та регіонального співробітництва. На сьогодні комунікація між державними органами України та відповідними партнерами з ЄС – це безперервний процес. Однак, найбільшою формальною та найефективнішою платформою для особистого діалогу є засідання двосторонніх органів асоціації, які відбуваються щороку. Це Саміт Україна – ЄС, Рада асоціації, Комітет асоціації та його підкомітети. Відповідно до компетенції МВС залучене до організації та проведення Комітету асоціації, Підкомітету з питань юстиції, свободи і безпеки, Діалогу з прав людини та кластерних засідань²²².

Як уже наголошувалося вище, кримінальна юстиція уособлює в собі державні органи (суб'єктів), діяльність яких регулюється кримінальним та кримінальним процесуальним законодавством і які виконують функцію протидії злочинності²²³.

З огляду на це, а також враховуючи той факт, що у переважній більшості випадків протидія злочинності реалізується через розслідування злочинів, до сфери кримінальної юстиції ми можемо, відповідно, відносити тих суб'єктів, які займаються досудовим розслідуванням кримінальних проваджень.

Відповідно до статті 38 КПК України органами досудового розслідування є органи, що здійснюють досудове слідство і дізнання.

Досудове слідство здійснюють:

1) слідчі підрозділи: а) органів Національної поліції; б) органів безпеки; в) органів Державного бюро розслідувань; 2) підрозділи детективів, підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України; 3) підрозділи детективів органів Бюро економічної безпеки України.

Дізнання здійснюють підрозділи дізнання або уповноважені особи інших підрозділів: а) органів Національної поліції; б) органів безпеки; в) органів Бюро економічної безпеки України; г) органів Державного бюро розслідувань; г) Національного антикорупційного бюро України.

З викладеного можна зробити висновок, що суб'єктами, які відповідають за інституційне забезпечення імплементації *acquis* ЄС у сферу кримінальної юстиції, є перелічені вище центральні органи виконавчої влади

²²¹ URL: <https://mvs.gov.ua/struktura/direktorat-strategicnogo-planuvannia-ta-jevropеiskoyi-integraciyi> (дата звернення: 16.07.2025).

²²² URL: <https://mvs.gov.ua/jevropеiska-integraciia/ugoda-pro-asociaciiu-1> (дата звернення: 16.07.2025).

²²³ Любавіна В. П. Поняття кримінальної юстиції як інституту справедливого правосуддя щодо гарантування презумпцій у кримінальному провадженні // Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал. 2023. Вип. 1 (10). С. 236.

зі спеціальною (правоохоронною) компетенцією.

Національна поліція виконує ключову функцію у практичній імплементації кримінального аспис, оскільки саме вона:

- здійснює досудове розслідування кримінальних правопорушень (частина 1 статті 38 КПК України);
- працює у сферах, де стандарти ЄС найбільш конкретизовані (боротьба з організованою злочинністю, захист прав потерпілих, протидія насильству).

СБУ виконує функції, що пов'язані з імплементацією європейських норм у сферах: боротьби з тероризмом; кібербезпеки; контррозвідки; протидії гібридним загрозам. У рамках європейської інтеграції СБУ залучена до офіційного скринінгу законодавства України на відповідність праву ЄС. Крім того, у межах підготовки до переговорів про членство в ЄС представники СБУ взяли участь у розробці Дорожньої карти за напрямом «Верховенство права», що стане важливим етапом на шляху до європейської інтеграції, надавши пропозиції до проєкту Національної програми адаптації законодавства України до права Європейського Союзу²²⁴.

ОГП координує: діяльність досудового розслідування, міжнародне правове співробітництво, участь України в Eurojust.

Бюро економічної безпеки України (БЕБ) залучено до реалізації євроінтеграційних заходів за переговорними розділами: 4 «Вільний рух капіталу», 7 «Право інтелектуальної власності», 23 «Судова влада та основоположні права», 24 «Юстиція, свобода та безпека», 29 «Митний союз», 32 «Фінансовий контроль». Для ефективного виконання завдань з євроінтеграції в межах своєї компетенції в БЕБ створено Робочу групу з питань забезпечення виконання зобов'язань України у сфері європейської інтеграції. Перед БЕБ поставлено завдання щодо удосконалення національного законодавства, шляхом ратифікації Женевської конвенції по боротьбі з підробкою грошових знаків 1929 року та імплементації положення Директиви 2014/62/ЄС з метою посилення відповідальності за вчинення правопорушень, пов'язаних з підробкою валюти, та встановлення відповідальності юридичних осіб за такі правопорушення²²⁵.

План дій у сфері юстиції свободи та безпеки охоплює залучення Державної прикордонної служби України за 15 ключовими напрямками, зокрема: міграцію, притулок, управління кордонами, візи, безпеку документів, боротьбу з організованою злочинністю та тероризмом, боротьбу з відмиванням грошей, протидію фінансуванню тероризму, боротьбу з торгівлею людьми, наркотиками, корупцією, правове співробітництво у

²²⁴ URL: <https://ssu.gov.ua/dorozhnia-karta-z-pytan-verkhovenstva-prava> (дата звернення: 16.07.2025).

²²⁵ URL: <https://esbu.gov.ua/diialnist/mizhнародне-spivrobotnytstvo-ta-ievropeiska-intehratsiia/ievropeiska-intehratsiia> (дата звернення: 16.07.2025).

У цій частині треба відзначити, що їх можна розглядати у контексті нашого дослідження з двох позицій:

1) як об'єкти, які мають бути трансформовані відповідно до європейських стандартів, що діють у сфері кримінальної юстиції²²⁷;

2) як суб'єкти, які на своєму рівні проводять цілеспрямовані заходи, аби наблизити підзаконне правове регулювання, розробниками якого вони є, до вимог *acquis* ЄС.

3.2. Діджиталізація кримінального процесу як інструмент прозорості та ефективності

Звертаючись до дослідження питань цифровізації кримінального процесу, неважко побачити різноплановість та багатоаспектність цього явища та процесів, що його супроводжують. У цьому контексті не можна оминати увагою сфери суспільних відносин, що тісно пов'язані з такими тенденціями сьогодення.

У загальному розумінні цифровізація («діджиталізація») це невпинний процес запровадження цифрових технологій у життєдіяльність людей. Автоматизація управлінських та виробничих процесів, що почала поступово запроваджуватись у різні сфери життя в минулому столітті та в свій час неодноразово викликала жваві дискусії та очікування, сьогодні фактично перетворилася у новий рівень, що інколи створює непередбачені суспільні відносини та взаємозв'язки.

Вважаємо, що для більшої об'єктивності дослідження цієї проблематики спочатку слід визначити загальні питання, які пов'язані з державним управлінням, а вже потім, поступово звужуючи предмет аналізу, переходити до правоохоронної діяльності і правосуддя та безпосередньо до кримінальних процесуальних відносин. Такий порядок дослідження зумовлюється тим, що сутність державного управління полягає у створенні в країні певного стану суспільних відносин та підтримання їх у певному руслі невпинних змін, з можливістю постійного прогнозованого впливу у будь-якій сфері. Оскільки завданням кримінального провадження є захист особи, суспільства й держави від кримінальних правопорушень, а кримінальний процес пов'язаний із застосуванням найжорсткіших санкцій, примусу та обмежень прав і свобод, тому для більш повного розуміння зазначені питання необхідно розглядати саме в розрізі державного управління, а також соціально-економічних перетворень, що відбуваються на національному та міжнародному рівнях. При

²²⁶ URL: <https://dpsu.gov.ua/uk/implementation-of-the-association-agreement> (дата звернення: 16.07.2025).

²²⁷ Чайка Р. А. Органи досудового розслідування в Україні та країнах ЄС: порівняльно-правовий аналіз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2025. Вип. 89. Ч. 4. С. 55–61.

цьому розглядати такі питання необхідно як під кутом зору науково-теоретичних надбань, так і конкретних рішень та дій, що застосовуються на практиці для вирішення поточних правових ситуацій і проблем.

Як зазначають фахівці теорії держави та права, «держава – це продукт суспільного розвитку, що є складним соціальним явищем, яке тісно пов'язане і багато в чому залежне від економічного, політичного і культурного розвитку суспільства», а також є формою «організації політичної влади, яка покликана впорядкувати суспільні відносини на певній території»²²⁸.

Повертаючись до поняття цифровізації в контексті державного управління та розглядаючи такі процеси в нашій країні в їх ретроспективі, можна побачити, що до управління інформаційно-комунікаційним процесами та інформатизацією, а також становлення та вдосконалення регулювання відносин у цій сфері, тобто процесів та відносин, які зараз прийнято називати «цифровізацією», за останні 20 років було залучено різні державні суб'єкти. До таких можна віднести, наприклад, Державний департамент з питань зв'язку та інформатизації, Державний комітет інформатизації України, Державний комітет України з питань науково-технічного та інноваційного розвитку, Державне агентство з питань електронного урядування України, Міністерство цифрової трансформації України, які періодично реорганізовувались чи трансформувались у нові органи державної (виконавчої) влади чи відповідні державні інституції. Узагальнюючи цифровізаційні процеси в Україні на сучасному етапі можна побачити, що по суті, вони перебувають у двох управлінських площинах. З одного боку, - у віданні Міністерства цифрової трансформації України, утвореного відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади», якою реорганізовано «Державне агентство з питань електронного урядування шляхом перетворення» від 02 вересня 2019 р. № 829²²⁹. Відповідно до пункту першого Положення про Міністерство цифрової трансформації України Міністерство цифрової трансформації України (Мінцифри) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України», а також є «головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики: у сферах цифровізації, цифрового розвитку, цифрової економіки, цифрових інновацій та технологій, робототехніки та роботизації, розвитку штучного інтелекту, розвитку напівпровідникових технологій, електронного урядування та електронної демократії, розвитку інформаційного суспільства, інформатизації; у сфері впровадження електронного документообігу; у сфері розвитку цифрових навичок та цифрових прав громадян; у сферах відкритих

²²⁸ Тополевський Р. Б., Федіна Н. В. Теорія держави і права : навч. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 268 с. С. 32.

²²⁹ Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади : постанова Кабінету Міністрів України від 02.09.2019 р. № 829. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/829-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 28.10.2025).

даних, публічних електронних реєстрів, розвитку національних електронних інформаційних ресурсів та інтероперабельності, електронних комунікацій та радіочастотного спектра, розвитку інфраструктури ширококутового доступу до Інтернету, електронної комерції та бізнесу; у сфері надання електронних та адміністративних послуг; у сферах електронної ідентифікації та електронних довірчих послуг; у сфері розвитку ІТ-індустрії; у сфері розвитку та функціонування правового режиму Дія Сіті; у сфері хмарних послуг; у сфері організації та проведення азартних ігор та лотерейній сфері»²³⁰. Для розуміння основної мети Мінцифри можна навести слова її керівника, що зазначено на сайті, а саме: «цифровізація – це поступове перетворення усіх державних послуг на зручні онлайн-сервіси»²³¹.

З другого боку, слід констатувати, що такі процеси інтегровано у повноваження та функції відповідних державних органів, наприклад, Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ України, Державної судової адміністрації України. Реалізується зазначене в тому числі шляхом створення відповідних юридичних осіб, наприклад, державних комерційних підприємств – Державного підприємства «Інформаційні судові системи» та Державного підприємства «Національні інформаційні системи».

Потрібно зазначити, що впродовж 2024 року суди загальної юрисдикції всіх інстанцій широко застосовували інструмент участі учасників кримінального провадження в судовому засіданні в режимі відеоконференції, що позитивно вплинуло на оперативність та ефективність розгляду кримінальних проваджень²³².

У серпні 2024 року Уряд затвердив Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки (КСП), яким передбачено здійснення консолідованої поетапної цифрової трансформації органів правопорядку та прокуратури на основі інструментів стратегічного менеджменту, що відповідають найкращим практикам ЄС. Цей документ передбачає певну етапність упровадження єдиної інформаційно-комунікаційної системи досудового розслідування (системи менеджменту електронного кримінального провадження). Чітке визначення майбутньої ролі системи «СМЕРЕКА» на рівні цього документа державної політики, а саме уточнення подальшої ролі системи ЄРДР та пілотного проєкту E-Case, є позитивним кроком. З метою упровадження системи «СМЕРЕКА» у грудні 2024 року

²³⁰ Питання Міністерства цифрової трансформації : постанова Кабінету Міністрів України від 18.09.2019 р. № 856. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 28.10.2025).

²³¹ Михайло Федоров: Цифровізація – це поступове перетворення усіх державних послуг на зручні онлайн-сервіси. *Міністерство цифрової трансформації України*. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/technologies/mikhaylo-fedorov-tsifrovizatsiya-tse-postupove-peretvorennya-usikh-derzhavnikh-poslug-na-zruchni-onlayn-servisi> (дата звернення: 28.10.2025).

²³² URL: <https://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/vikoristannya-videokonferenczvyazku-u-kriminalnomu-procesi-plyusi-ta-nedoliki.html> (дата звернення: 28.10.2025).

створено Координаційну міжвідомчу робочу групу з питань цифрової трансформації²³³, до якої включено уповноважених працівників ОГП, органів досудового розслідування та інших органів влади.

Потрібно зауважити, що з урахуванням положень Дорожньої карти з питань верховенства права у 2025 році передбачається впровадження системи «СМЕРЕКА» органами, що розслідують міжнародні злочини. У 2026 році естафету має перейняти Державне бюро розслідувань, Бюро економічної безпеки України, а також розпочнеться підготовка для заміщення ЄРДР. У 2027 році систему «СМЕРЕКА» планується поширити на всі органи досудового розслідування та прокуратури. Окрім того, здійснюватиметься перенесення даних з ЄРДР до вказаної системи та інтеграція з Єдиною судовою інформаційно-комунікаційною системою (ЄСІКС).

Отже, розглядаючи цифровізацію в контексті державного управління, можна констатувати, що такі процеси завжди будуть знаходитись у полі зору державного управління та відповідати запитам та потребам як держави, так і учасників соціальних та економічних відносин – фізичних та юридичних осіб, які підпадають під національну юрисдикцію. Узагальнюючи запити та потреби всіх учасників та не вдаючись до глибокого аналізу, можна виокремити дві основні тенденції, які мають чітке відображення у процесі цифровізації. По-перше, це *оптимізація*, що полягає у зменшенні витрат часу та/або ресурсів для досягнення цілей (результатів) у процесі життєдіяльності чи здійсненні управлінських повноважень або забезпеченні правопорядку. По-друге, *прозорість*, що для державного управління передбачає якісну статистичну інформативність та можливість моніторингу й відповідного впливу на процеси в режимі наближеного до «реального часу» з мінімізацією помилок, зловживань чи порушень, а для інших учасників відносин - можливості моніторингу влади, отримання достовірної інформації та включеності в соціально-економічні процеси (державні закупівлі, доступ до публічної інформації тощо).

Поступово переміщуючи акценти із загальних питань до окремих, що стосуються цифровізації кримінального процесу, слід звернути увагу на те, що кримінальні процесуальні відносини можна розглядати принаймні у двох аспектах. По-перше, з внутрішньої сторони, тобто з погляду безпосередніх учасників таких відносин, які, у тому числі, реалізують свої права шляхом вчинення певних процесуальних дій та прийняття рішень у межах компетенції. По-друге, із зовнішньої, коли такі відносини стають об'єктом для інших суб'єктів суспільних відносин, що безпосередньо не включаються у кримінальні процесуальні правовідносини, тобто ситуації, коли діяльність відповідних державних інституцій та система правовідносин, зазнають моніторингу та впливу з боку держави та громадськості. Останнє знаходить свою реалізацію у можливості доступу до судових рішень, громадському контролю, доступі до публічної інформації тощо. З огляду на предмет

²³³URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=259137 (дата звернення: 28.10.2025).

дослідження необхідно зосередити увагу саме на першому аспекті.

З метою забезпечення електронної взаємодії між Єдиним державним реєстром судових рішень та іншими державними реєстрами (системами) ДСА України підписано спільні накази та договори про інформаційну взаємодію з понад 10 органами державної влади, зокрема з Мін'юстом (у частині надсилання електронних примірників копій судових рішень у кримінальних справах за певними категоріями; щодо взаємодії з автоматизованою системою виконавчого провадження; щодо обміну інформацією у справах про банкрутство (неплатоспроможність).

24 жовтня 2024 року ДСА України та ОГП підписано спільний наказ, який регулює порядок обміну процесуальними документами та іншими даними між інформаційно-комунікаційною системою «Єдиний реєстр досудових розслідувань» та центральною базою даних автоматизованої системи документообігу суду²³⁴. Водночас станом на березень 2025 року між цими органами тривали консультації про створення спільної інформаційної системи, яка уможливить обмін даними в межах кримінальних проваджень, що сприятиме зокрема оптимізації витрат із розроблення такого програмного продукту.

Звертаючи увагу на сучасні науково-практичні публікації з питань цифровізації кримінального процесу, неважко побачити значну увагу до проблематики в цій сфері. Серед вітчизняних фахівців, хто досліджує такі питання, можна назвати таких, як В. С. Бондар, М. В. Гуцалюк, Д. В. Дабіжа, Г. В. Давловський, А. О. Кисельов, С. М. Круль, О. А. Лишак, Ю. Ю. Орлов, О. А. Солдатенко, Г. К. Тетерятник, І. А. Федчак, С. Г. Ханін, В. Г. Хахановський, С. С. Чернявський, В. В. Шаблистий та ін.

Аналізуючи публікації у сфері диджиталізації кримінального процесу, можна виокремити дві взаємопов'язані складові – теоретичну та практичну. Теоретична складова таких досліджень стосується переважно проблемних питань, основ, пропозицій та прогнозів щодо врегулювання таких відносин чи реалізації прав. Своєю чергою, практична складова таких публікацій вказує на те, у який спосіб вирішуються конкретні правові ситуації в умовах невизначеності чи суперечності - правових прогалин чи колізій.

З огляду на особливості кримінального провадження розглянемо цифровізацію через призму його сторін, передусім ролі слідчого, прокурора і захисника, адвоката, який здійснює представництво, та суду. Для виокремлення процесів цифровізації від правових аспектів реалізації прав чи здійснення певних повноважень у кримінальному процесі необхідно зробити певне абстрагування, а також вдатися до редукції та розглянути кримінальний процес як систему відносин, у якій учасники, вступаючи у взаємодію, виконують чітко визначену певну функцію та досягають (намагаються досягнути) індивідуально визначеної мети. Такий системний підхід дозволить з більшою ясністю зрозуміти поведінку учасників та визначити їх запити й

²³⁴ Наказ Офісу Генерального прокурора та Державної судової адміністрації України від 24.10.2024 № 249/448 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v249_750-24#Text

очікування від цифровізації.

Дещо спрощено діяльність сторін та адвоката, який здійснює представництво, можна розглядати як діяльність, що спрямована на *пошук, фіксацію та використання для аргументації власної правової позиції* відомостей про певні факти й обставини (доказів), при цьому сторона обвинувачення у своєму «арсеналі» має можливості як здійснювати певні дії (в тому числі звертатись за дозволом на проведення окремих дій, що обмежують права і свободи), так і приймати процесуальні рішення, а сторона захисту реалізує свої повноваження виключно шляхом певних дій чи звернень.

Згідно з проведеним Верховним Судом дослідженням практики судів першої, апеляційної та касаційної інстанцій щодо справ, які перебували на розгляді у 2018 та 2019 роках, встановлено поширеність подання сторонами електронних доказів у кримінальних провадженнях, що зумовлено особливостями окремих видів кримінальних правопорушень, спосіб вчинення яких безпосередньо передбачає використання тих приладів та пристроїв, які оперують інформацією в електронному (цифровому) виді. Унаслідок цього фактичні дані, на підставі яких суд встановлює наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню, існують саме в електронній (цифровій) формі. Ураховуючи це, а також закріплення порядку використання електронних доказів у нормативно-правових актах, які регламентують порядок здійснення цивільного, господарського та адміністративного судочинства, доповнення Кримінального процесуального кодексу України положеннями, у яких були б визначені поняття та орієнтовний перелік електронних доказів, на нашу думку, є послідовним кроком.

Отже, пропускаяючи їх діяльність через раніше вказані тенденції в процесі цифровізації – «оптимізацію» та «прозорість», можна однозначно стверджувати, що цифровізація значно збільшує правові можливості та ефективність професійної діяльності. Проте, як слушно зазначається багатьма фахівцями, такі можливості мають як явні, так і приховані ризики. Крім того, частина питань залишаються дискусійними з точки зору правового регулювання.

Так, порівнюючи КПК України з ЦПК України, ГПК України та КАС України в частині регламентації електронних доказів, можна побачити, що в останніх трьох кодексах передбачено визначення електронних доказів. Відповідні дефініції надано у таблиці 1.

Таблиця 1

Визначення електронних доказів у ЦПК України, ГПК України та КАС України

ЦПК України	ГПК України	КАС України
<p>Стаття 100. Електронні докази</p> <p>1. Електронними доказами є інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема, електронні документи (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися, зокрема, на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (в тому числі в мережі Інтернет).</p> <p>2. Електронні докази подаються в оригіналі або в електронній копії, на яку накладено кваліфікований електронний підпис відповідно до вимог законів України "Про електронні документи та електронний документообіг" та "Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги". Законом може бути передбачено інший порядок засвідчення електронної копії електронного доказу.</p> <p>3. Учасники справи мають право подавати електронні</p>	<p>Стаття 96. Електронні докази</p> <p>1. Електронними доказами є інформація в електронній (цифровій) формі, яка містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема, електронні документи (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних й інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися, зокрема на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (в тому числі в мережі Інтернет).</p> <p>2. Електронні докази подаються у формі документів, на які накладено кваліфікований електронний підпис відповідно до вимог законів України "Про електронні документи та електронний документообіг" та "Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги". Законом може бути передбачено інший порядок засвідчення електронної копії електронного доказу.</p> <p>3. Учасники справи мають право подавати електронні</p>	<p>Стаття 99. Електронні докази</p> <p>1. Електронними доказами є інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема, електронні документи (текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися, зокрема на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (в тому числі в мережі Інтернет).</p> <p>2. Електронні докази подаються в оригіналі або в електронній копії, на яку накладено кваліфікований електронний підпис відповідно до вимог законів України "Про електронні документи та електронний документообіг" та "Про електронну ідентифікацію та</p>

ЦПК України	ГПК України	КАС України
<p>докази в паперових копіях, посвідчених у порядку, передбаченому законом. Паперова копія електронного доказу не вважається письмовим доказом.</p> <p>4. Учасник справи, який подає копію електронного доказу, повинен зазначити про наявність у нього або іншої особи оригіналу електронного доказу.</p> <p>5. Якщо подано копію (паперову копію) електронного доказу, суд за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи може витребувати у відповідної особи оригінал електронного доказу. Якщо оригінал електронного доказу не подано, а учасник справи або суд ставить під сумнів відповідність поданої копії (паперової копії) оригіналу, такий доказ не береться судом до уваги.</p>	<p>докази в паперових копіях, посвідчених в порядку, передбаченому законом. Паперова копія електронного доказу не вважається письмовим доказом.</p> <p>4. Учасник справи, який подає копію електронного доказу, повинен зазначити про наявність у нього або іншої особи оригіналу електронного доказу.</p> <p>5. Якщо подано копію (паперову копію) електронного доказу, суд за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи може витребувати у відповідної особи оригінал електронного доказу. Якщо оригінал електронного доказу не поданий, а учасник справи або суд ставить під сумнів відповідність поданої копії (паперової копії) оригіналу, такий доказ не береться судом до уваги.</p>	<p>електронні довірчі послуги". Законом може бути визначено інший порядок засвідчення електронної копії електронного доказу.</p> <p>3. Учасники справи мають право подавати електронні докази в паперових копіях, посвідчених в порядку, визначеному законом. Паперова копія електронного доказу не вважається письмовим доказом.</p> <p>4. Учасник справи, який подає копію електронного доказу, повинен зазначити про наявність у нього або іншої особи оригіналу електронного доказу.</p> <p>5. Якщо подано копію (паперову копію) електронного доказу, суд за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи може витребувати у відповідної особи оригінал електронного доказу. Якщо оригінал електронного доказу не поданий, а учасник справи або суд ставить під сумнів відповідність копії (паперової копії) оригіналу, такий доказ не береться судом до уваги.</p>

Як видно із тексту правових норм у відповідних процесуальних кодексах України, визначення та процедурні питання подання електронних доказів законодавцем уніфіковано й зведено до тотожних вимог. У цьому контексті кримінальний процес, хоча й має відповідну судову практику та правові норми, що дозволяють обходитися без відповідного відокремлення електронних доказів, але через жваву дискусію в теоретичній та практичній площині потребує якомога скорішого правового вирішення та врегулювання з боку законодавця.

Серед ризиків можна виділити дві умовні групи, що виокремлюються залежно від поведінки осіб. До першої групи можна віднести такі правопорушення, як зловживання (використання дійсних прав на шкоду правам іншим особам чи завданням кримінального провадження), у тому числі фальсифікація та помилки через необачність. Як приклад, можна навести інформацію, що оприлюднена у квітні 2025 року на офіційному сайті Національного антикорупційного бюро, в якій зазначено наступне: «НАБУ і САП повідомили двом адвокатам та фактичному керівнику адвокатського об'єднання про підозру у несанкціонованому доступі до закритої частини Єдиного державного реєстру судових рішень (ЄДРСР).

За даними слідства, починаючи з серпня 2022 року, підозрювані отримали доступ до закритого реєстру судових рішень і почали систематично використовувати ці дані для автоматизованого отримання інформації про результати розгляду судами клопотань від правоохоронних органів і прокуратури. Для цього було розроблено спеціальний скрипт, який кожні 12 годин збирав дані та зміст нових судових рішень щодо клієнтів адвокатів і дозволяв проводити ручний пошук у реєстрі.

Судові рішення, одержані за допомогою обох функцій, використовувались адвокатами у своїй діяльності. Зокрема, підозрювані стежили за ухвалами суддів щодо надання дозволів на проведення обшуків та інших слідчих дій, щоб попереджати своїх клієнтів. Отримані незаконним шляхом дані використовувалися для підготовки до слідчих (розшукових) дій, знищення речових доказів і документів, а також ухилення клієнтів адвокатів від кримінальної відповідальності.

Унаслідок цієї злочинної схеми було здійснено 39 615 пошукових запитів та переглянуто 7 572 судових рішення»²³⁵.

До другої групи можна віднести ризики верифікації, тобто неможливості встановлення (перевірки та підтвердження) достовірності або автентичності інформації, що створена чи збережена за допомогою електронних технологій чи засобів. На цих питаннях акцентує увагу адвокат С. Ханін, який, описуючи типові приклади, вказує на такі основні проблеми: «1) неможливість довести походження відеофайлу (аудіофайлу); 2) відсутність підтвердження безперервності запису; 3) ускладнення виявлення відеомонтажу та маніпуляцій; 4) відсутність можливості відновлення видалених фрагментів відео»²³⁶.

Якщо розглядати кримінальний процес через призму створення баз даних та комунікації між певними суб'єктами та учасниками провадження, то можна побачити як еволюціонували такі відносини за останні понад десять

²³⁵ НАБУ і САП викрили схему незаконного доступу до закритих судових рішень (ВІДЕО). НАБУ офіц. вебсайт. URL: <https://nabu.gov.ua/news/nabu-i-sap-vykryly-skhemu-nezakonnoho-dostupu-do-zakrytykh-sudovykh-rishen/> (дата звернення: 29.10.2025).

²³⁶ Ототожнення електронного та матеріального носія» не є питанням права, а питанням фізики – адвокат. Закон і Бізнес. URL: https://zib.com.ua/ua/165973-ototozhnennya_elektronnogo_ta_materialnogo_nosiya_ne_e_pitan.html (дата звернення: 29.10.2025).

років, пройшовши шлях від запровадження автоматизованої системи документообігу суду (введено в дію з 01 січня 2011 року) та ЄРДР до створення Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи (05.10.2021 року функціонують три підсистеми (модулі) - «Електронний кабінет», «Електронний суд» та підсистема відеоконференцзв'язку), «Інформаційно-комунікаційної системи досудового розслідування» чи інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування «iКейс» (у кримінальних провадженнях, досудове розслідування в яких здійснюється детективами Національного антикорупційного бюро України)²³⁷.

Також, на нашу думку, одним із перспективних напрямів диджиталізації кримінального процесу є впровадження інтелектуальних цифрових технологій, що здатні суттєво вплинути на якість і швидкість здійснення правосуддя. Штучний інтелект (ШІ) дедалі активніше проникає в різні сфери людської діяльності – від медицини до фінансів, логістики, і не дивно, що правосуддя також стає об'єктом для інновацій. Використання ШІ в судовій системі – потенційно революційний крок, який може змінити принципи розподілу справ, обробки доказів, пришвидшити судові процедури та зробити їх більш ефективними. Проте водночас це породжує серйозні етичні, правові та практичні ризики. Потрібно розглянути можливості й переваги застосування ШІ у кримінальному правосудді, його ризики, а також підходи та досвід країн ЄС і міжнародних організацій, які вже намагаються регулювати цю сферу. Прикладом регулювання можна вважати Регламент (ЄС) 2024/1689 Європейського Парламенту та Ради від 13 червня 2024 року, що встановлює гармонізовані правила щодо штучного інтелекту та вносить зміни до Регламентів (ЄС) № 300/2008, (ЄС) № 167/2013, (ЄС) № 168/2013, (ЄС) 2018/858, (ЄС) 2018/1139 та (ЄС) 2019/2144 та Директив 2014/90/ЄС, (ЄС) 2016/797 та (ЄС) 2020/1828 (Закон про штучний інтелект). Закон про штучний інтелект – це перша в історії всеохопна правова база щодо штучного інтелекту в усьому світі. Мета цих правил – сприяти розвитку надійного штучного інтелекту в Європі.

Також інструменти ШІ можуть суттєво підвищити ефективність робочих процесів, забезпечуючи швидкий аналіз повідомлень, автоматичну класифікацію звернень та підвищення ситуаційної обізнаності та оптимізації управлінських рішень. Розвиток компетентностей у сфері штучного інтелекту є важливим елементом підготовки сучасних фахівців у правоохоронних органах.

Отже, сьогодні можна констатувати значний темп та обсяги цифровізації як процесів, що складають зміст кримінальних процесуальних відносин, так і інформаційно-комунікаційної діяльності уповноважених суб'єктів та учасників кримінального процесу. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, з одного боку, створює можливості для підвищення ефективності

²³⁷ Про інформаційно-телекомунікаційну систему досудового розслідування «iКейс». Верховна Рада України : офіц. вебпортал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/aws/show/v0390886-21#Text> (дата звернення: 29.10.2025).

професійної діяльності у цій сфері та оптимізації витрат часу та ресурсів відповідними учасниками, а з другого, – містить ризики щодо зловживань, правопорушень та створення більшого рівня невизначеності. Тож, процес запровадження цифрових технологій і вдосконалення правового регулювання у цій сфері потребує поміркованого підходу з боку органів державного управління та консолідації зусиль фахівців як на теоретичному, так і практичному рівнях, але, зважаючи на те, що електронне кримінальне провадження імплементується в Україні ще з початку 2010-х років, диджиталізація кримінального процесу є складним завданням, яке буде реалізоване у довгостроковій перспективі²³⁸.

3.3. Імплементация європейських стандартів щодо забезпечення кримінально-виконавчого законодавства

Імплементация європейських стандартів у кримінально-виконавче законодавство України є актуальним і багатоаспектним напрямом досліджень, що охоплюють як теоретичні, так і практичні аспекти, спрямовані на приведення українського кримінально-виконавчого законодавства до вимог ЄСПЛ та інших міжнародних документів. Актуальність також зумовлена євроінтеграційним курсом України, а саме зобов'язанням привести національне законодавство у відповідність до стандартів Ради Європи та ЄС: ратифікація міжнародних договорів та рішень ЄСПЛ. Ігнорування цих стандартів призводить до зростання кількості позовів проти України в ЄСПЛ та, як наслідок, до необхідності виплати компенсацій. Крім зазначеного, важливість імплементации європейських стандартів у кримінально-виконавче законодавство України пов'язана зі зміною парадигми від карального підходу до гуманізації та ресоціалізації засуджених.

Варто зазначити, що впровадження європейських стандартів сприяє: покращенню умов утримання, що відповідають мінімальним вимогам щодо площі, санітарних умов та медичного обслуговування; запровадженню альтернативних покарань (наприклад, пробація) для зменшення кількості ув'язнених та їх ефективнішої реінтеграції в суспільство; забезпеченню доступу до освіти, праці та психологічної допомоги, що є ключовими для підготовки засуджених до життя на волі. Розкриття питання імплементации європейських стандартів у кримінально-виконавче законодавство України значуще й у контексті боротьби з корупцією та забезпечення прозорості в пенітенціарній системі. Європейські стандарти передбачають чіткі механізми контролю та моніторингу за дотриманням прав людини, значно знижуючи ризики зловживань, що включає створення ефективних систем оскарження для засуджених. І зрештою, для успішної імплементации реформ необхідна відповідна підготовка персоналу, що полягає в необхідності розробки нових

²³⁸

URL: <https://ti-ukraine.org/research/yak-pratsyuye-systema-elektronnogo-kryminalnogo-provadhennya-ikejs/> (дата звернення: 29.10.2025).

програм навчання, які містять: основи європейського кримінально-виконавчого права; етичні норми та стандарти поведінки з ув'язненими; навички роботи з новими технологіями та інструментами, що використовуються в сучасній пенітенціарній системі. Отже, для правового регулювання та гармонізації кримінально-виконавчого законодавства, важливим є визначення основних напрямів, які потребують узгодженості з європейськими стандартами, зокрема рекомендаціями Комітету Міністрів Ради Європи та рішеннями ЄСПЛ та удосконалення чинного кримінально-виконавчого законодавства України.

Міжнародні стандарти прав людини та судова практика формують ґрунтовну основу як для процедур інклюзивного та консультативного характеру, так і для визначення змістовних положень Конституції. З позиції матеріального захисту прав людини важливими є не лише перелік прав, які мають бути гарантовані, захищені, підтримані та реалізовані, а й створення інституційних механізмів, що забезпечують ефективний захист цих прав та наявність дієвих засобів правового захисту в разі їх порушення. Державне управління, яке не спирається на принципи прав людини та основоположних свобод, втрачає ключові складові, необхідні для функціонування демократичної системи. Відомо, що навіть за сприятливих умов права людини не реалізуються автоматично. Для їхньої повноцінної реалізації необхідні активні дії та, у багатьох випадках, боротьба за власні права та свободи. Цей процес має бути інтегрованим у комплекс заходів, що формують єдиний механізм захисту прав людини. Саме тому в юридичній літературі останніх років спостерігається підвищений інтерес до аналізу механізмів забезпечення та захисту прав людини²³⁹. Їх реалізація відбувається через відповідні механізми, що забезпечують їхню дієвість²⁴⁰. Слід вказати, що внутрішніми національними нормативно-правовими актами України, які імплементують європейські стандарти прав людини через своє національне законодавство, є:

*Конституція України*²⁴¹ (стаття 8: принцип верховенства права, обов'язковість норм міжнародного права; стаття 55: право на звернення до міжнародних судових установ, зокрема до ЄСПЛ; стаття 124: юрисдикція міжнародних судів визнається Україною);

Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 2006 року, який визначає механізм

²³⁹ Баштанник А. Г. Механізм захисту прав і свобод людини у контексті реалізації положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2021. Вип. 1. С. 29–34.

²⁴⁰ Колізії в реалізації та захисті прав людини : навч. посіб. ; кол. авторів / Білоцерків. нац. агр. ун-т. Біла Церква, 2025. 333 с.

²⁴¹ Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 12.05.2025).

Закон України «Про міжнародні договори України» від 2004 року, який регулює статус міжнародних договорів у правовій системі України²⁴³;

Кримінальний кодекс України який враховує міжнародні правові стандарти, зокрема у сфері воєнних злочинів та катувань (статті 438, 439)²⁴⁴;

Кодекс адміністративного судочинства України, який передбачає можливість перегляду судових рішень у зв'язку з рішенням ЄСПЛ²⁴⁵;

рішення Конституційного Суду України, Верховного Суду, оскільки вони враховують практику ЄСПЛ у тлумаченні правових норм, адже судові органи застосовують прецеденти ЄСПЛ при винесенні рішень;

Національна стратегія у сфері прав людини (затверджена Указом Президента № 501/2015)²⁴⁶. Зазначена стратегія, на нашу думку, зумовлена необхідністю вдосконалення діяльності держави щодо утвердження та забезпечення прав і свобод людини, створення дієвих механізмів їх реалізації та захисту, розв'язання системних проблем у розглядуваній сфері²⁴⁷. Крім створення нової бази джерел із використанням міжнародних стандартів у галузі прав людини, завдання ефективного забезпечення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, також передбачає й відповідну адаптацію чинного законодавства до сучасних європейських і міжнародних документів у галузі прав людини, що полягає в поетапному ухваленні та впровадженні законів і підзаконних нормативно-правових актів, розроблених з урахуванням права ЄС, а також у внесенні відповідних змін до чинних нормативно-правових актів України.

Зокрема, щодо адаптації законодавства, яке безпосередньо стосується правового статусу осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, насамперед слід відзначити ухвалений у 2013 р. так званий євроінтеграційний закон – Закон України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу

²⁴² Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення 12.05.2025).

²⁴³ Про міжнародні договори України : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text> (дата звернення 12.05.2025).

²⁴⁴ Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 12.05.2025).

²⁴⁵ Кодекс адміністративного судочинства України. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36, № 37. Ст. 446. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення 12.05.2025).

²⁴⁶ Про Національну стратегію у сфері прав людини : Указ Президента України. Документ 119/2021 від 24.03.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text> (дата звернення: 10.10.2025).

²⁴⁷ Колізії в реалізації та захисті прав людини : навч. посіб. ; кол. Авторів / Білоцерків. нац. агр. ун-т. Біла Церква, 2025. 333 с.

України щодо порядку та умов відбування покарання»²⁴⁸, ухвалення якого розглядалося як необхідний крок для підписання Угоди про асоціацію України з ЄС²⁴⁹. Він уніс зміни та доповнення до статей Кримінально-виконавчого кодексу України, якими регулюються порядок і умови виконання та відбування таких видів кримінальних покарань, як позбавлення волі на певний строк і довічне позбавлення волі. Ще одним важливим кроком до утвердження в Україні міжнародних стандартів поведження із засудженими стало ухвалення у 2014 р. Закону України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів»²⁵⁰, яким визначено стратегію й тактику державної політики щодо реформування органів та установ виконання покарань відповідно до міжнародних стандартів у галузі прав людини. Зміни, закріплені цим Законом, суттєво покращували правове становище осіб, засуджених в Україні до позбавлення волі. Так, принциповою зміною став підхід до визначення праці засуджених як до їх суб'єктивного права: відповідно до статті 26 Європейських пенітенціарних правил²⁵¹ замість обов'язку засуджених працювати в місцях і на роботах, які визначаються адміністрацією колонії, встановлювалося право засуджених працювати на таких роботах²⁵². Законом було також урегульовано порядок надання засудженим тривалих побачень та оформлення пенсій, розширено перелік кореспонденції, що не підлягає перегляду, змінено формулювання щодо виконання засудженими законних вимог адміністрації, закріплено право користуватися мобільним зв'язком та інтернетом тощо²⁵³.

Мінімальні стандартні правила поведження з в'язнями (МСП) були вперше прийняті в 1955 році та затверджені Економічною та соціальною радою ООН у 1957 році. Відразу після їхнього прийняття МСП стали ключовим міжнародним стандартом у регулюванні поведження з в'язнями та ключовими рамками в оцінювальній діяльності моніторингових та інспекційних органів. У багатьох країнах МСП було використано як «схеми» для створення національних пенітенціарних правил; у деяких країнах МСП –

²⁴⁸ Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо порядку та умов відбування покарання : Закон України від 05.09.2013 р. № 435-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-18> (дата звернення: 15.10.2025).

²⁴⁹ Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18.03.2004 р. № 1629-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15> (дата звернення: 10.10.2025).

²⁵⁰ Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів : Закон України від 08.04.2014 р. № 1186-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1186-18> (дата звернення: 10.10.2025).

²⁵¹ Європейські пенітенціарні правила (Рекомендація № R (2006) 2 Комітету міністрів держав-учасниць : міжнарод. Документ від 12.02.1987 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032 (дата звернення: 10.10.2025).

²⁵² Там само.

²⁵³ Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (дата звернення: 10.10.2025)

це єдиний документ, який безпосередньо регламентує поведження з в'язнями. Проте не дивно, що за 60 років після прийняття МСП пенітенціарна наука значно еволюціонувала, а Правила стали застарілими. Деякі розділи навіть стали несумісними з міжнародною системою прав людини, яка була створена після 1955 року. Визнаючи ці обставини, ООН розпочала процес перегляду МСП, який тривав чотири роки. У результаті 17 грудня 2015 року Генеральна Асамблея ООН одногolosно прийняла Переглянуті мінімальні стандартні правила поведження з в'язнями (Правила Нельсона Манделі). Вони були названі на честь спадку Нельсона Манделі, покійного президента Південної Африки, який провів у в'язниці 27 років.

Постійно відбувається модернізація національного законодавства з питань захисту прав і свобод засуджених, удосконалення інституційного механізму національної моделі імплементації міжнародно-правових зобов'язань у даній сфері, про що свідчить прийняття низки нормативних актів. Важливу роботу на шляху імплементації міжнародно-правових зобов'язань здійснюють Міністерство юстиції України, Державна кримінально-виконавча служба України, Міністерство закордонних справ України, Уповноважений ВРУ з прав людини, безпосередньо установи виконання покарань. Звісно, проблеми політичного, соціально-економічного, кадрового характеру перешкоджають належному виконанню міжнародних стандартів з прав і свобод засуджених. Зокрема, накази Міністерства юстиції України «Про внесення змін до Інструкції про порядок надання засудженим короткочасних виїздів за межі установ виконання покарань»²⁵⁴, «Про затвердження Порядку організації надання засудженим до позбавлення волі доступу до глобальної мережі Інтернет»²⁵⁵, наказ Мін'юсту України та МОЗ України «Про затвердження Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі»²⁵⁶ тощо. Необхідність забезпечення умов для реальної можливості засуджених скористатися правами, наданими Законом України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів», зумовила ухвалення у 2016 р. Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання

²⁵⁴ Про внесення змін до Інструкції про порядок надання засудженим короткочасних виїздів за межі установ виконання покарань : наказ Міністерства юстиції України від 18.08.2017 р. № 2648/5 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1032-17#Text> (дата звернення: 10.10.2025).

²⁵⁵ Порядок організації надання засудженим до позбавлення волі доступу до глобальної мережі Інтернет : затв. наказом Міністерства юстиції України від 19.10.2017 р. № 3233/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1280-17#Text> (дата звернення: 10.10.2025).

²⁵⁶ Порядок організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі : затв. наказом Міністерства юстиції України та МОЗ України від 15.08.2014 р. № 1348/5/572. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0990-14#Text> (дата звернення: 10.10.2025).

кримінальних покарань та реалізації прав засуджених»²⁵⁷, яким було суттєво розширено права засуджених до позбавлення волі (зокрема, витратити для придбання продуктів харчування, одягу, взуття, білизни та предметів першої потреби гроші, зароблені у виправній колонії, одержані за переказами, за рахунок пенсій та іншого доходу), врегульовано питання пенсійного забезпечення засуджених до позбавлення волі, які фактично за чинними нормами КВК України не могли скористатися цим правом, а також внесено зміни щодо прав засуджених до позбавлення волі на користування глобальною мережею «Інтернет». Законодавчі зміни, які відбулися останніми роками в Україні, дозволили істотно наблизити умови відбування покарання у вигляді позбавлення волі до міжнародних стандартів поводження із засудженими. Розглянуті нововведення українського законодавства є прямим відбиттям норм, принципів і рекомендацій міжнародних норм права, які дедалі більше входять у практику діяльності установ та органів вітчизняної пенітенціарної системи. Однак завдання інтеграції до Європейського Союзу вимагає не лише формального приведення національних норм і правил у відповідність до європейських стандартів у галузі прав людини, а й реального дотримання цих прав і свобод, їх належної охорони та захисту, що, зокрема, потребує подальшого реформування вітчизняної пенітенціарної системи та організаційно-правового забезпечення діяльності її органів та установ з використанням сучасного міжнародного досвіду. Практичне вирішення проблеми застосування у пенітенціарній системі України міжнародних стандартів поводження із засудженими, зокрема, передбачає:

- запобігання забороненим способам поводження із засудженими, що принижують їх людську гідність;
- забезпечення законності діяльності персоналу установ та органів, що виконують покарання;
- приведення у відповідність до згаданих стандартів умов утримання засуджених, забезпечення належного медичного обслуговування, загальноосвітнього та професійно-технічного навчання засуджених тощо;
- створення дієвої системи ресоціалізації та соціальної адаптації засуджених до позбавлення волі;
- розширення громадського контролю за дотриманням прав засуджених під час відбування кримінального покарання у вигляді позбавлення волі тощо.

Реалізація зазначених заходів дасть змогу суттєво наблизити умови відбування покарання у вигляді позбавлення волі в Україні до відповідних міжнародних стандартів поводження із засудженими й можливість покращити стан дотримання прав позбавлених волі осіб, а також посилити гарантії їх

²⁵⁷ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених : Закон України від 07.09.2016 р. № 1492-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1492-19> (дата звернення: 10.10.2025).

Попри активний процес імплементації міжнародно-правових норм, все ж залишалися певні проблеми невідповідності національних норм зазначеним стандартам, які стосуються прав засуджених.

Так, Д. Ягунов визначає, що серед основних проблем невідповідності наявних стандартів пенітенціарної системи України міжнародним стандартам фактори, які перешкоджають наближенню до усталених стандартів, а саме: 1) небезпечно велике в'язничне населення; 2) небезпечне переповнення пенітенціарних установ; 3) незадовільні умови тримання ув'язнених та незадовільні умови роботи в'язничного персоналу; 4) недобір в'язничного персоналу; 5) розчарування в'язничного персоналу у своїй роботі; 6) низький рівень в'язничної безпеки; 7) токсичний мікс ув'язнених та засуджених до тривалих строків покарання та/або до довічного ув'язнення, а також ув'язнених і засуджених, які мають психічні розлади; 8) бунти, масові заворушення та інші форми безладу у пенітенціарних установах тощо²⁵⁹. Водночас, попри певні проблеми, процес імплементації не припинявся. Унаслідок імплементації міжнародних стандартів 16 грудня 2022 р. розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1153-р була схвалена «Стратегія реформування пенітенціарної системи на період до 2026 р.» та був затверджений операційний план її реалізації у 2022–2024 рр. У Стратегії зазначалося, зокрема, таке: «Система кримінальної юстиції та наявний механізм ресоціалізації засуджених потребують удосконалення з урахуванням руйнівних наслідків широкомасштабної військової агресії Російської федерації проти України; <...> органи державної влади повинні створити в пенітенціарних установах такий режим і умови, що не перевищують мінімальний рівень страждань, який особа може зазнавати під час відбуття покарання; <...> умови тримання у багатьох слідчих ізоляторах та установах виконання покарань не задовольняють базові потреби засуджених та осіб, взятих під варту, і прирівнюються Європейським судом з прав людини до катувань, що ускладнює досягнення завдань виправлення та ресоціалізації засуджених, зменшення кількості повторних злочинів і надзвичайних подій; Європейським судом з прав людини неодноразово зверталась увага, зокрема, на переповненість слідчих ізоляторів, недостатню кількість та низьку якість продуктів харчування, неналежну медичну допомогу, нестачу денного світла та свіжого повітря, невиправдані режимні обмеження; умови позбавлення волі, особливості середовища засуджених та осіб, взятих під варту, потребують створення додаткових гарантій захисту людини в місцях

²⁵⁸ Почанська О. С. Особливості використання міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Вісник ХНУВС*. 2020. № 4 (91). С. 158–169.

²⁵⁹ Yagunov D.V. Prison reform in Ukraine: some analytical notes and recommendations. *European political and law discourse*. 2016. Vol. 3. Iss. 4. p. 167–184, 429–430; Гороть А. М. Характеристика міжнародно-правових пенітенціарних стандартів та їх імплементація в національне законодавство України. *Нове українське право*. 2024. Вип. 6. С. 105–112.

позбавлення волі, у тому числі з урахуванням воєнних викликів»²⁶⁰. На думку дослідників, удосконалення забезпечення прав і свобод засуджених в Україні можливе завдяки запровадженню Стратегії реформування пенітенціарної системи України та затвердженню операційного плану її реалізації, а також визначенню основних стратегічних цілей, у яких би відображалися й удосконалювалися: 1) створення належних умов тримання засуджених та осіб, узятих під варту; 2) створення ефективної системи запобігання та протидії катуванням, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню; 3) забезпечення права на охорону здоров'я та належне медичне обслуговування в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах; 4) збільшення застосування покарань та запобіжних заходів, не пов'язаних з ізоляцією від суспільства, та подальший розвиток органів пробації; 5) удосконалення методів та інструментів виправлення і ресоціалізації засуджених та їх подальше впровадження; 6) забезпечення належного рівня безпеки та правопорядку в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах; 7) формування ефективної моделі підготовки та діяльності персоналу пенітенціарної системи; 8) розширення можливостей цифровізації пенітенціарної системи. Також, на думку А. В. Ковальова, під час забезпечення захисту прав засуджених слід звернути увагу на підбір, підготовку, навчання й діяльність персоналу установ виконання покарань України та гарантії їх правового та соціального захисту²⁶¹.

Дослідники наголошують, що реалізація міжнародних стандартів щодо поводження з ув'язненими в Україні здійснюється за трьома напрямками: а) за допомогою формування відповідної кримінально-виконавчої політики; б) через удосконалення національного кримінального законодавства; в) у практичній діяльності органів та установ, що виконують покарання²⁶².

Важливо зазначити, що окрім спеціальних міжнародних договорів, які стосуються пенітенціарних правил, Україною ратифіковано низку універсальних міжнародних угод, що дало можливість імплементувати міжнародні стандарти поводження із засудженими у національне законодавство і, зокрема, у кримінально-виконавче законодавство. зокрема, у частині 1 статті 1 КВК України міститься положення, згідно з яким способом

²⁶⁰ Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 р. та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 рр. : розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 р. № 1153-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%d1%80/conv#text> (дата звернення: 03.08.2025); Гороть А. М. Характеристика міжнародно-правових пенітенціарних стандартів та їх імплементація в національне законодавство України. *Нове українське право*. 2024. Вип. 6. С. 105–112.

²⁶¹ Ковальов А. В. Імплементация міжнародно-правових зобов'язань з прав та свобод засуджених в Україні : дис. ... д-ра. філос. : 081 «Право». Київ, 2023. 233 с.

²⁶² Пономарьов О. Особливості відображення міжнародних стандартів щодо поводження із ув'язненими в сучасній кримінально-виконавчій політиці України. *Юридичний вісник*. 2024. Випуск 2. DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v2.2024.13> (дата звернення: 16.05.2025).

захисту інтересів особи, суспільства і держави як мети кримінально-виконавчого законодавства є запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими, що цілком відповідає змісту Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження й покарання. 05 травня 1997 р. Україною був підписаний, а потім і ратифікований Протокол № 6 до Конвенції про захист прав і основних свобод людини (Європейської конвенції з прав людини), що зобов'язало 22 лютого 2002 р. скасувати смертну кару як вид покарання, передбачений КК України. Європейська конвенція про запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, набрала чинності для України з 01 вересня 1997 р., після чого Україну у 1998, 1999, 2000 і 2002 роках відвідали з інспекцією члени Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню²⁶³. Водночас слід відмітити, що попри велику кількість проведених змін усе ще залишаються невирішені проблеми та невикористані можливості на шляху приведення національного кримінально-виконавчого законодавства у відповідність із міжнародними стандартами²⁶⁴.

Кримінально-виконавча система України потребує серйозного перегляду та реформування на всіх рівнях, починаючи від управління та закінчуючи законодавством і контролем. Тільки комплексний підхід і системні зміни можуть забезпечити ефективне функціонування системи та досягнення високих стандартів правосуддя й гуманізм. Кримінально-виконавче право України перебуває у стані трансформації, який зумовлений як внутрішніми, так і зовнішніми факторами. Перші охоплюють реформування судової системи, децентралізацію влади та гуманізацію кримінального законодавства. Другі – це євроінтеграційні прагнення країни та впровадження міжнародних стандартів у сфері поводження із засудженими²⁶⁵.

Цікаво проаналізувати доктринальні погляди щодо досліджуваного питання, оскільки наукові пошуки щодо впровадження міжнародних стандартів у кримінально-виконавчу політику завжди були зосереджені на дослідженні правових, соціальних та організаційних аспектів цього процесу. Важливими аспектами впровадження міжнародних стандартів у кримінально-виконавчу політику завжди були й залишаються на сьогодні такі напрями, як: гармонізація термінології та принципів, розробка законопроектів, що імплементують нові норми; аналіз імплементативних процесів в інших європейських країнах. Дослідники аналізували та продовжують досліджувати

²⁶³ Кримінально-виконавче право України : підручник / за ред. А. Х. Степанюка. Харків : Право, 2006. 256 с.

²⁶⁴ Гороть А. М. Характеристика міжнародно-правових пенітенціарних стандартів та їх імплементативність в національне законодавство України. *Нове українське право*. 2024. Вип. 6. С. 105–112.

²⁶⁵ Вітюк Д. Л., Олійник І. Л. Теоретико-правовий аналіз досліджень у галузі кримінально-виконавчого права. *Ірпінський юридичний часопис*. 2024. № 2(15). С. 11–19. URL: [https://doi.org/10.33244/2617-4154-2\(15\)-2024-11-19](https://doi.org/10.33244/2617-4154-2(15)-2024-11-19) (дата звернення: 16.05.2025).

як міжнародні норми та принципи, що стосуються поведження із засудженими, впливають на національне законодавство, так і практику їх застосування, проте залишається низка проблем, що гальмують цей процес, зокрема недосконалість законодавства (попри прогрес, деякі норми продовжують бути застарілими та не відповідати міжнародним вимогам).

Аналізуючи сучасні дослідження в напрямі гармонізації термінології у кримінально-виконавчому законодавстві відповідно до європейських стандартів, звернемо увагу на ті, що стосуються принципів гармонізації, зокрема єдність понять (усунення дублювання термінів і використання єдиних визначень для аналогічних понять у різних нормативно-правових актах); чіткість і недвозначність (запровадження термінів, які не мають подвійного тлумачення, що зменшує ризик корупції та зловживань, зокрема для таких понять, як «нагляд», «участь громадськості у виправленні та ресоціалізації засуджених», «контроль»). Отже, гармонізація термінології в кримінально-виконавчому законодавстві України відповідно до європейських стандартів є ключовим завданням для усунення розбіжностей і підвищення ефективності правозастосування. Основними принципами гармонізації є єдність понять та їх чіткість і недвозначність.

Державна політика виконання кримінальних покарань з урахуванням вимог сьогодення, повинна здійснюватися з дотриманням міжнародних стандартів, принципів законності, гуманізму, демократизму і справедливості. Аналіз сучасних доктринальних джерел виявив такі розробки у напрямі гармонізації принципів кримінально-виконавчого права до міжнародних стандартів. Так, у своїй публікації Ю. В. Кернякевич-Танасійчук аналізує принцип гуманізму як один з основних конституційних засад кримінально-виконавчої політики та кримінально-виконавчого права. Авторка стверджує, що гуманізація кримінально-виконавчої політики повинна реалізовуватися як на рівні її формування, відображаючись у нормах кримінально-виконавчого законодавства з урахуванням норм міжнародного права, так і на рівні її реалізації. Гуманізація кримінально-виконавчої політики України на рівні її реалізації може відбиватися: в умовах відбування покарань, засобах виправлення та ресоціалізації засуджених – режимі, соціально-виховній роботі тощо. Отже, забезпечення належних умов тримання засуджених, що становить сутнісну ознаку реалізації принципу гуманізму в концепції кримінально-виконавчої діяльності, розглядається як прояв гуманного ставлення до них. Учена констатує факт неналежних, а часом незадовільних умов тримання засуджених в установах виконання покарань, що не відповідають міжнародним стандартам, є за своєю суттю нелюдськими та такими, що принижують гідність, поведженнями, що неодноразово визнавав ЄСПЛ. З огляду на наявність окреслених проблем, на думку вченої, необхідно вжити заходів щодо приведення умов відбування покарань до міжнародних, у тому числі європейських стандартів, не лише на рівні закріплення відповідних норм

у законодавстві, а й на практиці виконання-відбування покарань²⁶⁶.

Державна кримінально-виконавча служба України повинна максимально об'єктивно не тільки інформувати засуджених про їх права та обов'язки, але й беззаперечно дотримуватися у своїй діяльності міжнародних стандартів поведінки із засудженими та вимог вітчизняного законодавства. Найчастіше порушувалися такі права засуджених як у довоєнний час, так і під час повномасштабного вторгнення агресором сусідньої держави: недотримання умов тримання, порушення права засудженого на психіатричну допомогу, безпідставне обмеження прав засуджених на довготривалі та короткострокові побачення під час воєнного стану, а також безпека засуджених під час збройної агресії²⁶⁷.

Зауважимо, що впроваджувати в практичну діяльність органів та установ виконання покарань можна лише ті міжнародні стандарти, які складають зміст нормативно-правових актів, що стали частиною законодавства України. Існує і інший бік цієї проблеми: у самих міжнародних джерелах не завжди передбачається обов'язок для країни-учасниці договору втілити певні стандарти в діяльність органу. Так, у преамбулі Європейських в'язничних правил зазначено положення про те, що ці Правила не є типовими, і в багатьох європейських країнах в'язничні служби на практиці вже використовують стандарти більш високі, ніж викладені у цих правилах. Аналогічні застереження містяться і в інших міжнародно-правових актах із питань виконання покарань. Упровадження міжнародних стандартів поведінки із засудженими, які мають загальний характер, повинно стати моральним обов'язком тієї держави, яка декларує свою демократичність, та невід'ємним змістом її кримінально-виконавчої політики на всіх стадіях її формування²⁶⁸.

30 січня 2020 року ЄСПЛ ухвалив «пілотне» рішення у справі «Сукачов проти України» (заява № 14057/17), у якому дійшов висновку, що порушення прав, гарантованих Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) та протоколами до неї, свідчать про наявність в Україні триваючої структурної проблеми щодо умов тримання осіб під вартою та відсутність у національному законодавстві ефективного засобу юридичного

²⁶⁶ Кернякевич-Танасійчук Ю. В. Реалізація принципу гуманізму в кримінально-виконавчій діяльності. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2025. Т. 1 № 49. С. 78–85.

²⁶⁷ Дотримання прав людини в діяльності Державної кримінально виконавчої служби України і Служби пробації : наук.-практ. посіб. / О. В. Гальцова, О. О. Пащенко, А. Ф. Степанюк, І. С. Яковець ; за заг. ред. А. Ф. Степанюка / НАПрН України ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України. Харків : Право, 2023. 130 с. DOI: <https://doi.org/10.31359/9789669985200>

²⁶⁸ Клименко С. В. Проблеми імплементації міжнародних стандартів щодо виконання кримінальних покарань у кримінально-виконавче законодавство України. *Порівняльно-аналітичне право*. URL: http://www.pap.in.ua/1_2014/Klymenko_1.pdf (дата звернення: 17.01.2025); Приполова Л. І. Щодо проблеми адаптації національного законодавства до норм міжнародного права у сфері захисту прав осіб, що відбувають покарання в місцях позбавлення волі. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2018. № 1(3). С. 13–19.

захисту у зв'язку з цим.

Рішення у цій справі є вже другим «пілотним» рішенням у справах проти України, що свідчить про неналежне вирішення системних та/або структурних проблем.

Процедура «пілотного» рішення використовується ЄСПЛ у разі отримання великої кількості заяв, які мають спільну причину порушення, для визначення структурних проблем у таких справах та тягне за собою накладення на держави зобов'язання вирішувати ці проблеми.

У пілотному рішенні завдання ЄСПЛ полягає не тільки в тому, щоб вирішити, чи було порушено положення Конвенції, а також визначити системну проблему та надати державі чіткі вказівки щодо типу заходів, необхідних для її вирішення.

Так, у цьому рішенні ЄСПЛ вказав Україні на необхідність вжиття комплексних заходів для вирішення структурної проблеми, зокрема покращення матеріально-побутових умов тримання під вартою, а також впровадження у національне законодавство ефективних превентивних та компенсаційних засобів юридичного захисту у зв'язку з неналежними умовами тримання під вартою.

Для допомоги державі-відповідачу у виконанні свого зобов'язання ЄСПЛ у виняткових випадках може вказати вид заходів, які можуть бути вжиті для усунення виявленої ним проблеми.

Щодо превентивних та компенсаційних засобів захисту від неналежних умов тримання під вартою ЄСПЛ зазначив таке.

Превентивні засоби юридичного захисту мають бути здатними забезпечувати швидке відновлення порушених прав.

Найкращим способом їх упровадження буде створення спеціального органу державної влади для нагляду за установами виконання покарань і слідчими ізоляторами. Розгляд скарг ув'язнених спеціальним органом державної влади зазвичай призводить до швидшого отримання результату, ніж їхній розгляд під час звичайного судового провадження.

Для ефективності засобу юридичного захисту цей орган державної влади повинен бути незалежним від пенітенціарних органів; забезпечувати ефективну участь ув'язненого у розгляді його скарги; забезпечувати оперативний та ретельний розгляд скарги; мати у своєму розпорядженні широкий спектр юридичних засобів для усунення проблем, які призвели до цієї скарги; та бути здатним ухвалювати обов'язкові рішення, які підлягають виконанню.

Звернення до адміністрації СІЗО зі скаргами ЄСПЛ визнав неефективним засобом захисту.

Проте тільки превентивного засобу юридичного захисту недостатньо, оскільки якщо вже було порушення статті 3 Конвенції у зв'язку з неналежними умовами тримання під вартою, держава повинна його визнати та забезпечити відшкодування.

Щодо компенсаційних засобів юридичного захисту ЄСПЛ вказав, що

одна з форм відшкодування може полягати у скороченні строку відбування покарання для відповідної особи пропорційно кожному дню, проведеному нею у неналежних умовах тримання під вартою. Такий засіб юридичного захисту може стосуватися лише осіб, які досі перебувають під вартою.

Також слід зазначити, що на необхідність прийняття нагальних та комплексних заходів для вирішення проблеми щодо умов тримання осіб під вартою та відсутність у національному законодавстві ефективного засобу юридичного захисту у зв'язку з цим неодноразово вказував і Європейський Комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню і Комітет міністрів Ради Європи (далі – КМ РЄ).

На сьогодні загальна кількість рішень ЄСПЛ, які знаходяться на контролі КМ РЄ в рамках групи справ, яка стосується проблеми неналежних умов тримання під вартою («Невмержицький та інші проти України») становить 81, а це близько 1/7 від загальної кількості усіх справ на контролі КМ РЄ щодо України.

Також близько 120 заяв такої самої категорії очікують розгляду в Європейському суді.

Такий показник свідчить про те, що проблема неналежного тримання осіб в пенітенціарних установах є надзвичайно актуальною та вимагає прийняття нагальних та комплексних заходів для її вирішення.

Оскільки жодного конкретного прогресу досягнуто досі не було, КМ РЄ підкреслив термінову необхідність продовження здійснення органами державної влади роботи над ухваленням комплексної довгострокової стратегії, здатної призвести до вирішення цих структурних проблем з чіткими та обов'язковими строками вжиття відповідних заходів і наданням необхідних ресурсів.

21 листопада 2024 року Верховна Рада України прийняла Закон України № 4093-ІХ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо заходів, спрямованих на поновлення прав засуджених осіб та осіб, взятих під варту, у зв'язку з неналежними умовами тримання», яким були внесені відповідні зміни до Кримінально-виконавчого кодексу України та закріплено право засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, та осіб, взятих під варту, утримуватися в належних умовах, а у випадку порушення такого права звертатися до комісії з розгляду скарг на неналежні умови тримання в установах попереднього ув'язнення та виконання покарань і в разі незгоди з рішенням вказаної комісії оскаржувати його в суді і визначено механізм звернення до комісій з розгляду скарг.

Положення зазначеного Закону системно пов'язані зі змінами, що пропонується внести проектом Закону, оскільки його положення визначають, які саме компенсаційні заходи за неналежні умови тримання можуть бути застосовані до осіб, засуджених до позбавлення волі, та процедуру оскарження рішень комісії з розгляду скарг на неналежні умови тримання в установах попереднього ув'язнення та виконання покарань.

Як наслідок, на сьогодні у Верховній Раді України зареєстровано законопроект «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо заходів, спрямованих на поновлення прав засуджених осіб та осіб, взятих під варту, у зв'язку з неналежними умовами тримання» (реєстр №13645 від 15.08.2025). Метою вказаного законопроекту є забезпечення відповідності законодавства України із Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, створення належних матеріально-побутових умов тримання під вартою, а також впровадження у національне законодавство ефективних превентивних та компенсаційних засобів юридичного захисту у випадку неналежних умов тримання під вартою²⁶⁹.

На сучасному етапі розвитку суспільства діяльність пенітенціарних систем більшості розвинених держав побудована таким чином, що метою покарання не є просте тримання засуджених осіб протягом певного часу у в'язниці, завдання їм якихось обмежень чи дискомфорту. На даний час пріоритетом є позитивний вплив на особистість засуджених, їх перевиховання, формування у їх свідомості змін, спрямованих на утвердження у засуджених поваги до закону та суспільства, готовності до самокерованої правослухняної поведінки. В останні десятиліття багато держав починають активно використовувати у пенітенціарних установах нові (нестандартні) способи та методи виправлення засуджених осіб.

Виправлення засуджених (процес позитивних змін, які відбуваються у їх особистостях та формують установки до самокерованої правослухняної поведінки) досягається за допомогою багатьох факторів. Одним із таких факторів може бути практика медитативних технік (медитацій). Такого висновку дійшли науковці та фахівці пенітенціарних закладів у Індії, США та інших країнах світу на підставі практичного досвіду. Практика медитативних технік (медитацій) за своєю сутністю являє собою комплекс спеціальних дихальних, фізичних та інших систематичних вправ, які дають змогу особі зосередитись на спостереженні за своїми тілесними відчуттями, думками та емоціями, позитивно впливають на свідомість, мислення і почуття такої особи, розвивають її уважність та самосвідомість, покращують емоційний стан та когнітивні функції. Такі практики здатні позитивно вплинути на поведінку засудженої особи: психологічно заспокоїти її, зменшити агресію, зняти тривожність, надати можливість переосмислити свої погляди на життя та переоцінити вчинки, визначити правильні пріоритети, отримати бажання звільнитись від кримінального минулого і повернутись до нормального життя.

В Індії наприкінці 20-го століття в одній із в'язниць (Тіхара) було запроваджено курс медитації віпасани, який пройшли не лише ув'язнені, а й тюремний персонал. Це допомогло ув'язненим впоратися зі щоденним стресом. В'язні та охоронці стали дружелюбнішими один до одного. Багато хто переоцінив своє минуле, цілком змінив спосіб життя. Вбивці каюлися у злочинах і навіть вибачалися перед родичами своїх жертв. Після цього

²⁶⁹ URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57091> (дата звернення: 17.01.2025).

медитація почала практикуватися в Тіхарі на регулярній основі. Майже відразу приклад цієї в'язниці наслідували й інші індійські виправні установи, де загалом утримується близько 300 тисяч ув'язнених. У переповнених тюрмах, де щогодини конфлікти спалахували через дрібниці, почалося нове життя. Крім того, запровадили курси медитації для тисяч кадетів у поліцейському коледжі Нью-Делі²⁷⁰.

Досвід індійської пенітенціарної системи запозичили інші країни. З того часу віпасана практикується не лише у в'язницях Індії, а й США, Ізраїлю, Великобританії, Нової Зеландії, М'янми, Тайваню, Таїланду, Монголії та інших. Ось лише декілька прикладів. З 1997 року у п'яти виправних установах американського штату Алабама діє програма «Північноамериканська віпасана у в'язницях». Контингент тут непростий. Наприклад, в одній із колоній містяться найбільш жорстокі та ментально нестійкі злочинці. В іншій – 1500 довічно засуджених без можливості перегляду кримінальних справ. Проте кількість алабамських в'язнів, які бажають взяти участь у програмі, така велика, що довелося навіть ввести попередній запис і лист очікування. Дослідження Стенфордського університету, яке проводилося в алабамських в'язницях, показало, що медитація привела до зниження кількості правопорушень на 20 %. Успіх віпасани був настільки очевидний, що про досвід медитації 430 ув'язнених в тюрмі ім. Дональдсона, яку охороняють найбільше, було знято документальний фільм *The Dhamma Brothers* («Брати в Дхармі»). У 1998 році найстаріша у Великій Британії тисячолітня в'язниця, яка існує аж з 1093 року, стала першою виправною установою в Європі, де почали практикувати медитацію. На це начальника виправного закладу надихнув фільм про курси медитації в індійській в'язниці Тіхар. У 2001 році новий керівник в'язниці Богамбара, що пильно охороняється та є другою за величиною на Шрі-Ланці, побудував зал для медитації, де регулярно стали проводитися курси медитації та бесіди про Дхарму. 2003 року в Іспанії, у барселонській тюрмі Кен Бріанс, для ув'язнених організували десятиденний курс віпасани. Але, як і в Тіхарі, першим його пройшов персонал на чолі з директором, який, як свого часу Кіран Беді (директора Тіхару), став ініціатором програми. З 2005 року у в'язницях Монголії за наказом міністра юстиції було запущено курси віпасани для ув'язнених жінок. Наприкінці курсу учасниці висловлювали жаль за скоєні раніше злочини, усвідомивши, що багато років мучили себе власною ж злістю та ненавистю. Успіхи програми активно висвітлювалися монгольським телебаченням. 2007 року ізраїльська в'язниця «Хермон» стала майданчиком для експериментального курсу медитації. Склад груп був багатонаціональним: євреї, араби, росіяни, англійці, ефіопи ... Після закінчення курсу відзначалося 3-значне зниження тюремної злочинності. Крім того, після виходу на волю соціальна адаптація ув'язнених, що медитували, проходила набагато успішніше. У 2008 році уряд М'янми організував регулярне навчання віпасани для ув'язнених обох статей. Також

²⁷⁰ URL: <https://huxley.media/vipasana-za-goienkoju-meditacija-u-v-jaznicjah-svitu-ta-perspektivi-v-ukraini-chastina-iv/> (дата звернення: 17.01.2025).

особливу увагу приділили малолітнім злочинцям, оскільки саме в перехідному віці найчастіше людина вперше порушує закон²⁷¹.

Техніка медитації віпасани невідповідно стала популярною у в'язницях по всьому світу. Ув'язнені – дуже різні люди, вони можуть мати різне громадянство, освітній рівень, расові, національні, релігійні відмінності. Головна особливість віпасани – принципове абстрагування від культурно-релігійної та інших складових «ідентичностей». Медитативна техніка є комплексом нескладних вправ щодо зосередження свідомості та спостереження за своїм внутрішнім «я». Жодної езотеричної складової у сучасній медитації немає. Ефект досягається за допомогою певних знань, які вам повідомляє вчитель, та певних правил, пов'язаних із періодичним зануренням у мовчання, контролем над диханням та думками. Віпасана заспокоює розум, допомагає зрозуміти істинний зміст своїх думок та емоцій, не заціклюватися на минулому і не турбуватися про майбутнє, роблячи акцент на сьогоднішньому. Людина, яка відбуває термін, не може повернути час назад і виправити минуле, але вона може виправити в теперішньому себе – ту людину, яка колись вчинила злочин²⁷².

Тож законотворці надихнувшись цими значними результатами та можливостями зареєстрували законопроект «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо зменшення строку відбування покарання засудженим, яким призначено покарання у виді позбавлення волі на певний строк, у зв'язку із діями засуджених, які сприяють формуванню у них готовності до самокерованої правослухняної поведінки» (реєстр № 12365 від 27.12.2024)²⁷³. Метою даного законопроекту є сприяння виправленню та ресоціалізації засуджених до покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк осіб шляхом формування у них готовності до самокерованої правослухняної поведінки за допомогою практики спеціально підібраних медитативних технік (медитацій). З урахуванням цього завданнями законопроекту є:

– стимулювання засуджених осіб до практики спеціально підібраних медитативних технік (медитацій), які сприятимуть їх саморозвитку, виправленню та ресоціалізації, шляхом надання їм можливості зменшення строку відбування покарання;

– надання засудженим особам інструменту для покращення їх життя (розвиток самосвідомості та когнітивних функцій, покращення психологічного та емоційного стану, переосмислення поведінкових елементів, зменшення агресії шляхом зняття стресу і т.д.);

– зменшення суспільної небезпеки від засуджених осіб, які за допомогою практики спеціально підібраних медитативних технік (медитацій)

²⁷¹ URL: <https://huxley.media/vipasana-za-goienkoju-meditacija-u-v-jaznicjah-svitu-ta-perspektivi-v-ukraini-chastina-iv/> (дата звернення: 17.01.2025).

²⁷² URL: <https://huxley.media/peretvorjujuce-pravosuddja-v-jaznicja-i-zcilena-svidomist-chastina-iii/> (дата звернення: 17.01.2025).

²⁷³ URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/55528> (дата звернення: 17.01.2025).

отримають позитивний вплив на свідомість та поведінку, сприяння профілактиці асоціальної поведінки засуджених та запобігання вчиненню ними нових правопорушень;

– економія коштів Державного бюджету України шляхом дострокового звільнення від відбування покарання у вигляді позбавлення волі (і таким чином припинення державного утримання) людей, які стали на шлях виправлення за допомогою формування установок до самокерованої правослухняної поведінки.

Прийнявши цей законопроект, вважаємо за доцільне впровадити практику медитацій у систему заходів, пов'язаних з відбуванням покарання, як інструмент формування у засуджених осіб готовності до самокерованої правослухняної поведінки. У результаті разом зі зміною концептуального підходу в питаннях надання засудженому інструментів для виправлення та саморозвитку (замість виключно державного покарання за кримінальне діяння) пенітенціарна система України може досягнути значного прогресу у профілактиці асоціальної поведінки засуджених та запобіганню вчинення ними нових правопорушень.

Ще один законопроект – «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо особливостей залучення засуджених до праці та ведення господарської діяльності в пенітенціарній системі)» від 17.10.2023 р. № 10157 (далі – проект Закону № 10157)²⁷⁴. Його метою є зміна підходів до залучення до корисної зайнятості засуджених як засобу ресоціалізації, зменшення фінансового навантаження на сплату єдиного соціального внеску, фонд оплати праці установ виконання покарань та підприємств Державної кримінально-виконавчої служби України²⁷⁵. Науковцями відділу НАПрН України було розглянуто проект Закону України № 10157 та констатовано, що він не ґрунтується на об'єктивних даних та чітко визначених потребах, суперечить європейським підходам до організації залучення засуджених до праці в ресоціалізаційному контексті, містить в собі дискримінаційні норми та норми, спрямовані на погіршення правового становища засуджених та зменшення обсягу їх прав, а тому не повинен бути прийнятий. Однак науковці відділу твердо стоять на конституційній позиції та зазначають, що в питанні врегулювання праці осіб, позбавлених волі, законодавцю слід орієнтуватися не на радянські традиції і гулагівські документи, а рішуче відмовлятися від

²⁷⁴ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо особливостей залучення засуджених до праці та ведення господарської діяльності в пенітенціарній системі) : проект Закону України від 17.10.2023 р. № 10157. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42964> (дата звернення: 17.01.2025).

²⁷⁵ Пояснювальна записка до Проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо особливостей залучення засуджених до праці та ведення господарської діяльності в пенітенціарній системі)» від 17.10.2023р. № 10157. URL: [:https://itd.rada.gov.ua/a23a4c59-0384-4bbd-bd19-f73d83e9a898](https://itd.rada.gov.ua/a23a4c59-0384-4bbd-bd19-f73d83e9a898) (дата звернення: 17.01.2025).

застарілих реактивних практик²⁷⁶, спиратися на текст і дух Правил Нельсона Мандели²⁷⁷, та діяти на виконання Європейських в'язничних правил²⁷⁸, за якими ув'язнені можуть вибрати тип зайнятості, у якій вони бажають брати участь, а трудові інтереси ув'язнених та їхню професійну підготовку не слід підпорядковувати міркуванням отримання фінансового прибутку від тюремного виробництва, але орієнтувати на умови і характер праці на волі²⁷⁹. Отже, зазначена вище позиція вчених вказує на те, що існують випадки, у яких запропоновані законопроекти не тільки не відповідають вимогам часу та євроінтеграційним прагненням України, але й можуть завдати шкоди системі виконання покарань, повертаючи її до застарілих та репресивних практик. Регулювання праці засуджених має бути засноване на повазі до прав людини та принципах гуманізму, що є ключовим для ефективної ресоціалізації.

Отже, аналіз низки законопроектів Верховної Ради України, спрямованих на реформування пенітенціарної системи та імплементацію міжнародних стандартів поведінки із засудженими, надає підстави для певних узагальнень.

Так, основні законодавчі ініціативи за період з 2015 по 2023 рр., зокрема законопроекти за 2015 р. були сфокусовані на гуманізації та впорядкуванні процедур: застосування заохочень та стягнень до засуджених; підвищення ефективності доступу до правосуддя осіб, які утримуються в установах; уточнення положень щодо медико-санітарного забезпечення, порядку листування, телефонних розмов, побачень та робіт, а також посилення контролю адміністрації за відносинами ув'язнених за злочини проти національної безпеки. Пізніші ініціативи продовжили фокус на європейській практиці та вирішенні актуальних проблем, зокрема пов'язаних з війною та працею засуджених. Так, приведення положень КВК у відповідність до практики ЄСПЛ, зокрема щодо довічного позбавлення волі; запровадження механізму пом'якшення довічного покарання та встановлення умов тримання

²⁷⁶ Пивоваров В. В. Стилий огляд реформування системи виконання кримінальних покарань: шлях до євроінтеграції. *Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама* : зб. тез доп. Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 19.04.2024). Вінниця, 2024. С. 428–430. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10997257>

²⁷⁷ Мінімальні стандартні правила поведінки з в'язнями (Правила Нельсона Мандели) : резолюція 70/175 Генеральної Асамблеї ООН від 17.12.2015 р. URL: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Nelson_Mandela_RulesR-ebook.pdf (дата звернення: 11.08.2025).

²⁷⁸ Європейські пенітенціарні правила : Рекомендація № R (2006) 2 Комітету Міністрів держав-учасниць від 12.02.1987 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032 (дата звернення: 10.10.2025).

²⁷⁹ Дотримання прав людини при виконанні покарань і поведінці із засудженими в Україні: виклики, завдання, рішення в умовах воєнного стану : монографія / В. Ворожбит-Горбатюк, Ю. Кернякевич-Танасійчук, О. Осадько та ін. ; наук. ред. В. Пивоваров / Нац. акад. правов. наук України ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, Від. дослідж. проблем кримін.-виконав. права. Харків : Право, 2024. 331 с. DOI: <https://doi.org/10.31359/9786178602321>

осіб, яким його замінено; врегулювання питання адміністративного нагляду після дострокового звільнення; врегулювання проблемних питань екстрадиції (видачі) осіб, особливо підозрюваних/обвинувачених у воєнних злочинах; надання повноважень Міністерству юстиції затверджувати переліки установ для тримання екстрадованих осіб, які відповідатимуть як національному законодавству, так і міжнародним зобов'язанням України (з урахуванням візитів ЄКПТ та рішень ЄСПЛ) тощо. При цьому науковий аналіз, якому піддавалися окремі законопроекти вказує на те, що впроваджувати можна лише ті міжнародні стандарти, які стали частиною законодавства України. Водночас міжнародні джерела, як-от Європейські в'язничні правила, не завжди є типовими чи обов'язковими для буквального втілення, а їхні положення часто є лише мінімальними (Правила Нельсона Мандели, Європейські в'язничні правила). А отже, деякі законопроекти не тільки не відповідають євроінтеграційним прагненням, але й можуть завдати шкоди системі, повертаючи її до застарілих та репресивних практик (гулагівських документів), тоді як регулювання праці має бути засноване на повазі до прав людини та принципах гуманізму для ефективної ресоціалізації.

Одним з найбільш значущих для кримінально-виконавчої системи завдань у 2024 р. постає запровадження нових видів покарань, зокрема пробаційного нагляду, передбаченого Законом України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань»²⁸⁰.

Додатково потрібно зауважити, що існуюча система виконання кримінальних покарань та попереднього ув'язнення неповною мірою відповідає принципам гуманізму і поваги до прав і свобод людини. Умови тримання засуджених та осіб, узятих під варту, потребують приведення у відповідність до європейських стандартів, на що неодноразово зверталась увага представниками відповідних європейських інспекційних органів за результатами останніх візитів в Україну.

Варто відзначити, що на сьогодні здійснюється суттєве осучаснення система виконання кримінальних покарань та попереднього ув'язнення, зокрема для вирішення вказаного питання в 2025 році Міністерством юстиції розроблено проєкт Закону України «Про пенітенціарну систему» метою прийняття якого є оптимізація структури пенітенціарної системи, впровадження нових підходів до заохочення її персоналу, запровадження ефективного управління підприємствами установ виконання покарань, а також забезпечення реалізації заходів, спрямованих на покращення умов відбування покарань та тримання під вартою.

Проєкт Закону встановлює правові основи функціонування пенітенціарної системи, її мету, завдання, повноваження, структуру, а також

²⁸⁰ Пономарьов О. Особливості відображення міжнародних стандартів щодо поводження із ув'язненими в сучасній кримінально-виконавчій політиці України. *Юридичний вісник*. 2024. Вип. 2. DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v2.2024.13>

визначає правовий статус персоналу органів і установ пенітенціарної системи та пробації. У цілому проєкт Закону визначає пенітенціарну систему як сукупність визначених на законодавчому рівні органів та установ, що формують і реалізують державну політику у сфері виконання покарань та пробації, яка складається з центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері виконання покарань та пробації, територіальних органів з питань виконання покарань; установ виконання покарань і установ тримання під вартою; воєнізованих формувань; органів пробації; закладів охорони здоров'я; закладів освіти із специфічними умовами навчання; юридичних осіб, створених для забезпечення виконання завдань пенітенціарної системи та пробації.

Проєктом Закону передбачено контроль за пенітенціарною системою та нагляд за дотриманням законності в пенітенціарній системі, що є важливим моментом, оскільки одними із складових частин реформи кримінально-виконавчої системи було приведення умов тримання осіб, узятих під варту, та засуджених до європейських стандартів та запобігання катуванням та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню з особами, які тримаються в установах виконання покарань та установах тримання під вартою.

Ученими серед інших питань щодо недоліків політики у сфері виконання покарань і пробації досліджувалися основні етапи реформування системи виконання кримінальних покарань і запровадження покарань, альтернативних позбавленню волі, та громадських санкцій у Латвії, а саме:

- 1) створення у 1994 р. тюрем та введення у них прогресивної системи виконання покарання у виді позбавленні волі;
- 2) введення нового виду покарання – примусових робіт (у 1999 р.);
- 3) введення нового примусового заходу – громадських робіт для неповнолітніх (у 2002 р.);
- 4) створення служби пробації (у 2003 р.);
- 5) введення додаткового покарання – нагляду пробації (у 2011 р.);
- 6) введення електронного нагляду за особами, які можуть бути умовно-достроково звільнені від покарання (у 2014 р.);
- 7) поступове закриття колоній радянського зразка та будівництво нових сучасних тюрем.

Була проаналізована структура Державної служби пробації Латвії та механізм реалізації дев'яти основних функцій служби відповідно до Закону Латвії «Про Державну службу пробації» від 18 грудня 2003 р.: 1) надання звіту про оцінку клієнта пробації; 2) розробка програм пробації та реалізація ліцензійних програм; 3) виконання кримінального покарання у виді примусових робіт; 4) виконання примусового заходу виховного характеру – громадських робіт; 5) організація та проведення процесу посередництва у кримінальних провадженнях та у справах щодо застосування примусових заходів виховного характеру до дітей, а також чотири наглядові функції: 6) нагляд за умовно звільненими від кримінальної відповідальності з іспитовим

строком; 7) нагляд за умовно засудженими з іспитовим строком; 8) нагляд за умовно-достроково звільненими від покарання виконання; 9) нагляд пробації. Розглядалися повноваження співробітників Державної служби пробації Латвії, які надані їм для виконання вказаних функцій, та обов'язки засуджених.

Для порівняння були проаналізовані подібні процеси в Україні:

1) прийняття нового КК України (2001 р.) та введення нових видів кримінальних покарань;

2) прийняття Кримінально-виконавчого кодексу України (2003 р.) та встановлення нової системи органів і установ виконання покарань;

3) прийняття Закону України «Про пробацію» (2015 р.) та створення органів пробації;

4) запровадження в Україні електронного моніторингу, скасування таких видів кримінальних покарань, як обмеження волі та арешт, запровадження нового виду кримінального покарання – пробаційного нагляду;

5) оптимізація діяльності слідчих ізоляторів, установ виконання покарань та підприємств установ виконання покарань;

б) розпродаж установ виконання покарань.

Так, наприклад, на виконання пункту 1 можна зазначити Закон України від 23.08.2023 № 3342-ІХ «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань».

Проведене дослідження дозволило зробити висновок, що в Латвії створені правове поле та механізм реалізації як покарань, альтернативних позбавленню волі, так і заходів, альтернативних покаранню (громадських санкцій), та здійснюються інші заходи, спрямовані на виконання рекомендацій Ради Європи СМ/Рес (1999) 22 державам-членам стосовно переповненості в'язниць і зростання кількості ув'язнених, СМ/Рес (2010) 1 державам-членам про Правила Ради Європи про пробацію, СМ/Рес (2014) 4 державам-членам стосовно електронного моніторингу, СМ/Рес (2017) 3 державам-членам про Європейські правила щодо громадських санкцій та заходів. Латвія постійно й цілеспрямовано здійснює заходи, спрямовані на імплементацію найкращих європейських стандартів поведінки із правопорушниками у національне законодавство. Україна ж значно відстає у цих процесах від Латвії, що підкреслює необхідність прискорення реформ та перейняття успішного міжнародного досвіду²⁸¹. Такий аналіз свідчить, що Латвія створила ефективний правовий механізм для реалізації покарань, альтернативних позбавленню волі, та громадських санкцій, постійно вдосконалюючи своє законодавство відповідно до європейських стандартів.

Дослідження в напрямі альтернативних видів покарань спрямовані на вивчення та впровадження альтернативних ув'язненню видів покарань, як-от:

²⁸¹ Степанюк А. Ф., Автухов К. А., Гальцова О. В., Кутєпов М. Ю., Лисодєд О. В., Яковець І. С. Теоретичні питання удосконалення кримінально-виконавчого законодавства України та практики його застосування. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2021. № 42. Т. 1. С. 103–112.

електронний моніторинг, громадські роботи, пробація. Особлива увага приділяється аналізу ефективності пробації в європейських країнах; розробці правових та організаційних механізмів застосування електронного моніторингу. Учені доводять, що впровадження інституту пробації на практиці дозволить запровадити суттєве поліпшення умов тримання засуджених осіб та осіб, взятих під варту, вдосконалити рівень організації соціально-виховної та психологічної роботи, підвищити ефективність діяльності та рівень професійної підготовки персоналу органів та установ виконання покарань²⁸².

Н. В. Сметаніна, О. В. Дойонко переконані, що позитивним зрушенням є й те, що чинний Закон України «Про пробацію» встановлює певні особливості пробації щодо неповнолітніх, адже це відповідає засадам науки кримінології і кримінально-виконавчого права. Особливу увагу при здійсненні пробації щодо неповнолітніх слід приділяти вивченню побутового оточення неповнолітніх і їх впливу на них. Використання виховних і наглядових заходів, що передбачені системою пробації, буде економічно доцільним та ефективним заходом у запобіганні рецидивної злочинності, зменшенні кількості вчинених злочинів. На їх думку, Україні слід взяти до уваги досвід Естонії, Іспанії, Португалії у сфері використання електронного моніторингу. Цей тип пробаційного заходу в цих країнах вже довів свою ефективність, допоміг зекономити бюджетні кошти (адже сума, витрачена на електронний моніторинг, є значно меншою, ніж кількість грошей, витрачених на утримання особи у в'язниці), а також дозволив зменшити кількість осіб, що перебувають у місцях позбавлення волі²⁸³. Запровадження інституту пробації є вагомим шляхом гуманізації системи покарань, реальним шансом ресоціалізації, адаптації, покаяння і виправлення злочинця. Перспективи розвитку інституту пробації в Україні насамперед пов'язані з удосконаленням законодавчої та нормативно-правової бази його запровадження, розширенням мережі пробаційних центрів, просвітницько-рекламною та промоційною діяльністю щодо інституту пробації, заходами щодо легітимізації у суспільстві філософії пробації тощо. Головне завдання пробації – дозволити людині, що потрапила в пенітенціарну систему, повернутися до нормального життя. Це вимагає нових, інноваційних і гуманістичних підходів, їх успішної імплементації в правовий простір держави²⁸⁴. Проте вказаний напрям щодо вивчення та впровадження альтернативних ув'язненню видів покарань потребує подальших розробок, зокрема:

удосконалення законодавчої бази, що регулює застосування пробації;

²⁸² Виноградова С. Кримінологічні аспекти інституту пробації як гуманізаційна складова загальнодержавної політики України. *Право і суспільство*. 2015. № 3. С. 142–146.

²⁸³ Сметаніна Н. В., Дойонко О. В. Досвід застосування пробації у країнах Європейського Союзу. *Право і суспільство*. 2019. № 2, ч. 2. С. 183–187.

²⁸⁴ Басенко Р., Аванесян Г., Коваленко В. Інституціонування пробації в контексті гуманістичного та євроінтеграційного потенціалу правової системи України. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 5. С. 203–208. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2021_5_34 (дата звернення: 28.01.2025).

розширення мережі пробаційних центрів через збільшення кількості таких центрів по всій країні, що забезпечить доступ до послуг для більшої кількості людей;

проведення інформаційних кампаній для легітимізації філософії пробації в суспільстві;

застосування успішних практик європейських країн, зокрема Естонії, Іспанії та Португалії, особливо у сфері електронного моніторингу.

Отже, попри позитивні зрушення, розвиток інституту пробації в Україні вимагає подальших зусиль, а саме удосконалення законодавчої та нормативно-правової бази; розширення мереж пробаційних центрів для забезпечення доступу до послуг більшій кількості людей тощо.

Для успішної імплементації європейських стандартів необхідно, щоб персонал мав відповідну кваліфікацію та дотримувався прав людини через вивчення європейського досвіду професійної підготовки пенітенціарних працівників. Так, О. В. Малінковська, О. І. Тимошук і В. М. Бруневич під час дослідження передових практик функціонування пенітенціарних систем у зарубіжних країнах зокрема зосереджують увагу на професійній підготовці кадрового складу установ позбавлення волі. На думку вчених, у зазначеному аспекті заслуговують на подальший аналіз та імплементацію підготовка до гуманізації освіти персоналу й технологія поєднання теорії та практики із впровадженням прогресивного досвіду пенітенціарної діяльності. Вчені згодні із думкою М. С. Пузирьова, який зазначає, що між вітчизняними установами виконання покарань та пенітенціарними установами (тюрмами) зарубіжних країн існують суттєві відмінності, які стосуються не лише питань тримання засуджених до позбавлення волі, а й багатьох інших проблем, у тому числі їх навчання, залучення до праці, стимулювання правослухняної поведінки через застосування окремих елементів прогресивної системи, підготовки до звільнення тощо²⁸⁵. Тому зрозумілою є неможливість запозичення повною мірою зарубіжного досвіду застосування позбавлення волі та відбування покарання, але виокремлені питання необхідно взяти до уваги під час імплементації прогресивних практик у національне законодавство²⁸⁶. Інші вчені, які досліджували досвід професійної підготовки персоналу для пенітенціарних систем землі Баварія (Федеративна Республіка Німеччина) та Республіки Польщі, доводять, що за своєю сутністю вся система відомчої освіти у ФРН та Республіці Польщі спрямована на перепідготовку, спеціалізовану освіту та підвищення кваліфікації майбутніх і чинних співробітників пенітенціарних установ. У центрах підготовки пропонується система навчання пенітенціарних співробітників на базі вищої та середньої

²⁸⁵ Пузирьов М. С. Позитивний зарубіжний досвід виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк як концептуальна основа реформування кримінально-виконавчої системи України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2017. Вип. 79. С. 117–123. URL: <http://www.apdr.in.ua/v79/18.pdf> (дата звернення: 28.01.2025).

²⁸⁶ Малінковська О. В., Тимошук О. І., Бруневич В. М. Зарубіжний досвід функціонування пенітенціарних систем: перспективи вдосконалення законодавства України. *Науковий вісник Сіверщини*. Серія: Право. 2023. № 1 (18). С. 57–71.

спеціальної освіти, набутої претендентами на службу в цивільних навчальних закладах, що допомагає економити суттєві кошти. При цьому, слухачі навчаються за програмами, що різняться за обсягом та змістом залежно від передбачуваної посади та засновані на дієвому підході, акцент у навчанні робиться на практичні навички та вміння. Більше часу приділяється засвоєнню тактико-спеціальної та фізичної підготовки. Така практика дає змогу індивідуально виконувати завдання з підготовки необхідних фахівців, оперативно реагувати на потреби пенітенціарної системи та мінімізувати втрату вже підготовлених кадрів. Часткове впровадження такого підходу до кадрового забезпечення допомогло б розв'язати певні проблеми кримінально-виконавчої системи України. Отже, система підготовки пенітенціарних кадрів має бути гнучкою, різноплановою, з мінімальними витратами та водночас високоефективною²⁸⁷.

Дослідження в доктрині кримінально-виконавчого права також зосереджуються на ролі громадських організацій та національних превентивних механізмів у моніторингу дотримання прав людини в місцях позбавлення волі, які охоплюють зокрема аналіз участі громадських рад у діяльності пенітенціарних установ, впливу моніторингових візитів на покращення умов утримання.

Імплементативні процеси в європейських країнах, особливо щодо законодавства ЄС, є складним і багатогранним явищем. Вони включають не лише формальну адаптацію законів, але й практичне їх застосування на національному, регіональному та місцевому рівнях. Існують значні відмінності між країнами, що залежать від їхніх правових систем, адміністративних структур, політичної культури та економічних можливостей. Успішна імплементація вимагає поєднання політичної волі, адміністративної спроможності, ефективної координації та залучення всіх ключових стейкхолдерів. Це дозволяє адаптувати європейські норми до національного контексту, уникаючи при цьому надмірного регуляторного тягаря.

Важливим кроком стала презентація посібника «Імплементативні міжнародні стандарти у сфері запобігання неналежному поведінню в діяльність органів кримінальної юстиції України». Посібник підготовлено групою українських експертів за підтримки спільного проєкту ЄС/Ради Європи «Посилення імплементації європейських стандартів прав людини в Україні».

Метою Проєкту є підтримка впровадження законодавчого регулювання та практик, орієнтованих на захист та дотримання прав людини в Україні, шляхом забезпечення їх відповідності європейським стандартам та підвищення операційної спроможності представників юридичних професій та

²⁸⁷ Іваньков І. В., Іваньков О. І. Досвід професійної підготовки персоналу для пенітенціарних систем землі Баварія (Федеративна Республіка Німеччина) та Республіки Польщі. *Правовий часопис Донбасу*. 2024. № 4. 112–117. URL: <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2024-89-112-117>

національних інституцій із захисту прав людини. Проєкт працює за трьома напрямками:

а) підтримка реформи поліції та боротьби з жорстоким поводженням та безкарністю шляхом надання необхідних експертних знань для проведення реформи поліції у відповідності до європейських стандартів прав людини, а також через проведення заходів для підвищення операційної спроможності з метою посилення та впровадження інструментів попередження та розслідування випадків жорстокого поводження;

б) посилення операційної спроможності офісу Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за напрямками (жорстоке поводження у місцях позбавлення волі, захист персональних даних та протидія дискримінації) шляхом надання експертної підтримки у розвитку Національного превентивного механізму та підвищення обізнаності суспільства із його потенціалом; шляхом проведення навчальних заходів та надання підтримки для підвищення обізнаності співробітників Секретаріату Уповноваженого з питань недискримінації та захисту персональних даних, з метою підвищення їх спроможності у веденні справ цих категорій;

с) імплементація Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод шляхом проведення навчальних заходів щодо стандартів Конвенції та практики ЄСПЛ для різних представників юридичних професій, із активним використанням інструментів та матеріалів Європейської програми освіти з прав людини для правників (програма HELP).

Імплементація європейських стандартів у кримінально-виконавче законодавство України є стратегічною необхідністю, зумовленою євроінтеграційним курсом, потребою гуманізації системи та мінімізацією міжнародних позовів. Цей процес охоплює глибоку правову, інституційну та кадрову трансформацію.

Процес гармонізації кримінально-виконавчого законодавства з нормами Ради Європи та ЄСПЛ здійснюється за трьома основними, взаємопов'язаними напрямками: правова адаптація, інституційне реформування та практична діяльність.

1. Правова адаптація та законодавчі зміни. Суть цього напрямку полягає у формальному імплементуванні міжнародних зобов'язань на національному рівні: визнання верховенства права, обов'язковості норм міжнародного права та юрисдикції міжнародних судів (статті 8, 55 та 124 Конституції України); прийняття законів, що регулюють статус міжнародних договорів («Про міжнародні договори України») та механізм виконання рішень ЄСПЛ («Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ»); внесення системних змін до КВК України, зокрема зміни, що наблизили умови відбування покарання до міжнародних стандартів (наприклад, щодо порядку надання побачень, розширення переліку кореспонденції, право користуватися інтернетом та мобільним зв'язком); перетворення праці засуджених із обов'язку на їхнє суб'єктивне право, відповідно до Європейських пенітенціарних правил (стаття 26); урегулювання питань пенсійного

забезпечення засуджених, які раніше фактично не могли скористатися цим правом.

2. Інституційне реформування та стратегічні цілі. Цей напрям зосереджений на розробці довгострокових планів та впровадженні нових механізмів управління системою, а саме схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 р., яка прямо визнає, що умови тримання часто прирівнюються ЄСПЛ до катувань, та ставить чіткі цілі: створення ефективної системи протидії катуванням; забезпечення належних умов тримання та належного медичного обслуговування; збільшення застосування покарань, не пов'язаних з ізоляцією, та подальший розвиток органів пробації; розширення можливостей цифровізації пенітенціарної системи; необхідність підбору, підготовки та навчання персоналу за новими програмами, що включають основи європейського права, етичні норми та стандарти поведіння. Якість роботи з ув'язненими безпосередньо залежить від психічного здоров'я персоналу.

3. Практичні заходи та подолання системних проблем. Ефективна імплементація вимагає реальних дій, спрямованих на подолання системних недоліків. Серед факторів, що перешкоджають гармонізації, нами визначені, зокрема, незадовільні умови тримання й праці персоналу, недобір кадрів та низький рівень безпеки.

Україна послідовно впроваджує міжнародні стандарти, особливо ті, що впливають із ЄКПЛ та рішень ЄСПЛ. Цей процес впровадження проявляється у:

– фундаментальній правовій гармонізації. Так, імплементація почалася з ратифікації ключових міжнародних угод (Конвенція проти катувань, Протокол № 6 до ЄКПЛ, що скасував смертну кару) та їх прямого відображення в КВК України, зокрема через закріплення запобігання тортурам та нелюдському поводженню як мети законодавства. Доктринальні дослідження акцентують увагу на необхідності закріплення принципу гуманізму не лише на законодавчому, але й на практичному рівні, оскільки неналежні умови тримання досі є проблемою, яку неодноразово визнавав ЄСПЛ. Активно проводиться робота щодо уніфікації та чіткості понять («нагляд», «громадський контроль»), що є критичним для зменшення корупційних ризиків та підвищення ефективності правозастосування;

– ключових напрямках законотворчих ініціатив. Низка законопроектів останніх років (зокрема, з пакета 2015 року та останні ініціативи 2020–2023 років) підтверджує рух до стандартів ЄСПЛ: законопроекти спрямовані на пом'якшення покарання у виді ДПВ та запровадження механізму реінтеграції (особистий план) відповідно до практики ЄСПЛ (зокрема, «право на надію»); впроваджуються додаткові гарантії для вразливих груп (жінок, які мають дітей, неповнолітніх), розширюється громадський контроль та право на зв'язок (телефонні розмови, інтернет); останні ініціативи фокусуються на створенні спеціалізованих установ, умови тримання в яких гарантовано відповідатимуть міжнародним зобов'язанням (зокрема, враховуючи

рекомендації ЄКПТ та рішення ЄСПЛ), для уникнення відмов у видачі підозрюваних / обвинувачених (зокрема, у воєнних злочинах) з-за кордону;

– нереалізованих можливостях та системних бар'єрах. Попри значний законодавчий прогрес, реальна імплементація гальмується глибокими структурними та соціально-економічними проблемами. Так, системні проблеми, такі як переповненість установ, незадовільні умови тримання, неналежне медичне забезпечення та недобір персоналу, продовжують призводити до порушення прав засуджених, що є предметом постійних зауважень ЄСПЛ. Найчастіше порушення прав (недотримання умов, обмеження побачень під час воєнного стану, безпека) свідчать про те, що міжнародні стандарти не завжди трансформуються в повсякденну практику органів виконання покарань.

Стратегічні ініціативи послідовно спрямовані на відповідність стандартам ООН (Правила Нельсона Мандели) та Ради Європи (Європейські в'язничні правила, практика ЄСПЛ). Це ключовий напрям реформи, що передбачає запровадження пробаційного нагляду (Закон 2024 р.), розширення мережі центрів та використання електронного моніторингу. Науковий аналіз досвіду Латвії, Естонії та Іспанії підкреслює, що пробація є економічно доцільним та ефективним шляхом гуманізації системи та зниження рецидивізму, і Україна має прискорити ці процеси. Законодавчі проекти фокусуються на «праві на надію» для засуджених до довічного позбавлення волі та на створенні спеціалізованих, міжнародно-відповідних умов для тримання екстрадованих осіб (особливо підозрюваних у воєнних злочинах), щоб уникнути порушень статті 3 ЄКПЛ. Визнається критична необхідність реформування кадрової освіти пенітенціарного персоналу. Досвід Німеччини та Польщі доводить перевагу гнучкої, практично орієнтованої системи навчання на базі цивільної освіти, що сприяє гуманізації поведінки і мінімізує витрати.

Наукова спільнота виявила небезпечні тенденції, які можуть підірвати євроінтеграційний курс, особливо у сфері праці засуджених. Проект Закону щодо залучення засуджених до праці (№ 10157 від 2023 р.) був підданий різкій критиці науковцями як такий, що суперечить європейським підходам, містить дискримінаційні норми та ризикує повернути систему до гулагівських документів. Наукова позиція чітко стверджує: трудові інтереси засуджених та їхня професійна підготовка не повинні підпорядковуватися міркуванням фінансового прибутку від тюремного виробництва. Праця має бути засобом ресоціалізації, а не економічною експлуатацією.

Важливо також зазначити, що Кабінет Міністрів України ухвалив розпорядження, яким затвердив Операційний план реалізації у 2025 і 2026 роках Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року²⁸⁸. Цей документ розроблено на виконання міжнародних зобов'язань України, зокрема в рамках європейської інтеграції та рекомендацій Європейської Комісії, а також Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до

²⁸⁸ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 жовтня 2025 року № 1188-р.

2026 року.

Операційний план включає понад сто конкретних заходів, серед яких:

- Модернізація інфраструктури установ виконання покарань та слідчих ізоляторів, зокрема відновлення об'єктів, пошкоджених війною.

- Створення умов, що відповідають національним і міжнародним стандартам, для тримання осіб під вартою.

- Покращення медичного забезпечення та психологічної підтримки засуджених.

- Запровадження подвійної системи інспекцій і розширення системи відеоспостереження для запобігання катуванням.

- Підвищення рівня безпеки через впровадження новітніх технологій та збільшення місць для екстрадованих осіб.

В Мін'юсті зазначають ²⁸⁹, що реалізація цього плану дозволить підвищити рівень дотримання прав людини та привести пенітенціарну систему до європейських стандартів, забезпечивши справедливість, безпеку та довіру в процесі виконання покарань .

²⁸⁹ <https://minjust.gov.ua/news/ministry/uryad-zatverdiv-operatsiyniy-plan-realizatsii-u-2025-i-2026-rokah-strategii-reformuvannya-penitentsiarno-i-sistemi-do-2026-roku>

ВИСНОВКИ

Проведене монографічне дослідження підтверджує, що імплементація європейських стандартів у сфері кримінальної юстиції в сучасних умовах розвитку України виходить за межі суто нормативного зближення з правом Європейського Союзу та набуває ознак самостійного, комплексного наукового напрямку. Такий напрям формується на перетині міжнародного, європейського та національного права і спрямований на переосмислення концептуальних засад функціонування кримінальної юстиції крізь призму верховенства права та ефективності державних інституцій.

У монографії комплексно досліджено імплементацію європейських стандартів шляхом формування новітнього наукового напрямку у сфері кримінальної юстиції. Констатовано, що:

упродовж останнього десятиліття в Україні здійснено суттєвий поступ у напрямі модернізації національного кримінального законодавства та його узгодження з міжнародно-правовими стандартами. Водночас ефективність подальших реформ безпосередньо залежить від системного та ґрунтового аналізу міжнародних норм, практики їх застосування та доктринальних підходів, що зумовлює необхідність поглиблених наукових досліджень у цій сфері. У межах цієї роботи було проаналізовано та окреслено низку актуальних законопроектів, спрямованих на вдосконалення кримінально-правового регулювання, що свідчить про послідовний характер законодавчих змін та орієнтацію на імплементацію міжнародних стандартів у національну правову систему.

Міжнародно-правові стандарти умовно класифікують на стандарти загального та спеціального характеру. До стандартів загального характеру, відображених в універсальних міжнародних документах, прийнятих ООН та Радою Європи, належать:

- Загальна декларація прав людини (1948 р.). Це найбільш універсальний міжнародний документ, що має рекомендаційний характер. Його ключові положення слугують моральною та правовою основою для захисту прав засуджених: зокрема статті 1, 2 та 7 – рівність у гідності та правах, недискримінація, рівність перед законом і рівний захист; стаття 3 – право на життя, свободу й особисту недоторканність; стаття 5 – заборона катувань чи жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання; стаття 6 – право на визнання правосуб'єктності; стаття 25 – право на такий життєвий рівень, що включає їжу, одяг, житло, медичний догляд;
- Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966 р., ратифіковано Україною 1973 р.). На відміну від Декларації цей Пакт є обов'язковим для виконання, оскільки закріплює юридичні механізми реалізації прав, зокрема статтею 7 встановлена заборона катувань, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання; стаття 10 регламентує, що з усіма особами, позбавленими волі, слід

поводитися гуманно і з повагою до властивої людській особі гідності;

- Конвенція Міжнародної організації праці (МОП) № 29 «Про примусову чи обов'язкову працю» (1930 р.). Конвенція забороняє примусову чи обов'язкову працю – будь-яку роботу, що вимагається під загрозою покарання, якщо особа не запропонувала своїх послуг добровільно. Термін «примусова чи обов'язкова праця» не включає роботу чи службу, що її вимагають від особи внаслідок вироку, винесеного судовим органом, за умови, що ця робота чи служба виконуватиметься під наглядом і контролем державних властей і що зазначена особа не буде віддана або передана в розпорядження приватних осіб, компаній чи товариств;

- Декларація про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки та покарання (1975 р.). Це ключовий документ, що заклав основи для захисту прав засуджених, має рекомендаційний характер, але став основою для подальшої Конвенції ООН 1984 року. Прямо забороняє катування та інші жорстокі, нелюдські або такі, що принижують гідність, види поведінки і покарання. Наголошує, що наказ вищого начальства чи державної влади не може бути виправданням для катувань.

Водночас спеціальні міжнародно-правові стандарти деталізують захист прав окремих вразливих груп населення. Приміром, Мінімальні стандартні правила, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила), Конвенція про запобігання рабству тощо.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що вся доктрина стандартів міжнародних документів, що стосуються прав засуджених, формують комплексну та багаторівневу систему захисту, яка охоплює як абсолютну заборону катувань та жорстокого поведінки, так і встановлення гуманних мінімальних стандартів утримання, особливо для неповнолітніх.

Жодні обставини, у тому числі надзвичайного чи кризового характеру, не можуть слугувати підставою для виправдання катувань або інших форм жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поведінки, що прямо заборонено нормами Конвенції проти катувань та Європейської конвенції з прав людини. Реалізація цієї абсолютної заборони забезпечується системою юридично обов'язкових механізмів, зокрема через діяльність Європейського суду з прав людини, який здійснює захист прав осіб шляхом розгляду індивідуальних скарг, а також Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведінку чи покаранню, орієнтованого на превентивний контроль через регулярні інспекційні візити.

Особи, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, не втрачають притаманної їм людської гідності, що зумовлює необхідність дотримання спеціальних міжнародних стандартів поведінки із засудженими. Такі стандарти закріплені, зокрема, у рекомендаційних актах міжнародного рівня, зокрема Правилах Нельсона Мандели та Пекінських правилах, які спрямовані на забезпечення належних мінімальних умов тримання, доступу до

медичної допомоги, сприяння ресоціалізації та підтримання соціальних зв'язків із зовнішнім середовищем.

Для України ратифікація базових міжнародно-правових актів у цій сфері та дотримання відповідних рекомендаційних стандартів означає обов'язок їх системної інтеграції у національне законодавство і правозастосовну практику, зокрема шляхом удосконалення положень Кримінально-виконавчого кодексу України. Це також передбачає встановлення ефективної кримінально-правової заборони жорстокого поводження та належне функціонування національного превентивного механізму, ключову роль у якому відіграє Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.

Додатково потрібно вказати, що прийняття та впровадження законопроектів, які розглядались у роботі, на думку законотворців, матимуть такі наслідки.

Законопроект № 10206 від 02.11.2023 – його прийняття дозволить забезпечити оперативне та ефективне розслідування злочинів і їх судовий розгляд у розумний строк. Зменшить надходження обґрунтованих скарг проти України щодо надмірної тривалості кримінальних проваджень, порушення прав на доступ до правосуддя, відповідно й витрати з Державного бюджету України на таке відшкодування. При цьому, одночасно законопроектом передбачено збереження гарантій захисту прав та свобод осіб, гарантовані Конституцією України.

Законопроект № 11365 від 21.06.2024 – забезпечить належне здійснення досудового розслідування та судового провадження проступків, що відповідатиме європейським стандартам.

Законопроект № 12297 від 09.12.2024 – сприятиме підвищенню стану правового захисту й дотримання прав та інтересів потерпілих від насильства осіб, забезпечить повноту відповідності українського законодавства до міжнародних стандартів у цій сфері та дозволить Україні забезпечити повноту виконання своїх міжнародно-правових зобов'язань за Стамбульською конвенцією у сфері кримінально-правового та кримінального процесуального реагування на факти насильства.

Сучасні наукові дослідження в Україні у сфері забезпечення прав людини під час виконання покарань виділяють три взаємопов'язані напрями: запобігання жорстокому поводженню через міжнародний моніторинг, посилений захист прав вразливих груп та прогнозне реформування пенітенціарної системи на основі наукових даних і технологій. Особлива увага у цьому контексті приділяється механізмам контролю та прозорості, які запобігають жорстокому поводженню, тортурам та нелюдському ставленню. Дослідження підтверджують, що зауваження та рекомендації Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (КЗК) мають стимулювальний характер і сприяють постійному вдосконаленню українського кримінально-виконавчого законодавства, зокрема у сфері довічного позбавлення волі, відповідно до стандартів Ради Європи. Встановлено, що однією з детермінант

випадків жорстокого поводження є прогалини у громадському контролі, що зумовлює потребу підвищення методологічного рівня представників громадських об'єднань, посилення реакції суспільства на виявлені порушення та розширення предмета контролю, включно з правами та законними інтересами засуджених і персоналу установ.

Напрямок посиленого захисту прав вразливих груп зосереджений на індивідуалізації правового захисту та гуманізації покарань для категорій, які потребують особливої уваги. У роботі аналізується виконання покарання щодо неповнолітніх із врахуванням їхнього правового статусу, соціально-демографічних, кримінально-правових та психологічних характеристик, що формують їхню особистість. В умовах воєнного стану особлива увага приділяється забезпеченню прав на освіту та безпеку відповідно до Правил Нельсона Манделі та застосуванню заходів заохочення. Виявлено також правові колізії у кримінальному законодавстві щодо звільнення від відбування покарання з випробуванням (статті 79, 83 КК України), що потребує перегляду видів покарань та введення додаткових обов'язків для звільнених осіб, зокрема жінок, для забезпечення догляду та виховання дитини. Дослідження підтверджують, що національна кримінальна політика, зорієнтована переважно на чоловіків, залишає жінок у маргінальному становищі, що зумовлює необхідність належного врахування їх психофізичних та емоційних потреб у законодавстві та кримінальній політиці.

Нові наукові підходи окреслюють вектори майбутнього реформування пенітенціарної системи: впровадження інноваційних технологій, таких як електронний моніторинг (GPS-трекери) як альтернативи ізоляції; цифровізація адміністративних процесів для підвищення прозорості та спрощення розгляду скарг; засудження на основі доказів (Evidence-based sentencing) із використанням наукових даних для оцінки ризику рецидиву та індивідуалізації програм виправлення; поглиблена реінтеграція та соціалізація засуджених через партнерство з громадськими організаціями, розробку програм підготовки до звільнення та соціальної підтримки. Окремий акцент робиться на спеціалізованому захисті вразливих груп, зокрема осіб з інвалідністю та психічними розладами, для забезпечення належної медичної та психологічної допомоги й адаптації умов утримання.

Сучасні інноваційні наукові підходи у сфері забезпечення прав людини під час виконання кримінальних покарань в Україні зосереджені на побудові виправного процесу з урахуванням особистісних та соціальних чинників засудженого, удосконаленні професійної підготовки персоналу та адаптації пенітенціарної системи до умов воєнного стану. Дослідження формує концептуальні засади переходу до гуманістично орієнтованої, модернізованої та технологічно розвиненої моделі функціонування пенітенціарної системи.

Окремий напрям наукової роботи присвячений упровадженню інноваційних підходів до виправлення та ресоціалізації засуджених, що ґрунтуються на використанні науково обґрунтованих методик підвищення результативності виховного впливу. Аналізується доцільність адаптації

позитивного зарубіжного досвіду, зокрема індивідуальних програм ресоціалізації, сучасних психологічних практик та інноваційних моделей зайнятості засуджених, з метою гуманізації умов відбування покарання та забезпечення їх соціальної інтеграції з використанням сучасних технологій. Значну увагу приділено аналізу Методики визначення ступеня виправлення засудженого, затвердженої наказом Міністерства юстиції України № 294/5, яка запроваджує формалізований підхід до оцінювання готовності особи до звільнення або заміни покарання більш м'яким. У наукових працях розглядаються сильні та проблемні аспекти системи критеріїв і бальної оцінки, зокрема щодо ставлення засудженого до вчиненого правопорушення, праці та сімейних зв'язків, з метою їх подальшого вдосконалення.

Науковці також обґрунтовують вирішальну роль кадрового потенціалу у реалізації реформ, акцентуючи увагу на недостатньому рівні професійної підготовки персоналу установ виконання покарань та необхідності створення сучасної, ефективної моделі навчання. Зокрема, підкреслюється потреба у формуванні в майбутніх офіцерів пенітенціарної служби інформаційно-комунікаційних компетентностей шляхом упровадження інтегративних освітніх форм, таких як ділові ігри, кейс-методи та проєктна діяльність, орієнтованих на розвиток практичних навичок.

Воєнна агресія проти України зумовила формування самостійного та надзвичайно актуального напрямку наукових досліджень, пов'язаного з питаннями безпеки та дотримання норм міжнародного гуманітарного права. У цьому контексті обґрунтовується необхідність перегляду стратегічних орієнтирів реформування пенітенціарної системи з урахуванням умов війни, зокрема щодо удосконалення механізмів добору, правового та соціального захисту персоналу. Аналізуються проблеми евакуації засуджених із зон активних бойових дій, а також забезпечення належних умов утримання військовополонених відповідно до міжнародних стандартів, що розглядається як важливий показник дотримання Україною принципів правової держави. Порушуються й питання залучення засуджених до проходження військової служби.

У науковому дослідженні також простежується вивчення процесів трансформації кримінально-виконавчої системи у пенітенціарну систему європейського зразка, зокрема шляхом оцінки рівня матеріально-побутового та медико-санітарного забезпечення осіб, які перебувають у місцях несвободи.

Тож, сучасні наукові напрацювання свідчать про комплексний підхід до реформування пенітенціарної системи, що поєднує теоретичне осмислення інноваційних ідей, практичні аспекти підготовки кваліфікованого персоналу та реагування на стратегічні виклики воєнного часу. Це підтверджує поступовий перехід від декларативних положень до розроблення конкретних, науково обґрунтованих механізмів забезпечення прав людини та підвищення ефективності функціонування пенітенціарної системи відповідно до європейських стандартів.

З дослідження авторів та для кращого розуміння різниці між адаптацією та імплементацією, можна зазначити, що приведення законодавства України у

сфері кримінальної юстиції у відповідність до *acquis* Європейського Союзу потребує чіткого розмежування процесів адаптації та імплементації як самостійних, але взаємопов'язаних етапів євроінтеграційних змін. Адаптація має односторонній характер і передбачає зобов'язання України щодо цілеспрямованого оновлення національної правової системи відповідно до європейських стандартів, насамперед на рівні загальних засад правового регулювання. Її результатом має стати формування оновленої нормативної основи — системи базових і рамкових законів, у тому числі в пріоритетних сферах кримінальної юстиції, що створює стратегічні передумови для подальшого правового розвитку.

Водночас імплементація *acquis* ЄС у сфері кримінальної юстиції виступає наступним етапом, спрямованим на практичне втілення європейських норм через їх транспозицію у національні підзаконні акти, належне інституційне забезпечення та ефективне застосування й контроль. Вирішальне значення у цьому процесі має дотримання фундаментальних принципів права Європейського Союзу, зокрема принципів прямої дії та пріоритету, які забезпечують перетворення формально запроваджених правових приписів на реально дієві регулятори суспільних відносин. У сукупності це свідчить про те, що лише послідовне поєднання адаптації та імплементації здатне забезпечити повноцінну інтеграцію європейських стандартів у національну систему кримінальної юстиції України.

Для забезпечення максимальної ефективності та життєздатності зазначених принципів необхідно приділяти особливу увагу як самим принципам, так і специфіці їх застосування у відповідних актах законодавства України. Зокрема, це слід відобразити у статті 19 Закону України «Про міжнародні договори України», яка визначає юридичну силу та ієрархію нормативно-правових актів. Частина перша цієї статті визначає лише «чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України», проте не містить положень щодо актів ЄС та особливостей їх застосування на національному рівні. У цій частині доцільно розробити конкретний механізм, який міг би застосовуватись як на стадії законотворчості, так і в практичній діяльності органів правозастосування. Як орієнтир можна використовувати положення статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», де чітко визначено, що суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права. Водночас у цій статті йдеться лише про одне джерело права ЄС, що є недостатнім.

Адаптація та імплементація *acquis* ЄС у сфері кримінальної юстиції здійснюється на різних рівнях, а її інституційне забезпечення реалізується через відповідні органи та суб'єкти, розташовані на різних організаційно-правових рівнях.

В Україні діє доволі розгалужена система суб'єктів, які відповідають за інституційне забезпечення адаптації законодавства України до *acquis* ЄС у сфері кримінальної юстиції. Ці суб'єкти діють на різних організаційно-

правових рівнях: політичному (Верховна Рада України, Президент України), управлінсько-політичному (Уряд України) та рівні судової влади (Верховний Суд, Вища рада правосуддя).

Такий підхід, як на наш погляд, дозволяє забезпечувати системну роботу у цій сфері та підвищувати її ефективність. Водночас треба зазначити, що, незважаючи на певні позитивні зрушення, які настали внаслідок діяльності перелічених суб'єктів, слід констатувати, що значна кількість аспектів, які стосуються законодавчого забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції, усе ще очікують на своє впорядкування.

Тож, сьогодні можна констатувати значний темп та обсяги цифровізації як процесів, що становлять зміст кримінальних процесуальних відносин, так і інформаційно-комунікаційної діяльності уповноважених суб'єктів та учасників кримінального процесу. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, з одного боку, створює можливості для підвищення ефективності професійної діяльності у цій сфері та оптимізації витрат часу та ресурсів, відповідними учасниками, а з другого, – містить ризики щодо зловживань, правопорушень та створення більшого рівня невизначеності. Отже, процес запровадження цифрових технологій та вдосконалення правового регулювання у цій сфері потребує поміркованого підходу з боку органів державного управління та консолідації зусиль фахівців як на теоретичному, так і практичному рівнях.

Окремої уваги потребує активне впровадження технологій штучного інтелекту у сферу кримінального правосуддя. Зазначене зумовлює необхідність комплексного наукового осмислення їх потенціалу та ризиків. Актуальність цього дослідження визначається стрімкою цифровізацією судових і правоохоронних процесів, а також відсутністю усталених підходів до правового регулювання використання ШІ з урахуванням стандартів захисту прав людини, принципів справедливого суду та верховенства права. Запровадження таких технологій здатне істотно підвищити ефективність судового та управлінського навантаження, оптимізувати обробку великих масивів даних і сприяти ухваленню обґрунтованих рішень, водночас потребуючи чітких правових меж та етичних запобіжників.

Досвід ЄС, зокрема ухвалення Регламенту (ЄС) 2024/1689 (Закону про штучний інтелект), засвідчує формування системного підходу до регулювання використання ШІ, що може бути використаний як орієнтир для подальшої адаптації національного законодавства України. Результати цього дослідження можуть слугувати теоретичною та практичною основою для розроблення нормативних актів, внутрішніх політик судових і правоохоронних органів, а також для формування освітніх програм і підвищення кваліфікації фахівців у сфері кримінального правосуддя. Подальші наукові розвідки доцільно зосередити на визначенні допустимих меж застосування штучного інтелекту, механізмах людського контролю за автоматизованими системами та оцінці їх впливу на забезпечення процесуальних гарантій і прав людини.

Як зазначається в роботі гармонізація кримінально-виконавчого законодавства України з правовими стандартами Ради Європи та практикою Європейського суду з прав людини здійснюється у межах трьох взаємозумовлених напрямів: правова адаптація, інституційне реформування та практична діяльність.

Правова адаптація, або нормативно-правовий напрям, передбачає закріплення міжнародних зобов'язань у національній правовій системі шляхом конституційного визнання принципу верховенства права, обов'язковості норм міжнародного права та юрисдикції міжнародних судових інституцій, а також ухвалення спеціального законодавства, що регулює статус міжнародних договорів і порядок виконання рішень ЄСПЛ. Важливим елементом цього процесу стало внесення комплексних змін до Кримінально-виконавчого кодексу України, спрямованих на приведення умов відбування покарання у відповідність до міжнародних стандартів, зокрема щодо розширення можливостей підтримання соціальних зв'язків, доступу до засобів комунікації, а також переосмислення праці засуджених як суб'єктивного права відповідно до Європейських пенітенціарних правил. Окрему увагу приділено врегулюванню питань пенсійного забезпечення осіб, які відбувають покарання, що раніше мали обмежений доступ до реалізації цього права.

Інституційна трансформація або інституційний та стратегічний вимір гармонізації пов'язаний із формуванням довгострокових орієнтирів розвитку пенітенціарної системи та запровадженням сучасних управлінських підходів. Схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року засвідчило офіційне визнання наявності проблем, які в практиці ЄСПЛ нерідко кваліфікуються як нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження. Стратегічними пріоритетами визначено запобігання катуванням, поліпшення умов тримання та медичного забезпечення, розширення застосування альтернативних до позбавлення волі санкцій, розвиток системи пробації, цифровізацію пенітенціарної сфери, а також удосконалення добору і професійної підготовки персоналу з урахуванням європейських правових та етичних стандартів. При цьому підкреслюється безпосередній зв'язок між якістю роботи з ув'язненими та психологічним станом працівників установ виконання покарань.

Практична діяльність, або як можна сказати практичний вимір гармонізації вимагає здійснення послідовних заходів, спрямованих на усунення системних проблем, що перешкоджають ефективному впровадженню міжнародних стандартів. До таких чинників належать незадовільні умови тримання осіб у місцях несвободи, складні умови служби персоналу, кадровий дефіцит та недостатній рівень безпеки, що в сукупності знижує ефективність реформ і потребує комплексного реагування.

Україна здійснює послідовну інтеграцію міжнародно-правових стандартів, насамперед тих, що впливають із положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики ЄСПЛ. Реалізація цих стандартів відбувається через комплексні процеси нормативного та

Провідним елементом цього процесу є базова правова гармонізація, яка розпочалася з ратифікації ключових міжнародних договорів, зокрема Конвенції проти катувань і Протоколу № 6 до ЄКПЛ, що закріпив відмову від смертної кари. Зазначені міжнародні зобов'язання отримали безпосереднє відображення у положеннях Кримінально-виконавчого кодексу України, де запобігання катуванням та нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню визначено однією з цілей правового регулювання. Водночас у науковій доктрині наголошується на необхідності утвердження принципу гуманізму не лише на рівні законодавчих приписів, а й у правозастосовній практиці, оскільки неналежні умови тримання осіб у місцях несвободи й надалі залишаються системною проблемою, неодноразово констатованою у рішеннях ЄСПЛ.

Окрему увагу приділено процесу уніфікації та нормативної визначеності ключових правових категорій, зокрема понять «нагляд» і «громадський контроль», що має суттєве значення для зменшення корупційних ризиків, забезпечення прозорості діяльності установ виконання покарань та підвищення ефективності застосування кримінально-виконавчого законодавства.

Незважаючи на істотні досягнення у сфері нормативного оновлення, потенціал реформування пенітенціарної системи України залишається реалізованим лише частково, що зумовлено наявністю стійких інституційних, організаційних та соціально-економічних обмежень. Хронічні проблеми, зокрема переповненість установ виконання покарань, незадовільний стан матеріально-побутових умов, недостатній рівень медичного забезпечення та кадровий дефіцит продовжують спричиняти порушення прав засуджених, які систематично фіксуються у практиці ЄСПЛ. Найпоширеніші випадки недотримання міжнародних стандартів – порушення умов тримання, обмеження контактів із зовнішнім світом у період воєнного стану та проблеми безпеки – свідчать про розрив між формальним закріпленням міжнародних норм і їх фактичним застосуванням у повсякденній діяльності органів та установ виконання покарань.

Водночас стратегічні напрями реформування послідовно орієнтовані на узгодження національної пенітенціарної політики зі стандартами Організації Об'єднаних Націй, зокрема Правилами Нельсона Манделі, та вимогами Ради Європи, відображеними в Європейських в'язничних правилах і практиці ЄСПЛ. Одним із ключових інструментів гуманізації системи визначено розвиток пробації, що передбачає запровадження пробаційного нагляду, розширення мережі відповідних центрів та активніше застосування електронних засобів контролю. Порівняльно-правовий аналіз досвіду Латвії, Естонії та Іспанії підтверджує, що пробація є не лише соціально ефективним, а й економічно обґрунтованим механізмом зменшення рівня рецидивної злочинності, що зумовлює необхідність прискорення відповідних процесів в Україні.

Законодавчі ініціативи також зосереджені на реалізації концепції «права

на надію» для осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, а також на створенні спеціалізованих умов утримання для екстрадованих осіб, зокрема підозрюваних у вчиненні воєнних злочинів, відповідно до міжнародних стандартів, з метою запобігання порушенню статті 3 ЄКПЛ. Паралельно визнається нагальна потреба у глибокому реформуванні системи підготовки пенітенціарного персоналу. Досвід Федеративної Республіки Німеччини та Республіки Польщі засвідчує ефективність гнучких, практично орієнтованих моделей професійного навчання на основі цивільної освіти, які сприяють гуманізації поводження із засудженими та оптимізації фінансових витрат.

Разом із тим у наукове дослідження виявило низку тенденцій, здатних негативно вплинути на євроінтеграційний вектор розвитку пенітенціарної системи, насамперед у сфері організації праці засуджених. Зокрема, проект Закону України щодо залучення засуджених до праці (№ 10157 від 2023 р.) зазнав обґрунтованої критики з боку наукової спільноти як такий, що не відповідає європейським підходам, містить потенційно дискримінаційні положення та створює ризик відтворення застарілих, репресивних моделей. У доктрині послідовно відстоюється позиція, відповідно до якої трудова діяльність засуджених має розглядатися виключно як інструмент ресоціалізації та професійної підготовки, а не як засіб отримання економічної вигоди для пенітенціарної системи.

Перспективи подальших наукових досліджень убачаються в поглибленому аналізі механізмів імплементації стандартів ЄС у сфері кримінального процесу та кримінально-виконавчого права, оцінці ефективності цифрових рішень у кримінальній юстиції, а також у розробленні інтегрованих моделей взаємодії національних та європейських інституцій у контексті сталого утвердження верховенства права.

Євроінтеграційний процес України є складним та різностороннім, але поступовий рух до виконання європейських стандартів, розвиток правової системи та вдосконалення боротьби з економічними злочинами є необхідними умовами для подальшого зближення України з Європейським Союзом і забезпечення стабільного розвитку нашої країни в умовах глобальних викликів.

Слід зазначити, що європеїзація кримінальної юстиції в Україні має здійснюватися з урахуванням національного правового контексту, без механічного копіювання моделей, сформованих у державах – членах ЄС. Це зумовлює необхідність доктринального осмислення меж і способів імплементації, визначення пріоритетних стандартів і критеріїв їх ефективності, а також розроблення власних адаптаційних механізмів, здатних забезпечити сталий розвиток кримінальної юстиції в умовах євроінтеграції та післявоєнної трансформації держави. Саме такий підхід щодо імплементації європейських стандартів у сфері кримінальної юстиції дозволить не тільки вдосконалити національне законодавство, а також сформувати покращені механізми функціонування кримінальної юстиції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналіз дорожньої карти з верховенства права: антикорупційні аспекти. URL: <https://ti-ukraine.org/news/analiz-dorozhnoyi-karty-z-verhovenstva-prava-antykorupsiyni-aspekty/> (дата звернення: 05.09.2025).
2. Аніщенко В. Формування професійних інформаційно-комунікативних компетентностей офіцерів пенітенціарної системи в умовах ступеневої освіти крізь призму інтеграції навчальних дисциплін. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України*. Серія: «Педагогічні науки». 2020. 18(3). С. 6–16. DOI: : <https://doi.org/10.32453/pedzbirnyk.v18i3.66>
3. Басенко Р., Аванесян Г., Коваленко В. Інституціонування пробації в контексті гуманістичного та євроінтеграційного потенціалу правової системи України. *Підприємництво, господарство і право*. 2021 № 5. С. 203–208. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2021_5_34 (дата звернення: 28.01.2025).
4. Баштанник А. Г. Механізм захисту прав і свобод людини у контексті реалізації положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2021. Вип. 1. С. 29–34.
5. Беззуб Є. І. Реформа Державної пенітенціарної служби України: від карального до реабілітаційного підходу. *Центр досліджень соціальних комунікацій*. URL: [http://www.nbuv.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1899:refor ma-derzhavnoji-penitentsiarnoji-sluzhbi-ukrajini-vid-karalnogo-do-reabilitatsijnogopidkhodu&catid=8&Itemid=350](http://www.nbuv.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1899:refor%20ma-derzhavnoji-penitentsiarnoji-sluzhbi-ukrajini-vid-karalnogo-do-reabilitatsijnogopidkhodu&catid=8&Itemid=350) (дата звернення: 17.01.2025).
6. Бєсчасний В. М., Філонов В. П., Філонов О. В. Право Європейського Союзу / за заг. ред. І. А. Грицяка. Київ, 2010. С. 343.
7. Богатирьов А. Інституційне реформування кримінально-виконавчої системи України та її трансформації в пенітенціарну систему в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 3. С.196–201.
8. Богатирьов І. Роль міжнародних правових актів у механізмі правового забезпечення функціонування державної кримінально-виконавчої служби України. *Закон і кордон*. 2023. Т. 2 № 2. С. 4–22.
9. Бурда С. Я., Приймак І. В. Виконання та відбування покарань у вигляді позбавлення волі неповнолітніми: кримінально-правові та кримінально-виконавчі аспекти. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія «Юридична». 2023. № 1. DOI: : <https://DOI.org/10.32782/2311-8040/2023-1-5>
10. Вапнярчук В. В. Щодо особливостей окремих способів збирання доказів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. Серія «Право». Вип. 70. С. 405–410. DOI: <https://DOI.org/10.24144/2307-3322.2022.70.65>

11. Верховний Суд України. Огляд практики застосування статті 6 СКПЛ. Київ, 2021.
12. Вибух у Шевченківському суді Києва. Що відомо та як це пов'язано зі справою про вибух під Радою (2023). URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-66100017> (дата звернення: 18.09.2025).
13. Виноградова С. Кримінологічні аспекти інституту пробації як гуманізаційна складова загальнодержавної політики України. *Право і суспільство*. 2015. № 3. С. 142–146.
14. Вітюк Д. Л., Олійник І. Л. Теоретико-правовий аналіз досліджень у галузі кримінально-виконавчого права. *Ірпінський юридичний часопис*. 2024. № 2(15). С. 11–19. DOI: [https://doi.org/10.33244/2617-4154-2\(15\)-2024-11-19](https://doi.org/10.33244/2617-4154-2(15)-2024-11-19)
15. Волобуєв А. Ф. Затримання як захід забезпечення належної правової процедури у кримінальному процесі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2024. Вип. 86. Ч. 5. С. 39–45. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.5.5>
16. Волобуєв А. Ф. Кримінальне провадження і журналістське розслідування: конкуренція чи взаємодія. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. Т. 31. № 1. С. 266–283. DOI: [10.31359/1993-0909-2023-31-1-266](https://doi.org/10.31359/1993-0909-2023-31-1-266)
17. Волобуєв А. Ф. Кримінальний проступок: проблемні питання теорії і практики. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. Т. 31. № 2. С. 218–233. DOI: [10.31359/1993-0909-2024-31-2-218](https://doi.org/10.31359/1993-0909-2024-31-2-218)
18. Волобуєв А. Ф. Критерії прийняття рішення про відсторонення особи від посади у кримінальному провадженні. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. Вип. 4. Ч. 3. С. 141–145.
19. Волобуєв А. Ф. Самостійне залучення експерта стороною захисту: труднощі і перспективи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2025. Вип. 88. Ч. 3. С. 222–227. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.3.334>
20. Волобуєв А. Ф. Учасники кримінального провадження: проблемні питання класифікації. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. Т. 107 № 4 (2024). С. 126–136. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.4.12>
21. Волобуєв А. Ф., Орлова Т. А. Структуризація досудового розслідування: процесуальний і криміналістичний аспекти. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. №4 (131). С. 108–115. DOI: <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2024-4-16>
22. Волобуєв А. Ф., Смоков С. М. Процесуальні строки у кримінальному провадженні: проблемні питання. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. № 01. С. 702–707. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.117>
23. Гарасим П. Про роль і місце громадського контролю у запобіганні тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими в Україні. *Юридичний вісник*. 2022. № 6. С. 77–83.

24. Гвоздюк В. В. Тактика проведення обшуку з урахуванням практики Європейського суду з прав людини. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. Вип. 4. С. 208. DOI: <https://DOI.org/10.32844/2618-1258.2021.4.36>
25. Генпрокуратура визнає важливість журналістських матеріалів про колабораціонізм та військові злочини – дискусія (2023). URL: <https://zmina.ua/en/event-en/> (дата звернення: 18.09.2025).
26. Гловюк І. В., Гринюк В. О. Охорона та захист права на мирне володіння майном у досудовому розслідуванні: доктрина та судова практика. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. Серія «Право». 2023. Вип. 15(27). Т. 1. С. 239–249. DOI: : 10.33098/2078-6670.2023.15.27.1.239-249
27. Гловюк Ірина (2022). Оскарження недотримання розумних строків досудового розслідування – ст.ст. 308, 303 КПК України. URL: <https://radako.com.ua/oskarzhennya-nedotrymannya-rozumnyh-strokov-dosudovogo-rozsliduvannya-st-st-308-303-kpk-ukrayiny/> (дата звернення: 18.09.2025).
28. Глушко Ю. М. Сутність і зміст арешту майна у кримінальному провадженні. *Juris Europensis Scientia*. 2024. Вип. 1. С. 135–139. DOI: <https://DOI.org/10.32782/chern.v1.2024.24>
29. Голодник Ю. А. Громадський контроль за діяльністю правоохоронних органів в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8. С. 271–274.
30. Голубов А. Є. Питання системи органів кримінальної юстиції. *Актуальні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції*. 2016. Харків. С. 90–91. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8d403561-0362-4f7a-8b26-5df9de68c941/content> (дата звернення: 23.04.2025).
31. Гончаренко О. Г. Сучасні підходи до формування цілей і стратегії діяльності пенітенціарних закладів. *Науковий вісник Сіверщини*. Серія: Освіта. Соціальні та поведінкові науки. 2025. № 1 (14). С. 51–65.
32. Горінецький Й. І., Нестерова І. А., Реплюк Н. М. Забезпечення розумності строків кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2024. Серія «Право». Вип. 83. Ч. 3. С. 213–219. DOI: <https://DOI.org/10.24144/2307-3322.2024.83.3.33>
33. Гороть А. М. Характеристика міжнародно-правових пенітенціарних стандартів та їх імплементація в національне законодавство України. *Нове українське право*. 2024. Вип. 6. С. 105–112.
34. Гумін О. М. Права засуджених неповнолітніх: особливості забезпечення і реалізації під час воєнного стану в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2025. Т. 3. № 89. DOI: <https://DOI.org/10.24144/2307-3322.2025.89.3.31>
35. Гуртієва Л. М. Учасники кримінального провадження з боку обвинувачення на стадії досудового розслідування: окремі позиції Верховного

суду. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 541–545. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-5/130>

36. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою : Резолюція 40/34 Генеральної Асамблеї ООН 40/34 від 29.11.1985 р. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU85009R?ed=1985_11_29 (дата звернення: 05.08.2025).

37. Демократичний цивільний контроль над сектором безпеки і оборони: теорія і практика : навч. посіб. / В. А. Яценко, В. Г. Пилипчук, П. П. Богуцький, О. Д. Довгань, І. М. Доронін, О. В. Петришин ; за заг. ред. В. Г. Пилипчука / Наук.-дослід. ін-т інформатики і права НАПрН України. Київ ; Одеса : Фенікс, 2020. 224 с.

38. Денисов С. Ф., Заїка Д. Є. Міжнародно-правові стандарти щодо виправлення та ресоціалізації засуджених. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2021. № 1(15). С. 49–66.

39. Деякі питання забезпечення переговорного процесу про вступ України до Європейського Союзу за кластером 1 «Основи процесу вступу до ЄС» : розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.05.2025 р. № 475-р. *Офіційний вісник України*. 2025. № 49. Ст. 3399.

40. Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади : постанова Кабінету Міністрів України від 02.09.2019 р. № 829. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/829-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 28.10.2025).

41. Директорат правосуддя та кримінальної юстиції. URL: <https://minjust.gov.ua/m/pro-direktorat-6629> (дата звернення: 16.07.2025).

42. Директорат стратегічного планування та європейської інтеграції. URL: <https://minjust.gov.ua> (дата звернення: 16.07.2025).

43. Діденко О. В., Тимків О. І., Бабич А. В. Психологічні особливості педагогічно-виховної роботи із засудженими різних категорій в установах виконання покарань. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 414–417.

44. Дорожня карта з верховенства права. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/UA_Dorozhnya_karta_z_pytan_verhovenstva_prava_2.pdf (дата звернення: 14.08.2025).

45. Досудове провадження. Кримінальний процес : підручник / В. В. Вапнярчук, Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін. ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків : Право, 2013. С. 332–364.

46. Дотримання прав людини в діяльності Державної кримінально виконавчої служби України і Служби пробації : наук.-практ. посіб. / О. В. Гальцова, О. О. Пащенко, А. Ф. Степанюк І. С. Яковець ; за заг. ред. А. Ф. Степанюка / НАПрН України ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України. Харків : Право, 2023. 130 с. DOI:

<https://doi.org/10.31359/9789669985200>

47. Дотримання прав людини при виконанні покарань і поведженні із засудженими в Україні: виклики, завдання, рішення в умовах воєнного стану : монографія / [В. Ворожбіт-Горбатюк, Ю. Кернякевич-Танасійчук, О. Осадько та ін. ; наук. ред. В. Пивоваров] ; Нац. акад. прав. Наук України ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, Від. дослідж. проблем кримін. виконав. права. Харків : Право, 2024. 331 с. DOI: <https://doi.org/10.31359/9786178602321>

48. Дроздова О. В., Заріцька К. Г. Слідчий суддя як гарант забезпечення законності та обґрунтованості обмеження конституційних прав і свобод людини під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2021. С. 98–107. DOI: <https://DOI.org/10.32837/npuola.v28i29.721>

49. Дьоменко С. В., Рябчинська О. П. Новітні методики оцінювання виправлення засудженої особи в процесі відбування покарання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8/2023. С. 349–354.

50. Європейська конвенція з прав людини (Конвенцію ратифіковано Законом України № 475/97-ВР від 17.07.1997 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n289 (дата звернення: 18.09.2025).

51. Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню : ухвалена Радою Європи 26.11.1987 та ратифікована Законом України від 24.01.1997 № 33/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_068#Text (дата звернення: 10.02.2025).

52. Європейський проект та Україна : монографія / А. В. Єрмолаєв, Б. О. Парахонський, Г. М. Яворська, О. О. Резнікова [та ін.]. Київ : НІСД, 2012. С. 130.

53. Європейські пенітенціарні правила (Рекомендація № R (2006) 2 Комітету міністрів держав-учасниць : міжнарод. документ від 12.02.1987 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032 (дата звернення: 10.10.2025).

54. Журавель В. Проблеми періодизації досудового розслідування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 2 (77). С. 136–144.

55. Застосування космічних і геоінформаційних технологій під час виявлення та розслідування кримінальних правопорушень : метод. рек. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d3f2c786-2e6e-4971-835e-499756d9b876/content> (дата звернення: 18.09.2025).

56. Звіт ЄС щодо пандемії. URL: https://www.eurojust.europa.eu/sites/default/files/assets/2021-05-12-covid-19-report.pdf?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 18.09.2025).

57. Зейкан Я. П. Про недопустимі докази. Методичні рекомендації для адвокатів. Харків : Фактор, 2019. С. 100.

58. Іваньков І. В., Іваньков О. І. Досвід професійної підготовки персоналу для пенітенціарних систем землі Баварія (Федеративна Республіка

Німеччина) та Республіки Польщі. *Правовий часопис Донбасу*. 2024. № 4. 112–117. DOI: <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2024-89-112-117>.

59. Іваньков А. І. Міжнародно-правові стандарти у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. 16 с.

60. Івчук Ю. Ю. Розумний строк кримінального провадження: практика ЄСПЛ та деякі особливості законодавчого врегулювання. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2022. № 1 (43). С. 11–20. DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2022-43-1-11-20>.

61. Ільїна О. В. Напрямки реалізації кримінально-виконавчої політики у запобіганні злочинності в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 5. С. 182–188.

62. Інструкція з організації діяльності чергової служби в Національній поліції України : затв. наказом МВС України від 23.05.2017 р. № 440. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0750-17?find=1&text> (дата звернення: 18.09.2025).

63. Інструкція із забезпечення режиму тримання та охорони осіб, які утримуються в ізоляторах тимчасового тримання Національної поліції України : затв. наказом МВС України від 25.09. 2023 р. № 777. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2034-23#Text> (дата звернення: 18.09.2025).

64. Ірінеєва В. І. Система кримінальної юстиції в Європейському Союзі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2012. 50 с. С. 14.

65. Ісланкін С. М. Відсторонення від посади в системі заходів забезпечення кримінального провадження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 746–749. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/180>

66. Ісланкін С. М. Підстави та процесуальний порядок відсторонення від посади в кримінальному процесі. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 1. С. 355–360. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.01.64>

67. Кабанець Олексій. Узагальнення практики Верховного Суду щодо проблемних питань обшуку. Київ : Вища школа Адвокатури, 2024. URL: <https://tinyurl.com/ydd7y4rs> (дата звернення: 18.09.2025).

68. Карелін В. В. Особливості реформування пенітенціарної системи України в умовах правового режиму воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 6/2024. С. 206–208.

69. Кернякевич-Танасійчук Ю. В. Кримінально-виконавча система України: виклики воєнного стану. *Law and Society*. 2024. Issue 9. Р. 67–73.

70. Кернякевич-Танасійчук Ю. В. Реалізація принципу гуманізму в кримінально-виконавчій діяльності. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2025. Т. 1. № 49. С. 78–85.

71. Клименко С. В. Проблеми імплементації міжнародних стандартів щодо виконання кримінальних покарань у кримінально-виконавчому законодавстві України. *Порівняльно-аналітичне право*. URL: http://www.pap.in.ua/1_2014/Klymenko_1.pdf (дата звернення: 17.01.2025).

72. Клочков Володимир, Гурська Анастасія. Допит підозрюваного як інструмент сторони захисту. *Юридична газета online*. 2020. № 10 (716). URL: <https://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/dopit-pidozryuvanogo-yak-instrument-storoni-zahistu.html> (дата звернення: 18.09.2025).

73. Коваль Т. О. Міжнародно-правові акти регулювання праці засуджених. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2018. Вип. 26. С. 171–175.

74. Ковальов А. В. Імплементация міжнародно-правових зобов'язань з прав та свобод засуджених в Україні : дис. ... д-ра. філос. : 081 «Право». Київ, 2023. 233 с.

75. Кодекс адміністративного судочинства України. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 35–36, № 37. Ст. 446. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення 12.05.2025).

76. Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку : прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 17.12.1979 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282#Text (дата звернення: 12.05.2025).

77. Колізії в реалізації та захисті прав людини : навч. посіб. ; кол. авторів / Білоцерків. нац. агр. ун-т. Біла Церква, 2025. 333 с.

78. Колодчин Д. В. Роль міжнародно-правових стандартів у запобіганні злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн. *Правова позиція*. 2023. № 4 (41). С. 140–144.

79. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. № ETS N 005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 13.08.2025).

80. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання : резолюція 39/46 Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1984 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085 (дата звернення: 12.08.2025).

81. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення : міжнарод. док. від 25.10.2007 р. URL:

<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168046e1df> (дата звернення: 18.09.2025).

82. Конопельський В. Я., Резніченко Г. С. Деякі проблеми правозастосування звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 436–438.

83. Конопельцева О. О. Заборона примусової праці як принцип трудового права. *Право та інновації*. 2017. № 2 (18). С. 98–104.

84. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 12.05.2025).

85. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

(дата звернення 12.05.2025).

86. Кримінально-виконавче право України : підручник / за ред. А. Х. Степанюка. Харків : Право, 2006. 256 с.

87. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (дата звернення: 10.10.2025).

88. Куненко І. С. Поняття, функції та предмет кримінальної юстиції: теоретичний аналіз. *Вісник Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України*. 2025. № 17. С. 46–53. DOI: <https://DOI:.org/10.32782/2522-9656/2025-17-5>

89. Кутєпов М. Ю. Навчання осіб, засуджених до позбавлення волі, як один із важливих напрямів ресоціалізації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 235–238.

90. Кучер В. О., Криштафович О. Я. Участь захисника під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження у досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень. *Вісник кримінального судочинства*. 2022. № 1–2. С. 41–71. DOI: <https://DOI:.org/10.17721/2413-5372.2022.1-2/41-71>

91. Кучинська О. Законодавча мозаїка: поняття адаптації українського права до норм Європейського Союзу. *Юридичний вісник*. 2023. № 6. С. 325–236.

92. Кучинська О. П., Циганюк Ю. В. Щодо окремих питань удосконалення правового регулювання участі захисника у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. С. 344–347. DOI: <https://DOI:.org/10.32782/2524-0374/2023-5/85>. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2023/85.pdf (дата звернення: 05.08.2025).

93. Кушнерьов В. Категорія «розумний строк» у кримінальному процесі України. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 10. С. 269–273. DOI: <https://DOI:.org/10.32849/2663-5313/2020.10.46>

94. Лапкін А. В. Міжнародні стандарти як основа реформування системи кримінальної юстиції в напрямі євроінтеграції. *Ампаро*. 2022. Спецвип. Т. 2. С. 24–31. DOI: <https://DOI:.org/10.26661/2786-5649-2022-spec-2-03>

95. Литвиненко О. Ю. Право засуджених на охорону здоров'я в місцях несвободи: теоретично-правовий аналіз. *Науковий юридичний журнал*. 2023. № 21. С. 127–143.

96. Любавіна В. П. Поняття кримінальної юстиції як інституту справедливого правосуддя щодо гарантування презумпцій у кримінальному провадженні. *Ірпінський юридичний часопис*. 2023. Вип. 1 (10). С. 236.

97. Мазур А. Межі початкового етапу розслідування. *Вісник Львівського університету*. Серія: Юридична. 2015. № 61. С. 435–441. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/law/issue/view/11> (дата звернення: 18.09.2025).

98. Малінковська О. В., Тимощук О. І., Бруневич В. М. Зарубіжний

досвід функціонування пенітенціарних систем: перспективи вдосконалення законодавства України. *Науковий вісник Сіверщини*. Серія: Право. 2023. № 1 (18). С. 57–71.

99. Малюга Л. Інституційні засади адаптації соціального законодавства України до *acquis communautaire*. *Вісник КНУ імені Тараса Шевченка*. Юридичні науки. 2018. № 2 (107). С. 56.

100. Маньгора В. В., Маньгора Т. В. Імплементация норм міжнародного гуманітарного права в національне законодавство в умовах воєнного стану. *Інформація і право*. 2023. № 3 (46). С. 205–214. DOI: [https://DOI.org/10.37750/2616-6798.2023.3\(46\).287255](https://DOI.org/10.37750/2616-6798.2023.3(46).287255)

101. Меркулова В. О. Взаємодія громадськості та органів кримінальної юстиції на різних стадіях кримінального судочинства: окремі аспекти удосконалення правового регулювання. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 1. С. 85–92. DOI: <https://DOI.org/10.32850/sulj.2023.1.15>

102. Меркулова В. О. Гендерна експертиза кримінального законодавства: окремі аспекти національно-правових підходів. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 2. С. 38–42.

103. Миронюк Р. В. Громадський контроль за діяльністю поліції : монографія. Дніпро : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 134 с.

104. Михайло Федоров: Цифровізація – це поступове перетворення усіх державних послуг на зручні онлайн-сервіси. *Міністерство цифрової трансформації України*. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/technologies/mikhaylo-fedorov-tsfrovizatsiya-tse-postupove-peretvorennya-usikh-derzhavnikh-poslug-na-zruchni-onlayn-servisi> (дата звернення: 28.10.2025).

105. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права : Пакт ООН від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 11.09.25).

106. Мінімальні стандартні правила ООН щодо заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила) від 14 грудня 1990 року. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/united-nations-standard-minimum-rules-non-custodial-measures>(дата звернення: 10.10.2025).

107. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями (Правила Нельсона Манделі) : резолюція 70/175 Генеральної Асамблеї ООН від 17.12.2015. URL: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Nelson_Mandela_RulesR-ebook.pdf (дата звернення: 11.08.2025)

108. Мінімальні стандартні правила, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила) : резолюція 40/33 Генеральної Асамблеї ООН від 29.11.1985 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211/conv (дата звернення: 11.08.2025).

109. Міщук М. С., Белікова С. О. Теоретико-правовий аналіз міжнародних стандартів поводження й тримання засуджених. *Legal Bulletin*. 2020. Iss. 1. Рр. 106–114.

110. Мудрецька Г. В. Реалізація учасниками кримінального провадження права на доступ до матеріалів досудового розслідування.

Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика. 2023. № 2(6). С. 29–34. DOI: <https://DOI:.org/10.32782/2709-9261-2023-2-6-5>

111. Музика В. В. Міжнародно-правова основа виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх. *Юридичний бюлетень.* 2020. Вип. 15. С. 122–129.

112. НАБУ і САП викрили схему незаконного доступу до закритих судових рішень. *НАБУ* : офіц. вебсайт. URL: <https://nabu.gov.ua/news/nabu-i-sap-vykyryly-skhemu-nezakonnogo-dostupu-do-zakrytykh-sudovykh-rishen/> (дата звернення: 29.10.2025).

113. Наливайко Т. В. Громадський контроль в Україні як інститут громадянського суспільства: теоретико-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2010. 17 с.

114. Налуцишин В. В., Налуцишин В. В. Слідчий суддя як гарант принципу змагальності на стадії досудового розслідування: аналіз міжнародного досвіду. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія «Право». 2024. Вип. 84. Ч. 4. С. 105–110. DOI: <https://DOI:.org/10.24144/2307-3322.2024.84.4.14>

115. Несінов О. М. Складові успіху у кримінальному процесі. Харків : Права людини, 2018. С. 65–69.

116. Новікова К. А. Обмеження свободи як вид покарання : монографія / наук. ред. Ю. А. Пономаренко. Харків : Право, 2019. 288 с.

117. Облетов Артем (2024). Приклади кризових порушень під час обшуку та алгоритми дій. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/prikladi-krizovix-porusen-pid-cas-obshuku-ta-algoritmi-dii> (дата звернення: 29.10.2025).

118. Овдієнко М. С., Сорокіна А. А., Романов М. В. Тримання осіб, засуджених до довічного позбавлення волі: практика ЄСПЛ та українське законодавство. *International Scientific Journal «Internauka».* Series: «Juridical Sciences». DOI: <https://DOI:.org/10.25313/2520-2308-2021-5>

119. Озерський І. В. Психологія ув'язнених та організація їх ресоціалізації в пенітенціарних установах. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету.* 2024. Серія «ПРАВО». Вип. 85: ч. 3. С. 312–317.

120. Олексюк Н. Соціальна реабілітація як напрям соціальної роботи з засудженими в установах виконання покарань України. *Social Work and Education.* 2019. Vol. 6. No. 1. Pp. 40–50. DOI: 10.25128/2520-6230.19.1.4

121. Олефір Л. Міжнародні стандарти захисту прав засуджених та ув'язнених. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. № 4. DOI: <https://DOI:.org/10.24144/2788-6018.2024.04.92>

122. Ортинський Володимир. Заходи забезпечення кримінального провадження: правовий аналіз. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка».* Серія: «Юридичні науки». 2022. № 2 (34). С. 174–178. DOI: <http://DOI:.org/10.23939/law2022.34.174>

123. Ототожнення електронного та матеріального носія» не є питанням права, а питанням фізики – адвокат. *Закон і Бізнес.* URL: <https://zib.com.ua/ua/165973->

ototozhnennya_elektronnoho_ta_materialnoho_nosiya_ne_e_pitan.html (дата звернення: 29.10.2025).

124. Паскевська Ю. Психічне здоров'я персоналу пенітенціарних установ як предиктор успішного функціонування у професійному просторі. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 2022. № 1(25). С. 81–88. DOI: <https://DOI:.org/10.31108/2.2022.1.25.9> (дата звернення: 11.08.2025)

125. Перепьолкін С. М. Інтерпретація терміну «імплементация» у правовій доктрині. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 310–313. DOI: <https://DOI:.org/10.32782/2524-0374/2021-9/76>

126. Петренко Євген, Шишко Ганна (2024). Завершальний етап обшуку: які зауваження адвокати вносять до протоколу обшуку найчастіше? URL: <https://euconlaw.com/zavershalnyj-etap-obshuku-yaki-zauvazhennya-advokaty-vnosyat-do-protokolu-obshuku-najchastishe/> (дата звернення: 29.10.2025).

127. Петров Р. А. Поняття «транспозиція» в сучасній правовій науці європейського права. *Європейські студії і право*. 2013. № 1. С. 20–24.

128. Петровська Ю. М., Пузирний В. Ф. Формування ефективної моделі підготовки персоналу пенітенціарної системи України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 4. С. 427–432. DOI: <https://doi:.org/10.24144/2788-6018.2024.04.70>.

129. Пивоваров В. В. Стислий огляд реформування системи виконання кримінальних покарань: шлях до євроінтеграції. *Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама* : зб. тез доп. Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 19.04.2024). Вінниця, 2024. С. 428–430. DOI: <https://doi:.org/10.5281/zenodo.10997257>

130. Пироговська В. О., Мірошніченко О. А., Литовченко В. П. Стратегії посилення законодавства у сфері кримінально-виконавчого права для забезпечення справедливості покарань. *Академічні візії*. 2024. Вип. 34/2024. DOI: <https://DOI:.org/10.5281/zenodo.13312929>

131. Питання Міністерства цифрової трансформації : постанова Кабінету Міністрів України від 18.09.2019 р. № 856. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 28.10.2025).

132. Пономарьов О. Особливості відображення міжнародних стандартів щодо поводження із ув'язненими в сучасній кримінально-виконавчій політиці України. *Юридичний вісник*. 2024. Вип. 2. DOI: <https://org/10.32782/yuv.v2.2024.13>

133. Порядок обміну процесуальними документами та іншими даними між інформаційно-комунікаційною системою «Єдиний реєстр досудових розслідувань» та центральною базою даних автоматизованої системи документообігу суду : затв. наказом Офісу Генерального прокурора та Державної судової адміністрації України від 24.10.2024 р. № 249/448. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v249_750-24#Text (дата звернення: 29.10.2025).

134. Порядок організації надання засудженим до позбавлення волі

доступу до глобальної мережі Інтернет : затв. наказом Міністерства юстиції України від 19.10.2017 р. № 3233/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1280-17#Text> (дата звернення: 10.10.2025).

135. Порядок організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі : затв. наказом Міністерства юстиції України та МОЗ України від 15.08.2014 р. № 1348/5/572. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0990-14#Text> (дата звернення: 10.10.2025).

136. Почанська О. С. Міжнародно-правові стандарти у сфері забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі: поняття, особливості, функції. *Revista științifică internațională «supremația dreptului»*. 2018. № 2. С. 185–190.

137. Почанська О. С. Особливості використання міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Вісник ХНУВС*. 2020. № 4 (91). С. 158–169.

138. Почанська О. С. Поняття, зміст та основні функції сучасних міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 3(13). С. 98–105.

139. Пояснювальна записка до Проекту Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення дотримання прав і свобод засуджених громадян України, переданих в Україну для відбування покарання, а також щодо яких компетентним органом іноземної держави було прийнято рішення про їх видачу в Україну (екстрадицію) для притягнення до відповідальності або виконання вироку» від 03.07.2023 р. № 9451 URL: <https://itd.rada.gov.ua/45100fab-bc04-4790-b91e-7f4761bb308c> (дата звернення: 11.08.2025).

140. Пояснювальна записка до Проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо особливостей залучення засуджених до праці та ведення господарської діяльності в пенітенціарній системі)» від 17.10.2023 р. № 10157. URL: <https://itd.rada.gov.ua/a23a4c59-0384-4bbd-bd19-f73d83e9a898> (дата звернення: 17.01.2025).

141. Правила Організації Об'єднаних Націй щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі : резолюція 45/113 Генеральної Асамблеї ООН від 14.12.1990 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_205 (дата звернення: 12.08.2025).

142. Право засуджених на освіту в установах виконання покарань: виклики, рішення, перспективи : монографія / І. Яковець, В. Пивоваров, В. Ворожбіт-Горбатюк ; наук. ред. В. В. Пивоваров / Нац. акад. правов. наук України, НДІ вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, Відділ дослідження проблем кримін.-виконав. права. Харків : Право, 2023. 110 с. DOI: <https://DOI:.org/10.31359/9789669986801>.

143. Приполова Л. І. Щодо проблеми адаптації національного законодавства до норм міжнародного права у сфері захисту прав осіб, що відбувають покарання в місцях позбавлення волі. *Вісник пенітенціарної*

асоціації України. 2018. № 1(3). С. 13–19.

144. Приходько Анатолій (2025). Порухення під час обшуку. URL: <https://prikhodko.com.ua/my-i-zmi/my-i-zmi/stattya/porushennya-pid-chas-obshuku/> (дата звернення 12.05.2025).

145. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення 12.05.2025).

146. Про Вищу раду правосуддя : Закон України від 21.12.2016 р. № 1798-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 7–8. Ст. 50.

147. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо особливостей залучення засуджених до праці та ведення господарської діяльності в пенітенціарній системі)» : проект Закону України від 17.10.2023 р. № 10157. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42964> (дата звернення: 17.01.2025).

148. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення дотримання прав і свобод засуджених громадян України, переданих в Україну для відбування покарання, а також щодо яких компетентним органом іноземної держави було прийнято рішення про їх видачу в Україну (екстрадицію) для притягнення до відповідальності або виконання вироку : проект Закону України від 03.07.2023 р. № 9451. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42220> (дата звернення 12.05.2025).

149. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених : Закон України від 07.09.2016 р. № 1492-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1492-19> (дата звернення: 10.10.2025).

150. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини : проект Закону України від 03.09.2020 р. № 4048. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/3849> (дата звернення 12.05.2025).

151. Про внесення змін до Інструкції про порядок надання засудженим короткочасних виїздів за межі установ виконання покарань : наказ Міністерства юстиції України від 18.08.2017 р. № 2648/5 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1032-17#Text> (дата звернення: 10.10.2025).

152. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) : Закон України від 07.02.2019 р. № 2680-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 9. Ст. 50.

153. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо порядку та умов відбування покарання : Закон України від 05.09.2013 р. № 435-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-18> (дата звернення: 15.10.2025).

154. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України

щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів : Закон України від 08.04.2014 р. № 1186-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1186-18> (дата звернення: 10.10.2025).

155. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо посилення самостійності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури : Закон України від 08.12.2023 № 3509-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3509-20#n14> (дата звернення: 18.09.2025).

156. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо посилення ефективності функціонування інституту службових осіб, відповідальних за перебування та забезпечення дотримання прав затриманих : Закон України від 21.03.2024 № 3623-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3623-20#n14> (дата звернення: 18.09.2025).

157. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18.03.2004 № 1629-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15> (дата звернення: 10.10.2025).

158. Про затвердження плану заходів, спрямованих на виконання Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.08.2024 № 792-р. *Офіційний вісник України*. 2024. № 81. Ст. 4799.

159. Про інформаційно-телекомунікаційну систему досудового розслідування «iКейс». *Верховна Рада України* : офіц. вебпортал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0390886-21#Text> (дата звернення: 29.10.2025).

160. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27.02.2014 № 794-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 13. Ст. 222.

161. Про медіа : Закон України від 13.12.2022 р. № 2849-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> (дата звернення: 18.09.2025).

162. Про міжнародні договори України : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text> (дата звернення 12.05.2025).

163. Про Національну стратегію у сфері прав людини : Указ Президента України. Документ 119/2021 від 24.03.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text> (дата звернення: 10.10.2025).

164. Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання : постанова Верховної Ради України. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 35. Ст. 147.

165. Про примусову чи обов'язкову працю : Конвенція Міжнародної організації праці від 28.06.1930 р. № 29. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_136 (дата звернення: 05.06.2025).

166. Про Реєстр психологів, які залучаються до кримінальних проваджень за участю малолітніх, неповнолітніх осіб через регіональні /

міжрегіональні центри з надання безоплатної правничої допомоги. *Інформаційна платформа для психологів, які залучаються до кримінальних проваджень за участю дітей* : офіц. вебсайт. URL: <https://psychologist.legalaid.gov.ua/pro-reiestr> (дата звернення: 18.09.2025).

167. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» : Указ Президента України ; Концепція від 08.04.2008 р. № 311/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311/2008#Text> (дата звернення: 14.05.2025).

168. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 2453-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.

169. Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 р. та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 рр. : розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 р. № 1153-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%d1%80/conv#text> (дата звернення: 03.08.2025).

170. Про Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції : постанова Кабінету Міністрів України від 04.10.2017 р. № 759. *Офіційний вісник України*. 2017. № 84. Ст. 2565.

171. Пробація: 10 років змін та досягнень : колективна монографія / В. О. Аніщенко, І. Г. Богатирьов, І. Б. Волеваха та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. С. К. Гречанюка. Чернігів : Пенітенціарна академія України, 2025. 272 с.

172. Проневич О. С. Адаптація вітчизняного законодавства до законодавства ЄС як складова частина євроінтеграційного курсу України. *Дриновски сборник*. Т. IX. Софія-Харков: Издательство на БАН «Проф. Марин Дринов», 2016. С. 370.

173. Протокол 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n525 (дата звернення: 18.09.2025).

174. Пузирний В. Ф., Боднар І. В. Запровадження закордонного досвіду у діяльності органів пробації в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. С. 555–559. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/08/95.pdf> (дата звернення: 28.01.2025).

175. Пузирьов М. С. Позитивний зарубіжний досвід виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк як концептуальна основа реформування кримінально-виконавчої системи України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2017. Вип. 79. С. 117–123. URL: <http://www.apdp.in.ua/v79/18.pdf> (дата звернення: 28.01.2025).

176. Пузирьов М. С., Мельниченко І. П. Відповідність кримінально-виконавчого законодавства України у сфері довічного позбавлення волі зі стандартами комітету ради Європи з питань запобігання катуванням. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. Спецвип., т. 2. С. 112–116.

177. Радущка Л. В. Відсторонення від посади. Слідчий суддя: актуальні питання діяльності : наук.-практ. посіб. / кол. авторів ; за заг. ред. О. С. Короткової, І. С. Шаповалової. Київ, 2024. С. 70–75.

178. Резніченко Г. С. Ресоціалізація осіб, звільнених із місць позбавлення волі. *Право та державне управління*. 2019. № 4. С. 118–123.

179. Резолюція 43/173 Генеральної Асамблеї ООН від 09 грудня 1988 року «Звід принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню будь-яким чином ООН : Резолюція, міжнарод. док. від 09.12.1988 р. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/body-principles-protection-all-persons-under-any-form-detention> (дата звернення: 10.10.2025).

180. Рекомендація № R (87) 18 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо спрощення кримінального правосуддя. Ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи на 410 засіданні заступників міністрів 17 вересня 1987 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_87_18_1987_09_17.pdf (дата звернення: 18.09.2025).

181. Рекомендація Rec(2006)2 Комітету Міністрів Ради Європи щодо Європейських пенітенціарних правил. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU06295> (дата звернення: 18.09.2025).

182. Реформування органів кримінальної юстиції України відповідно до європейських стандартів: концептуальний аналіз : монографія / О. М. Овчаренко, О. В. Сердюк, Г. Г. Мошак, Т. Є. Дунаєва, В. П. Кохан, О. О. Шуміло / НДІ ВПЗ ім. акад. В.В. Сташиса. Харків , 2015. 242 с.

183. Робоча угода про співпрацю між Європейською прокуратурою (EPPO) та Офісом Генерального прокурора URL: https://www.eppo.europa.eu/sites/default/files/2022-07/EPPO-Working-Arrangement-UkrainePGO_UK-signed.pdf (дата звернення: 05.09.2025).

184. Рогальська В. В., Здрок О. І. Арешт майна в кримінальному процесі: підстави та порядок застосування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 626–629. DOI: <https://DOI:.org/10.32782/2524-0374/2023-2/149>

185. Рогатинська Н. З., Захарків Д. М. Дотримання розумних строків під час кримінального провадження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 12. С. 296–298. DOI: <https://DOI:.org/10.32782/2524-0374/2021-12/100>

186. Роль слідчого судді у кримінальному провадженні: звіт за результатами дослідження / Ю. Белоусов, В. Венгер, А. Орлеан, Є. Крапивін, С. Шапутько, В. Яворська ; за заг. ред. Ю. Белоусова. Київ, 2020. С. 46–47.

187. Романов М. В. Захист прав засудженого як правовий феномен. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 334–337.

188. Романцова С. В. Досвід країн європейського союзу щодо захисту прав і свобод громадян у пенітенціарних установах. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 4. 2023. DOI: <https://DOI:.org/10.24144/2788-6018.2023.04.62>

189. Романюк О. В., Човган В. О. Міжнародні стандарти, принципи і рекомендації в галузі виконання покарань та діяльності органів і установ

виконання покарань : метод. рек. Біла Церква, 2016. 131 с.

190. Рудник Т. А. Реалізація принципу гуманізму при виконанні та відбуванні покарання у виді позбавлення волі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально–виконавче право» / ААУ. Київ, 2010. 22 с.

191. Рябих Н. В. Міжнародно-правові стандарти у галузі захисту прав осіб, засуджених до позбавлення волі. *Форум права*. 2016. № 2. С. 175–179. URL: <https://nbuv.gov.ua/UJRN/FP> (дата звернення 08.08.2025).

192. Сайт ЄС (КРЕС) ВИСНОВОК № 6 (2004) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи про справедливий суд у розумні строки та роль судді в судових процесах з урахуванням альтернативних засобів вирішення спорів). URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_6_2004_2004_11_24.pdf?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 05.09.2025).

193. Семенюк І. Досвід Європейського Суду з прав людини щодо обґрунтування відповідних рішень в аспекті положень про звільнення засуджених від покарання. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1(3). С. 309–312. URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/view/519> (дата звернення: 11.08.2025).

194. Сидоренко Д. В. Забезпечення прав сторони захисту під час проведення судової експертизи. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 02. С. 349. DOI: <https://DOI.org/10.24144/2788-6018.2023.02.60>.

195. Сироїд Т. Л. Заборона катувань у міжнародному праві: поняття, сутність, характеристика складу злочину. *Актуальні проблеми держави і права*. 2022. Вип. 94. С. 123–135. URL: http://www.apdp.in.ua/v94/94_2022.pdf#page=123 (дата звернення: 10.02.2025).

196. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник / пер. з рос. Харків : Консум, 2001. 656 с.

197. Сметаніна Н. В., Дойонко О. В. Досвід застосування пробації у країнах Європейського Союзу. *Право і суспільство*. 2019. № 2, ч. 2. С. 183–187.

198. Соловійова О. Є. Процесуальний статус учасників кримінального провадження як засіб забезпечення прав і законних інтересів. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2(101). С. 249–256. DOI: <https://DOI.org/10.32631/v.2023.2.54>

199. Соціально-виховна робота із засудженими до позбавлення волі : монографія / О. В. Таволжанський ; за ред. проф. В. В. Голіни і доц. Л. П. Оніки. Харків : Право, 2015. 192 с.

200. Справа «East/West Alliance Limited» проти України» (Заява № 19336/04). Страсбург 23 січня 2014 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_994#Text (дата звернення: 18.09.2025).

201. Справа «Коргун проти України» (Заява № 68907/14). Страсбург 14 грудня 2023 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_j15#Text (дата звернення: 18.09.2025).

202. Справа «Панчук проти України» (Заява № 14607/16). Страсбург 22 липня 2021 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_g67#Text (дата звернення: 18.09.2025).

203. Стандарти правосуддя, дружнього до дитини, та їх втілення в Україні (кримінальний аспект) : звіт про результати моніторингу судових процесів в Україні / Р. Куйбіда та ін. Київ, 2021. 128 с. URL: <https://www.osce.org/sites/default/files/f/documents/f/9/488050.pdf> (дата звернення: 18.09.2025).

204. Стартував пілотний проєкт щодо запровадження спеціалізації суддів у справах сім'ї та дітей. *Верховний Суд* : офіц. вебсайт. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1710562/> (дата звернення: 18.09.2025).

205. Степанюк А. Ф., Автухов К. А., Гальцова О. В., Кутєпов М. Ю., Лисодєд О. В., Яковець І. С. Теоретичні питання удосконалення кримінально-виконавчого законодавства України та практики його застосування. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2021. № 42. Т. 1. С. 103–112.

206. Столбовий В. Поняття громадського контролю службових правовідносин у сфері національної безпеки України. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 8. С. 106–110.

207. Строк І. А. Особливості тактики допиту підозрюваного у вчиненні умисних тяжких тілесних ушкоджень, заподіяних у стані сильного душевного хвилювання. *Юридична наука*. 2019. № 11(101). С. 484. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d32e3a7a-6316-4379-94c3-5ac50555044a/content> (дата звернення: 18.09.2025).

208. Структура окремих методик розслідування. Криміналістика : підручник /за ред. В. В. Тіщенко. Одеса : Гельветика, 2017. С. 352–361.

209. Теорія держави і права : навч. посіб. / А. А. Письменицький, В. Д. Гапотій, Я. В. Попенко, В. Г. Поліщук. Мелітополь : ФОП Однорог Т. В., 2017. 298 с.

210. Теорія держави та права : навч. посіб. / [Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.] ; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. Київ : НАВС ; Освіта України, 2017. 320 с.

211. Тітов Є. Б. Система універсальних міжнародних актів по боротьбі з катуваннями та іншими формами негуманного поводження. *Форум права*. 2014. № 3. С. 383–389. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2014_3_64.pdf (дата звернення: 12.08.2025).

212. Тополевський Р. Б., Федіна Н. В. Теорія держави і права: навч. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 268 с.

213. Торбас О. О. Попередній арешт майна в кримінальному процесі України: аналіз правового регулювання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 622–625. DOI: <https://DOI.org/10.32782/2524-0374/2023-2/148>

214. Туманянц А. Р. Забезпечення прав потерпілого при застосуванні запобіжних заходів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник*

Ужгородського національного університету. 2023. Серія «Право». Вип. 78: ч. 2. С. 304–309. DOI: <https://DOI:.org/10.24144/2307-3322.2023.78.2.48>

215. У Верховному Суді обговорили шляхи імплементації рішень ЄСПЛ у групі справ «Ігнатов проти України» і дотримання права на свободу та особисту недоторканність (2025). URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1791647> (дата звернення: 18.09.2025).

216. Угода про асоціацію. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/uevrolejska-integraciya/ugoda-pro-asociacyu> (дата звернення: 21.10.2025).

217. Україна та Угода про асоціацію. Моніторинг виконання 2014–2022. Київ, 2023. С. 27–30.

218. Феськов М. М. Європейська соціальна хартія (переглянута) і трудове законодавство України: питання адаптації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2002. С. 8.

219. Філософський енциклопедичний словник / наук. ред.: Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук. Київ : Абрис, 2002. с. 583–584.

220. Формування оптимальної моделі залучення засуджених до праці : монографія / під ред. Ф. П. Шульженка (перша частина), О. В. Кузьменко (друга частина). Київ : ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», 2022. 441 с.

221. Хавронюк М. І. Система кримінальної юстиції: ознаки, поняття, елементи. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fef26d19-af48-4dae-9033-c1c4d3c78390/content> (дата звернення: 14.05.2025).

222. Хартія Європейського Союзу про основні права. *Офіційний вісник ЄС*. 2012. № С 326/02.

223. Хорватова О. О., Степанова А. П. Міжнародно-правовий аналіз пенітенціарних систем світу: позитивний досвід для України. *Часопис Київського університету права*. 2022. № 2–4. С. 186–189.

224. Царюк С. В. Особливості виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі стосовно засуджених неповнолітніх. *Право і суспільство*. 2021. № 4. С. 189–195.

225. Чайка Р. А. Органи досудового розслідування в Україні та країнах ЄС: порівняльно-правовий аналіз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2025. Вип. 89. Ч. 4. С. 55–61.

226. Шевчук В. М. Стадійність кримінального провадження та її вплив на формування тактико-криміналістичних комплексів. *Матеріали наукової конференції за результатами роботи фахівців Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України за фундаментальними темами у 2018 р.* / редкол.: В. С. Батиргареєва, В. І. Борисов, Д. П. Євтеєва та ін. (м. Харків, 26.03.2019 р.) Харків : Право, 2019. С. 147–150. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/17123/1/Shevchuk_147-150.pdf (дата звернення: 18.09.2025).

227. Шкута О. О. Інституційна роль пробації в механізмі застосування

кримінально-правового інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 11/2023. С. 730–733.

228. Шлоер Б., Мельник Р., Проневич О. Поліцейське право України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2025. С. 274.

229. Шумейко Д. О. Окремі проблеми оскарження ухвал слідчого судді, суду у спеціальному кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2020. № 2. С. 168–172. DOI: <https://doi.org/10.15421/392066>

230. Шумна Л., Денисенко К., Олійник В., Сікун А. Праця засуджених як право чи обов'язок в контексті міжнародного та національного законодавства. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2019. С. 118–122.

231. «Justice delayed is justice denied» – Sexually abused children wait up to nine years for court date. URL: https://www.irisht Examiner.com/news/courtandcrime/arid-41125687.html?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 18.09.2025).

232. Barnahus Slovenia: Supporting children victims of violence. URL: https://reform-support.ec.europa.eu/what-we-do/public-administration-and-governance/barnahus-slovenia-supporting-children-victims-violence_en?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 18.09.2025).

233. Case of Bogay and others v. Ukraine (Application no. 38283/18). Strasbourg 3 April 2025. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-242529> (дата звернення: 18.09.2025).

234. Ensuring child-friendly justice through the effective operation of the Barnahus-units in Finland. URL: https://www.coe.int/en/web/children/finland-barnahus?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 18.09.2025).

235. European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment Text of the Convention and Explanatory Report. URL: <https://rm.coe.int/16806dbaa3> (дата звернення: 10.02.2025).

236. Expert Evidence & Expert Witnesses. Federal court of Australia. URL: <https://www.fedcourt.gov.au/law-and-practice/guides/expert-evidence> (дата звернення: 18.09.2025).

237. Expert Evidence. The Crown Prosecution Service. Updated: 20 November 2023. *Legal Guidance*. URL: <https://www.cps.gov.uk/legal-guidance/expert-evidence> (дата звернення: 18.09.2025).

238. Hallin, Daniel C. Mancini, Paolo. Comparing Media Systems: Three Models of Media and Politics. 2004. P. 29–30. *Cambridge University Press*. URL: https://books.google.com.ua/books?id=gGy_SqiaBmsC&pg=PA35&hl=ru&source=gbs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 18.09.2025).

239. Kudła v. Poland, № 30210/96, рішення ЄСПЛ від 26 жовтня 2000 року.

240. Media Freedom Act: a new bill to protect EU journalists and press freedom. URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/>

20240308IPR19014/media-freedom-act-a-new-bill-to-protect-eu-journalists-and-press-freedom (дата звернення: 18.09.2025).

241. Miranda rule. Wex US Law LII. *Legal Information Institute*. URL: https://www.law.cornell.edu/wex/miranda_rule (дата звернення: 18.09.2025).

242. Norris, P. Watchdog Journalism. In M. Bovens, R. E. Goodin, & T. Schillemans (Eds.). *Oxford Handbook of Public Accountability* (pp. 525–541). 2014. *Oxford University Press*. URL: <https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=3096850> (дата звернення: 18.09.2025).

243. Rights of suspects and accused. European Commission. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/criminal-justice/rights-suspects-and-accused_en (дата звернення: 12.08.2025).

244. *Salduz v. Turkey*, № 36391/02, рішення ЄСПЛ від 27 листопада 2008 року.

245. The Barnahus Quality Standards. URL: <https://barnahus.eu/barnahus/the-practice-in-barnahus/standards/> (дата звернення: 18.09.2025).

246. Working Arrangement on the cooperation between the European Public Prosecutor's Office (EPPO) and the Prosecutor's General Office. URL: https://www.eppo.europa.eu/sites/default/files/2022-09/WA-EPPO-UkrainePGO_EN-signed.pdf (дата звернення: 05.09.2025).

247. Yagunov D.V. Prison reform in ukraine: some analytical notes and recommendations. *European political and law discourse*. 2016. Vol. 3. Iss. 4. p. 167–184, 429–430.

Наукове видання

ДРОЗД Валентина Георгіївна
БУРЛАКА Владислав Васильович
КОБА Валерій Борисович
ДУДАРЕЦЬ Руслан Миколайович
ШАБЛИСТИЙ Володимир Вікторович
ЧАПЛИНСЬКИЙ Костянтин Олександрович
ЛУГОВИЙ Ігор Олександрович
ДРОЗД Віталій Юрійович
КОПОТУН Ігор Миколайович
ВОЛОБУСЬВ Анатолій Федотович
ГРИТЕНКО Оксана Анатоліївна
ОРЛОВА Тетяна Анатоліївна
ЧЕХОВИЧ Тетяна Валеріївна
ШЕВЧЕНКО Таїсія Віталіївна
ЮЗВА Любов Валеріївна

**ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТИВ
ШЛЯХОМ ФОРМУВАННЯ НОВІТНЬОГО НАУКОВОГО НАПРЯМУ
У СФЕРІ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ**

Монографія

Редагування – *Т. В. Каленіченко-Соловей*

Комп'ютерне верстання – *К. А. Горденко*

Підп. до друку 16.10.2024. Формат 60×84/16. Друк – цифровий. Папір офісний.
Гарнітура – Times. Ум.-друк. арк. 13,26. Обл.-вид. арк. 14,25. Зам. № 11/25-м

Надруковано у Дніпровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Науки, 26, sed@dduvs.edu.ua
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців ДК № 6054 від 28.02.2018